

بسم الله الرحمن الرحيم

سرشناسه: شعاعی، علی اصغر، ۱۳۴۷ - | عنوان و نام پدیدآور: مهارت‌های قرآنی (ویژه فرهنگیاران) / نویسنده علی اصغر شعاعی؛ ناظر علمی محمدرضا شهیدی‌پور؛ ناظر نهایی حمید نگارش؛ سرویراستار حسین قاسم‌حمزه؛ ویراستار حسین نوروزی؛ واپایش نهایی عبدالرحمن حیاتی‌اصل؛ تهیه‌کننده پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (ع)؛ به سفارش معاونت فرهنگی و تبلیغات نمایندگی ولی فقیه در سپاه. | مشخصات نشر: قم: پژوهشکده تحقیقات اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، انتشارات زمزم هدایت، ۱۴۰۲. | مشخصات ظاهری: ۲۲۰ ص. : جدول: ۱۴/۵ × ۲۱/۵ سم. | شابک: 978-964-246-914-7 | وضعیت فهرست نویسی: فیپا | یادداشت: کتابنامه: ص. [۲۱۵] - ۲۲۰. | موضوع: قرآن -- آموزش -- Qur'an -- Education * قرآن -- راهنمای آموزشی قرآن -- قرآن -- Study and teaching قرآن -- تجوید -- راهنمای آموزشی قرآن -- Qur'an -- قرآن -- قرائت -- قرآن -- Study and teaching قرآن -- Recitation -- Study and teaching قرآن -- Readings -- قرآن -- قرائت -- راهنمای آموزشی قرآن | شناسه افزوده: شهیدی‌پور، محمدرضا، ۱۳۳۷-۱۴۰۱، ناظر | شناسه افزوده: پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (ع) | شناسه افزوده: Imam Sadiq Research Institute for Islamic Sciences | رده بندی کنگره: BP۶۵/۲ | رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۰۷ | شماره کتابشناسی ملی: ۹۴۵۷/۵۰

مهارت‌های قرآنی

(ویژه فرهنگیاران)

پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق علیه السلام
نماینده ولی فقیه در سپاه

مهارت‌های قرآنی (ویژه فرهنگیان)

تهیه‌کننده: پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (ع)
به سفارش: معاونت فرهنگی و تبلیغات نمایندگی ولی فقیه در سپاه

نویسنده:	علی‌اصغر شعاعی
ناظر علمی:	محمدرضا شهیدی‌پور
ناظر نهایی:	حمید نگارش
سرپرستار:	حسین قاسم‌حمزه
ویراستار:	حسن نوروزی
ویرایش نهایی:	عبدالرحمن حیاتی اصل

ناشر:	زمزم هدایت
صفحه‌آرا:	مسلم خسروی
طراح جلد:	??????
ناظر چاپ:	ابراهیم اسماعیل‌زاده

چاپ:	بلاغ
قَطع:	رفعی
نوبت:	اول / ۱۴۰۲
شمارگان:	۱۰۰۰

آدرس: قم، خیابان شهید محلاتی، جنب پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (ع)
تلفن: ۳۷۷۳۰۷۳۵ - ۰۲۵ / همراه: ۲۸۸۷ ۲۵۳ ۹۱۲۰

حقوق مادی و معنوی چاپ و نشر
برای انتشارات زمزم هدایت محفوظ است.

فهرست مطالب

پیشگفتار	۱۷
مقدمه	۲۱
درس اول: فضیلت انس با قرآن کریم و یادگیری آن	۲۳
۱-۱. فضیلت انس با قرآن کریم و فراگیری آن	۲۳
۲-۱. اهمیت فراگیری قرآن	۲۷
۳-۱. مراحل انس با قرآن	۲۸
۱-۳-۱. نگهداری قرآن در خانه	۲۸
۲-۳-۱. نگاه به خطوط قرآن	۲۹
۳-۳-۱. سکوت هنگام قرائت	۲۹
۴-۳-۱. استماع تلاوت قرآن	۲۹
۵-۳-۱. تلاوت با نگاه و بدون تلفظ	۳۰

- ۶-۳-۱. قرائت از روی مصحف ۳۰
- ۷-۳-۱. تلاوت قرآن ۳۱
- ۸-۳-۱. تدبیر در آیات ۳۱
- ۹-۳-۱. حفظ قرآن ۳۲
- ۱۰-۳-۱. عمل به آیات ۳۲
- ۴-۱. راهکارهای ایجاد انس با قرآن کریم در جامعه ۳۳
- ۱-۴-۱. توجه ویژه به بحث فرهنگ‌سازی قرآنی ۳۳
- درس دوم: آشنایی با قرآن کریم ۴۲
- ۱-۲. آشنایی اجمالی ۴۲
- ۲-۲. کتابت و تدوین قرآن ۴۳
- ۳-۲. قرائات هفت‌گانه قرآن کریم ۴۵
- ۱-۳-۲. قراء سبعه ۴۶
- ۴-۲. اعراب‌گذاری قرآن ۴۹
- درس سوم: آشنایی با مهارت روخوانی و روان‌خوانی ۵۱
- ۱-۳. خواندن حروف به کمک صداها ۵۲
- ۱-۳-۱. خواندن حروف به کمک صداها کوتاه ۵۲
- ۲-۳-۱. خواندن حروف به کمک صداها کشیده ۵۲
- ۲-۳. علامت‌ها ۵۲
- ۱-۲-۳. سکون (ـ) ۵۲
- ۲-۲-۳. تشدید (ـ) ۵۳
- ۳-۲-۳. مد (ـ) ۵۳
- ۴-۲-۳. تنوین (ـ) ۵۳

۳-۳. حروف ناخوانا.....	۵۴
۳-۳-۱. پایه و کرسی همزه.....	۵۴
۳-۳-۲. پایه و کرسی الف مدّی.....	۵۵
۳-۳-۳. الف جمع.....	۵۵
۳-۳-۴. واو مدّی در شش کلمه.....	۵۶
۳-۳-۵. همزه وصل در درج کلام.....	۵۶
۳-۳-۶. حروف مدّی نزد همزه وصل.....	۵۷
۳-۳-۷. لام (ال) تعریف نزد حروف شمسی.....	۵۷
۳-۴. آشنایی با قواعد صحیح خواندن قرآن.....	۵۸
۳-۴-۱. خواندن تنوین در کنار همزه وصل.....	۵۸
۳-۴-۲. شیوه وقف بر کلمات.....	۵۸
۳-۴-۳. نحوه خواندن از ابتدای الف وصل.....	۵۹
درس چهارم: آشنایی با مهارت تجویدی.....	۶۰
۴-۱. تعریف تجوید.....	۶۰
۴-۲. مخارج حروف.....	۶۱
۴-۲-۱. اصطلاحات.....	۶۱
۴-۲-۲. آشنایی با مخارج حروف.....	۶۲
۴-۳. صفات حروف.....	۶۶
۴-۳-۱. صفات اصلی.....	۶۶
۴-۳-۲. صفات فرعی.....	۶۸
۴-۴. احکام حروف.....	۷۰
۴-۴-۱. تفخیم و ترقیق.....	۷۰

- ۷۳..... ۵-۴. ادغام
- ۷۳..... ۴-۵-۱. اقسام ادغام
- ۷۴..... ۴-۶-۱. احکام میم ساکن
- ۷۴..... ۴-۶-۱. ادغام
- ۷۴..... ۴-۶-۲. اخفاء
- ۷۴..... ۴-۶-۳. اظهار
- ۷۵..... ۴-۷-۱. احکام نون ساکن و تنوین
- ۷۵..... ۴-۷-۱. اظهار
- ۷۵..... ۴-۷-۲. ادغام
- ۷۶..... ۴-۷-۳. اقلا ب
- ۷۶..... ۴-۷-۴. اخفاء
- ۷۷..... ۴-۸-۱. مد و قصر
- ۷۷..... ۴-۸-۱. تعریف مد و قصر
- ۷۸..... ۴-۸-۲. اقسام مد
- ۸۲..... درس پنجم: آشنایی با مهارت وقف و ابتداء
- ۸۴..... ۵-۱-۱. مفهوم‌شناسی
- ۸۴..... ۵-۲-۱. اقسام وقف
- ۸۴..... ۵-۲-۱. وقف اختیاری
- ۸۵..... ۵-۲-۲. وقف تام
- ۸۵..... ۵-۲-۳. وقف کافی
- ۸۶..... ۵-۲-۴. وقف حسن
- ۸۶..... ۵-۲-۵. وقف قبیح

۳-۵. اقسام ابتداء.....	۸۷
۵-۳-۱. ابتدای تام.....	۸۸
۵-۳-۲. ابتدای کافی.....	۸۸
۵-۳-۳. ابتدای حسن.....	۸۹
۵-۳-۴. ابتدای قبیح.....	۸۹
۵-۴. علانم وقف.....	۸۹
درس ششم: آشنایی با مهارت صوت.....	۹۲
۶-۱. تعریف صوت.....	۹۲
۶-۲. ویژگی های صوت.....	۹۳
۶-۲-۱. شدت صوت.....	۹۳
۶-۲-۲. مساحت صوت.....	۹۴
۶-۲-۳. طنین.....	۹۴
۶-۲-۴. انعطاف صدا.....	۹۶
۶-۳. تعریف صداسازی.....	۹۶
۶-۴. اهمیت گرم کردن صدا (حنجره) و راه های انجام آن.....	۹۷
۶-۵. تنفس صحیح در خوانندگی.....	۹۸
۶-۵-۱. مراحل انجام عمل تنفس.....	۹۸
۶-۵-۲. شیوه های نفس گیری.....	۹۹
۶-۶. عوامل جسمی و درونی مؤثر بر صدا.....	۱۰۰
۶-۶-۱. شنوایی.....	۱۰۰
۶-۶-۲. وضعیت روحی و ذهنی خواننده.....	۱۰۱
۶-۶-۳. خستگی.....	۱۰۱

- ۶-۶-۴. سن ۱۰۱
- ۶-۶-۵. خواب ۱۰۲
- ۶-۶-۶. وضعیت دهان ۱۰۲
- ۶-۶-۷. وضعیت دندان‌ها ۱۰۲
- ۶-۶-۸. وضعیت صحیح سر و گردن و صورت ۱۰۲
- ۶-۶-۹. وضعیت صحیح نشستن ۱۰۲
- ۶-۶-۱۰. مکالمات روزمره ۱۰۳
- ۶-۷-۱. عوامل محیطی و بیرونی مؤثر بر صدا ۱۰۳
- ۶-۷-۱. دود و بو ۱۰۳
- ۶-۷-۲. دما و رطوبت محیط ۱۰۳
- ۶-۷-۳. رژیم غذایی و نوشیدنی‌ها ۱۰۴
- ۶-۷-۴. عوارض جانبی برخی داروها ۱۰۴
- ۶-۷-۵. ورزش ۱۰۵
- ۶-۷-۶. آموزش تنفس صحیح ۱۰۵
- درس هفتم: آشنایی با قاریان و استادان مشهور قرائت ۱۰۷
- ۷-۱. استاد محمد رفعت ۱۰۸
- ۷-۲. استاد عبدالفتاح شعشاعی ۱۰۹
- ۷-۳. استاد عبدالباسط ۱۱۰
- ۷-۴. استاد مصطفی اسماعیل ۱۱۱
- ۷-۵. استاد محمد صدیق منشاوی ۱۱۳
- ۷-۶. استاد شیخ محمود خلیل الحصری ۱۱۴
- ۷-۷. استاد شحات محمد انور ۱۱۶

۱۱۷.....	۸-۷. استاد ابوالعینین شعیش
۱۱۸.....	۹-۷. استاد محمد عبدالعزیز حصان
۱۱۹.....	۱۰-۷. استاد راغب مصطفی غلوش
۱۲۱.....	درس هشتم: آشنایی با مهارت حفظ قرآن
۱۲۱.....	۱-۸. برکات حفظ قرآن
۱۲۲.....	۱-۱-۸. تسلط بر قرائت و مفاهیم قرآن
۱۲۳.....	۲-۱-۸. توفیق تدبر و اندیشیدن
۱۲۳.....	۳-۱-۸. توفیق عمل و خودسازی
۱۲۴.....	۲-۸. آثار حفظ قرآن در آینه روایات
۱۲۴.....	۱-۲-۸. حفظ، دوری از عذاب
۱۲۵.....	۲-۲-۸. حفظ، شرافت امت
۱۲۵.....	۳-۲-۸. حفظ، بهره‌مندی از عقل
۱۲۵.....	۴-۲-۸. حفظ، آموزش گناهان
۱۲۵.....	۵-۲-۸. حفظ، سرشناسی در بهشت
۱۲۵.....	۶-۲-۸. حفظ، حق شفاعت
۱۲۶.....	۳-۸. شروط عمومی حفظ قرآن
۱۲۶.....	۱-۳-۸. داشتن هدف و انگیزه
۱۲۶.....	۲-۳-۸. داشتن درک صحیح از اهمیت و ضرورت حفظ قرآن
۱۲۶.....	۳-۳-۸. شروع از سن مناسب
۱۲۷.....	۴-۳-۸. داشتن پشتکار در کنار استعداد فردی
۱۲۷.....	۵-۳-۸. توجه به مقدمات حفظ قرآن
۱۲۹.....	۶-۳-۸. انتخاب محل شروع مناسب حفظ

- ۸-۳-۷. انتخاب شیوه حفظ قرآن..... ۱۳۰
- ۸-۳-۸. مدت زمان مناسب حفظ ۱۳۰
- ۸-۳-۹. ساعات مناسب حفظ..... ۱۳۰
- ۸-۳-۱۰. رعایت نکات ضروری در حفظ قرآن..... ۱۳۱
- ۸-۴-۴. عوامل موفقیت در حفظ قرآن..... ۱۳۳
- ۸-۴-۱. برنامه‌ریزی ۱۳۳
- ۸-۴-۲. توجه به سرعت متناسب..... ۱۳۴
- ۸-۴-۳. استمرار و تداوم..... ۱۳۴
- ۸-۴-۴. تناوب تنظیم برنامه..... ۱۳۴
- ۸-۴-۵. استفاده از مصحف واحد..... ۱۳۴
- ۸-۴-۶. حفظ در مکان مناسب..... ۱۳۵
- ۸-۴-۷. توجه به سیاق آیات..... ۱۳۶
- ۸-۴-۸. کیفیت نوار آموزشی ۱۳۶
- ۸-۴-۹. حفظ ترتیب سور قرآن..... ۱۳۷
- ۸-۴-۱۰. اخلاص در حفظ..... ۱۳۷
- ۸-۴-۱۱. خواندن دعاها و ویژه حفظ..... ۱۳۷
- ۸-۴-۱۲. توکل بر خدا..... ۱۳۸
- ۸-۴-۱۳. وضو داشتن ۱۳۹
- ۸-۴-۱۴. روبه‌قبله و مؤدب بودن..... ۱۳۹
- ۸-۴-۱۵. استعاذه..... ۱۳۹
- ۸-۵. آسیب‌ها در حفظ قرآن..... ۱۳۹
- ۸-درس نهم: آشنایی با مهارت تدریس..... ۱۴۲

۱-۹. ویژگی های معلم شایسته.....	۱۴۲
۱-۱-۹. شاخصه های توانایی.....	۱۴۳
۲-۹. روش های کلاس داری.....	۱۴۴
۱-۲-۹. روش شاگردمحور (شاگردمدار).....	۱۴۴
۲-۲-۹. روش درس محور (روش سنتی).....	۱۴۵
۳-۲-۹. روش رفاقت طلب.....	۱۴۶
۴-۲-۹. اقتدار طلب یا استبدادی.....	۱۴۶
۳-۹. روش های تدریس.....	۱۴۶
۱-۳-۹. روش های تاریخی.....	۱۴۷
۲-۳-۹. روش های نوین.....	۱۴۷
۴-۹. وظایف معلم پیش از شروع تدریس.....	۱۵۲
۵-۹. طرح درس.....	۱۵۲
۱-۵-۹. اجزا و طرح درس روزانه.....	۱۵۳
۲-۵-۹. مزایای داشتن طرح درس روزانه.....	۱۵۴
۳-۵-۹. وظایف معلم در نخستین روز تدریس.....	۱۵۴
۶-۹. مهارت های تدریس.....	۱۵۵
۱-۶-۹. قبل از تدریس.....	۱۵۵
۲-۶-۹. ضمن تدریس.....	۱۵۶
۳-۶-۹. بعد از تدریس.....	۱۵۷
درس دهم: آشنایی با مهارت برگزاری جلسات و محافل قرآنی.....	۱۵۹
۱-۱۰. شاخصه های تأثیرگذار در برگزاری جلسات.....	۱۶۰
۱-۱-۱۰. داشتن ارکان مناسب و فعال.....	۱۶۰

- ۱۰-۲. انجام اقدامات لازم برای برگزاری جلسه مطلوب ۱۶۲
- ۱۰-۳. محل برگزاری جلسه قرآن ۱۶۳
- ۱۰-۴. زمان جلسه ۱۶۴
- ۱۰-۵. رعایت آداب تلاوت در برگزاری جلسه ۱۶۴
- ۱۰-۶. رعایت الزامات آموزشی ۱۶۶
- ۱۰-۷. سیستم جذب مناسب مخاطب ۱۶۷
- ۱۰-۸. استفاده از فرصت‌های طلایی فرهنگ‌سازی قرائت به‌ویژه شب‌های قدر ۱۶۷
- ۱۰-۹. تشویق و تقدیر نخبگان ۱۶۸
- ۱۰-۱۰. برگزاری مسابقات ۱۶۹
- درس یازدهم: آشنایی با مهارت ابتهال، تواشیع و همخوانی قرآن کریم ۱۷۱
- ۱۱-۱. تعریف تواشیع ۱۷۱
- ۱۱-۲. نکات اساسی برای گروه‌های مدیحه‌سرایی و همخوانی قرآن کریم ۱۷۲
- ۱۱-۲-۱. رفتار و اخلاق مناسب گروه ۱۷۳
- ۱۱-۲-۲. توکل ۱۷۴
- ۱۱-۲-۳. شناخت صدای افراد گروه ۱۷۴
- ۱۱-۲-۴. مراقبت از صدا ۱۷۵
- ۱۱-۲-۵. تمرین ۱۷۶
- ۱۱-۲-۶. انتخاب پرده صوتی مناسب ۱۷۶
- ۱۱-۲-۷. لحن مناسب ۱۷۷
- ۱۱-۲-۸. تحریرهای باکیفیت ۱۷۷
- ۱۱-۲-۹. نفس‌گیری مناسب ۱۷۸

۱۷۸	۱۱-۲-۱۰. برخورد مناسب با اعضا.....
۱۷۹	۱۱-۲-۱۱. تکخوان و گروه.....
۱۷۹	۱۱-۲-۱۲. ترکیب و حالت استقرار گروه.....
۱۸۰	۱۱-۲-۱۳. زمان و روش های اجرای برنامه.....
۱۸۱	۱۱-۳. آشنایی با تواشیح طلع البدر علینا.....
۱۸۱	۱۱-۴. ابتهاج خوانی.....
۱۸۲	۱۱-۴-۱. شیوه اجرای «ابتهاج».....
۱۸۴	درس دوازدهم: آشنایی با نهادها، نرم افزارها و سایت های قرآنی.....
۱۸۴	۱۲-۱. نهادهای قرآنی.....
۱۸۴	۱۲-۱-۱. سازمان اوقاف و امور خیریه.....
۱۸۸	۱۲-۱-۲. سازمان دارالقرآن الکریم.....
۱۸۹	۱۲-۱-۳. سازمان قرآنی دانشگاهیان کشور.....
۱۹۰	۱۲-۱-۴. معاونت قرآن و عترت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.....
۱۹۰	۱۲-۱-۵. شبکه قرآن.....
۱۹۱	۱۲-۱-۶. رادیو قرآن.....
۱۹۱	۱۲-۱-۷. رادیو معارف.....
۱۹۲	۱۲-۱-۸. شورای عالی قرآن.....
۱۹۲	۱۲-۲. نرم افزارهای قرآنی.....
۱۹۲	۱۲-۲-۱. نرم افزارهای علوم قرآنی.....
۱۹۳	۱۲-۲-۲. نرم افزارهای موضوعی قرآن.....
۱۹۴	۱۲-۲-۳. نرم افزارهای ترجمه.....
۱۹۶	۱۲-۲-۴. نرم افزارهای جامع تفسیر و علوم قرآن.....

- ۱۹۷ نرم‌افزارهای قرآنی گویا ۵-۲-۱۲
- ۱۹۸ نرم‌افزارهای آموزشی ۶-۲-۱۲
- ۱۹۸ نرم‌افزارهای آموزش کودکان ۷-۲-۱۲
- ۲۰۰ نرم‌افزارهای قرائت قرآن ۸-۲-۱۲
- ۲۰۱ نرم‌افزارهای تلاوت تحقیق ۹-۲-۱۲
- ۲۰۱ نرم‌افزارهای کتاب‌شناسی قرآنی ۱۰-۲-۱۲
- ۲۰۲ نرم‌افزارهای اعجاز علمی قرآن ۱۱-۲-۱۲
- ۲۰۴ نرم‌افزارهای قرآنی ویژه تلفن همراه ۱۲-۲-۱۲
- ۲۰۶ سایت‌های قرآنی ۳-۱۲
- ۲۱۵ کتابنامه

پیشگفتار

پویایی و پیشرفت روزافزون انقلاب اسلامی به سمت آرمان‌ها و اهداف والای خود هر روز ابعاد و اقتضائات جدیدی می‌یابد و سپاه پاسداران را — در نقش پاسدار این پدیده الهی و گوهر ارزشمند — در موقعیتی متفاوت قرار می‌دهد. گام دوم انقلاب اسلامی از سوی مقام معظم رهبری دامنه‌ای به دومین مرحله خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی تعبیر شده است و بر ورود نسل جدید در این فرایند بزرگ و جهانی در چهل‌ساله دوم انقلاب اسلامی تأکید دارد.^۱ در این میان، تحقق خودسازی، جامعه‌سازی و تمدن‌سازی از جمله مطالبات مهمی است که در گام دوم انقلاب اسلامی مطرح شده است و مقام معظم رهبری دامنه‌ای، جوانان (پاسداران) را هسته‌های اصلی آن می‌داند. بدین ترتیب، زمینه‌سازی و برنامه‌ریزی و اقدامات صحیح و پیش‌بینی تحولات آینده در سپاه متکی بر حفظ شاکله فرهنگ ارزش محور است. از سوی دیگر، تأکید و تصریح

۱. بیانات امام خامنه‌ای دامنه‌ای در بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲،

دسترسی در: <https://farsi.khamenei./message-content?id=41673>

امامین انقلاب اسلامی بر اهمیت و جایگاه فرهنگ به عنوان «اساس» و مبدأ همه تحولات، نشان از حرکت در مسیر رسالتی پایان‌ناپذیر است که همه انبیای الهی و پیام‌آوران وحی خود را مکلف به تعمیق آن دانسته و همین مسیر را برای سعادت‌مندی بشر ترسیم کرده‌اند.

معاونت فرهنگی و تبلیغات نمایندگی ولی فقیه در سپاه برای فراهم‌ساختن سازوکارهای این رسالت عظیم به فراخور محیط، تخصص، تعهد و محتوای دینی و انقلابی، مناسبت‌های خاص فرهنگی و اجتماعی و ضرورت حفظ انگیزه‌های انقلابی و ارتقای سطح آمادگی روحی جامعه مخاطب، شبکه‌ای را با نام «شبکه فرهنگ‌یاران» از مجموعه مرتبط، منسجم، منظم و هماهنگ در هفت صنف (نویسندگان، سخنرانان، هنرمندان، مداحان، شاعران، راویان و فعالان قرآنی) ایجاد کرده است که بنا به تخصص و تعهد برای تعالی فرهنگ انقلاب اسلامی و فرهنگ نهادی سپاه در برنامه‌های فرهنگی ایفای نقش می‌کنند.

در این خصوص، با هدف تقویت فضا سازی فرهنگی و تبلیغی با روش‌های نوین، ضمن آگاهی‌بخشی عمومی همراه با تبیین و تشریح مواضع امام علیه السلام و مقام معظم رهبری آیت الله العظمی برای گسترش فرهنگ ایشار، مقاومت و تکلیف‌محوری از طریق «ترکیب هوشمندانه آرمان‌خواهی و واقع‌بینی»، ارتقای روحیه انقلابی فرهنگ‌یاران سپاه برای حضور فعال در صحنه‌های دفاع فرهنگی از مبانی انقلاب اسلامی و نیز ترویج و تبلیغ معارف معنوی اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله ظرفیت جدیدی ایجاد کرده است.

فرهنگ‌یاران باید از جهت علمی و تجربی به توانمندی لازم دست یافته و در بُعد تخصصی مؤلفه‌های آن را رعایت کنند و همواره آگاهی و توانمندی خود را

در حوزه‌های تخصصی فرهنگی، شامل: فعالیت‌های قرآنی، سخنرانی، نویسندگی، فعالیت‌های هنری، سرایندگی شعر، روایتگری و مداحی و مدیحه‌سرایی افزایش داده و شناخت رخدادها و پدیده‌های فرهنگی اجتماعی و قدرت تحلیل، تحقیق و تبیین را براساس راهبردهای فرهنگی نظام اسلامی، و تدابیر و رهنمودهای رهبری در عرصه تخصصی ارتقا دهند. از این رو، کتاب پیش رو با هدف توانمندسازی و انسجام بخشی تخصصی و تجربی به فعالان فرهنگی سپاه، شامل: فعالان قرآنی، سخنرانان، نویسندگان، هنرمندان، شاعران، راویان، مداحان و مدیحه‌سرایان با قلم دکتر علی اصغر شعاعی، قاری بین‌المللی و رتبه برتر جشنواره بین‌المللی معلمان قرآن جهان اسلام در سال ۱۴۰۱ و با نظارت یکی از استادان و داوران بین‌المللی، مرحوم محمدرضا شهیدی‌پور تهیه شده است.

باتوجه به سطح دانش و تجربه این صنف، این کتاب در قالب دوازده درس در پی آن است که مبانی، فرایند، آثار و نتایج، موانع و راهکارها را بررسی و تبیین کند. در ضمن، تولیدات فرهنگی با عناوین: جهاد فرهنگی، گام، محراب و گردهمایی‌های فرهنگی در مازول سایت پاسدار در دسترس است.

امیدواریم که این اثر بتواند راهنمای سودمندی برای تمامی فرهنگ‌یاران و متولیان و متصدیان امور فرهنگی و تبلیغات سپاه پاسداران انقلاب اسلامی باشد و در آموزش مخاطبان خود از مطالب این کتاب بهترین استفاده را ببرند.

معاونت فرهنگی و تبلیغات نمایندگی ولی فقیه در سپاه

مقدمه

تلاش برای نهاده‌سازی فرهنگ قرآنی و تحقق ارزش‌های اسلامی چنان اهمیتی دارد که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در وصف دعوت‌کنندگان به این آموزه‌ها فرموده‌اند: «خيارُ أُمّتی مَنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى وَ حَبَّبَ عِبَادَةَ إِلَیْهِ»^۱ بهترین امت من کسی است که مردم را به سوی خدا بخواند و بندگان خدا را دوستدار او سازد.»

فرهنگ‌یاران قرآنی نیز با اجرای برنامه‌های قرآنی در موقعیت‌های گوناگون می‌توانند نقش سازنده‌ای در تحقق ارزش‌های اسلامی و انقلابی در جامعه اسلامی داشته باشند. یکی از مهم‌ترین راهکارهای نهاده‌سازی فرهنگ قرآنی در جامعه، آشنایی با مهارت‌های قرآنی است. تاکنون کتاب‌های متعددی درباره فنون و مهارت‌های مرتبط با قرآن کریم تدوین شده است؛ اما در متن پیش‌رو - که با رویکرد آموزشی تدوین شده است - کوشیده‌ایم با نگاهی نو و با رویکردی کاربردی مهارت‌های قرآنی موردنیاز فرهنگ‌یاران قرآنی را تدوین

۱. ابوالقاسم پاینده، نهج‌الفصاحه، تهران، دنیای دانش، ۱۳۸۲، ص ۴۶۴.

کنیم. بنابراین، هدف متن پیش‌رو فراهم‌کردن دانش و مهارت لازم برای فعالیت‌های موفق و تأثیرگذار است.

این کتاب در دوازده درس تدوین شده است. پس از مباحث مقدماتی، به مهارت‌های قرائت (روخوانی، روان‌خوانی، تجوید، وقف و ابتداء و صوت و لحن)، حفظ، برگزاری جلسات و محافل قرآنی، ابتهال، تواشیح و همخوانی قرآن کریم و آشنایی با نرم‌افزارها، سایت‌ها و نهادهای قرآنی پرداخته‌ایم. بی‌شک، به‌کارگیری مهارت قرآنی می‌تواند موجب ایجاد انگیزه، تحریک حس زیباگرایی، جذب حداکثری و افزایش میزان اثرپذیری و ماندگار شدن پیام‌های قرآنی در مخاطب و در نتیجه افزایش تأثیرگذاری فرهنگ‌یاران در امر تبلیغ قرآن شود.

علی اصغر شعاعی
پاییز ۱۴۰۲

درس اول:

فضیلت انس با قرآن کریم و یادگیری آن

اهداف درس:

امید است فراگیران در پایان این درس:

۱. به اهمیت و ضرورت انس با قرآن کریم پی ببرند؛
۲. انگیزه مناسب برای مشارکت در فعالیت‌های قرآنی و به‌کارگیری مهارت‌های قرآنی در فعالیت‌های روزمره خود پیدا کنند؛
۳. توانایی ارائه راهکار برای گسترش فرهنگ انس با قرآن را پیدا کنند.

۱-۱. فضیلت انس با قرآن کریم و فراگیری آن

قرآن اصلی‌ترین وسیله ارتباط با پروردگار است که بر قلب بهترین افراد بشر نازل شده است و پیامبر اسلام ﷺ هم در رساندن این بخشش الهی کوتاهی

نکرده و همه آن عطایا و مواهب الهی را به انسان‌های مستعد و قابل، ابلاغ کرده است.^۱

در عظمت جایگاه قرآن همین بس که خداوند متعال می‌فرماید: «لَوْ أَثَرْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ (حشر: ۲۱)؛ اگر این قرآن را بر کوهی فرو می‌فرستادیم، حتماً آن را از ترس خدا ذلیل و متواضع و ازهم‌پاشیده می‌دیدیم.»

در کلام معصومان علیهم‌السلام از قرآن با عنوان «برترین ذکر» نام برده شده است. امام علی علیه‌السلام فرموده است: «أَفْضَلُ الذِّكْرِ الْقُرْآنُ بِهِ تُشْرَحُ الصُّدُورُ؛^۲ بهترین ذکر (سخن) قرآن است. با قرآن است که سینه‌ها فراخ می‌شود.»

بی‌شک، قرآن کریم تجلی خداست و چه زیبا امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «لَقَدْ تَجَلَّى اللَّهُ لِخَلْقِهِ فِي كَلَامِهِ وَ لَكِنَّهُمْ لَا يُبْصِرُونَ؛^۳ خداوند در کلام خویش بر خلق خود تجلی کرده است، ولی آنان نمی‌بینند.» قرآن بهترین تجلی عظمت خداوند متعال و بهترین مونس انسان در تنهایی‌ها و نگرانی‌های زندگی است. قرآن کریم مونس‌ی است که در وضعیت عادی و نیز در بحران‌ها و سختی‌های زندگی می‌تواند بهترین همدم انسان باشد.

۱. ر.ک. محمدحسین رفیعی، فرهنگ انس با قرآن کریم، قم، زائر، ۱۳۹۶، ص ۲۱-۵۵؛ ر.ک.

ابوالفضل علامی، آداب تلاوت، قم، حضور، ۱۳۸۶، ص ۱۹-۱۵۴.

۲. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، غررالحکم و دررالکلم، قم، دار الکتب الاسلامی، ۱۴۱۰ق، ص ۲۰۹.

۳. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، بیروت، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ق، ج ۸۹، ص ۱۰۷.

«انس» در لغت، معنایی مقابل «وحشت» دارد.^۱ انس انسان به چیزی، به این معناست که از آن، هیچ وحشت و اضطرابی ندارد و همراه با آن به آرامش می‌رسد. در روایات، به انس با علم و معرفت به قرآن و ذکر خدا سفارش شده است. امام علی علیه السلام فرموده است: «هرکس با تلاوت قرآن انس گیرد، از جدایی دوستان، وحشتی نخواهد داشت.»^۲ ایشان همچنین در جواب گروهی که هنگام سفر از ایشان توصیه‌ای خواسته بودند، فرمود: «اگر به دنبال مونس می‌گردید، قرآن برایتان کافی است.»^۳

آن حضرت در مناجات خویش با خدا چنین زمزمه می‌کرد:

اللَّهُمَّ إِنَّكَ أَنْسُ الْإِنْسِينَ لِأَوْلِيائِكَ... إِنْ أَوْحَشْتَهُمُ الْغَيْبَةَ أَنْسَهُمْ
ذِكْرُكَ.^۴

پروردگارا! تو برای دوستان من مونس‌ترین مونس‌هایی و اگر غربت آنان را به وحشت اندازد، یاد تو مونس تنهایی آن‌هاست.

امام سجاده علیه السلام فرموده است: «اگر هم هیچ موجودی روی زمین زنده نماند و من تنها باشم، مادام که قرآن با من است، وحشتی نخواهم داشت.»^۵

رسول خدا صلی الله علیه و آله درمان همه مشکلات را در قرآن می‌داند و می‌فرماید:

۱. أحمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۱۴۵؛ محمد مرتضی حسینی زبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۴ق، ج ۸، ص ۱۸۸.

۲. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، همان، ص ۶۳۸.

۳. محمد بن محمد شعیری، جامع الأخبار، نجف، مطبعة حیدریة، ص ۱۸۱.

۴. محمد بن حسین شریف الرضی، نهج البلاغه، قم، هجرت، ۱۴۱۴ق، خطبة ۲۲۷.

۵. محمد بن مسعود عیاشی، تفسیر العیاشی، تهران، المطبعة العلمية، ۱۳۸۰ق، ج ۱، ص ۲۳.

إِذَا التَّبَسَّثَ عَلَيْكُمْ الْأُمُورَ كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ فَعَلَيْكُمْ بِالْقُرْآنِ فَإِنَّهُ شَافِعٌ مُشَفِّعٌ وَ شَahِدٌ مُصَدِّقٌ مَنْ جَعَلَهُ أَمَامَهُ قَادَهُ إِلَى الْجَنَّةِ وَمَنْ جَعَلَهُ خَلْفَهُ سَاقَهُ إِلَى النَّارِ وَهُوَ أَوْضَحُ دَلِيلٍ إِلَى خَيْرِ سَبِيلٍ.^۱

هرگاه کارها چون شب ظلمانی برایتان مشتبه و تاریک شد، بر شما باد به قرآن؛ چون او شفیع است که شفاعتش پذیرفته و شاهی است که تصدیق شده است. هرکس قرآن را رهبر خویش گرداند، وی را به بهشت رهنمون می‌سازد و هرکس به آن پشت‌پا زند، به جهنم سوقش می‌دهد. قرآن روشن‌ترین راهنما به‌سوی بهترین راه‌هاست.

قرآن برنامه زندگی انسان مسلمان و معارف آن، دوی دردهای مادی و معنوی همه انسان‌هاست. اساساً قرآن عهدنامه‌ای میان خداوند و مردم است. امام صادق (ع) با اشاره به این عهدنامه گران‌بها، به مسلمانان سفارش می‌کند که هرچه می‌توانند با این منبع وحی مانوس شوند و دست‌کم هرروز پنجاه آیه از این کتاب را تلاوت کنند:

الْقُرْآنَ عَهْدَ اللَّهِ إِلَى خَلْقِهِ فَيَتَّبِعِي لِلْمُسْلِمِ أَنْ يُنْظَرُ فِي عَهْدِهِ وَأَنْ يَقْرَأَ فِي كُلِّ يَوْمٍ خَمْسِينَ آيَةً.^۲

قرآن عهدنامه خدا به بندگان اوست، پس شایسته است مسلمان در عهدنامه‌اش بنگرد و روزی پنجاه آیه از آن بخواند.

۱. احمد بن محمد ابن‌فهد حلی، عدة الداعي و نجاح الساعي، قم، دار الكتاب الاسلامی،

۱۴۰۷ق، ص ۲۸۶.

۲. همان، ص ۲۹۱.

۲-۱. اهمیت فراگیری قرآن

مسئلاً یادگیری هر علمی که برای دنیا یا آخرت انسان‌ها مفید باشد در آموزه‌های اسلامی بر آن تأکید شده است. از جمله این موضوعات، یادگیری و یاددادن قرآن است.

گرچه روخوانی و یادگیری مفاهیم و لغات و ترجمه عبارات قرآن خود نوعی یادگیری قرآن به حساب می‌آید و برای درک مفاهیم و معانی آیات، یادگیری آن‌ها لازم است، بخش مهمی از یادگیری قرآن، مربوط به فهم مراد و تفسیر آیات و درک کامل مفاهیم نورانی آن و نیز تفکر و تدبر و کسب نورانیت دل است.^۱

در ادامه احادیثی درباره اهمیت فراگیری قرآن ذکر می‌شود:

۱. قال رسول الله ﷺ: «خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ؛ بهترین شما کسی است

که قرآن را فراگیرد و به دیگران بیاموزد.»^۲

۲. قال رسول الله ﷺ: «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ مَادِبَةُ اللَّهِ فَتَعَلَّمُوا مَادِبَتَهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ؛ این

قرآن ادبستان خداوند است، پس تا آنجاکه می‌توانید از این ادبستان بیاموزید.»^۳

۳. قال رسول الله ﷺ: «مَنْ عَلَّمَ آيَةً فِي كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى، كَانَ لَهُ أَجْرُهَا مَا

تَلَيَّتْ؛^۴ هر که آیه‌ای از کتاب خدا را به دیگری بیاموزد، پاداش آن آیه تا زمانی که

خوانده می‌شود به او نیز می‌رسد.»

۱. ر.ک. محمدحسین رفیعی، همان، ص ۲۱-۵۵.

۲. حسین بن محمدتقی نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم، مؤسسة آل البيت (ع)،

۱۴۰۸ق، ج ۴، ص ۲۳۵.

۳. همان، ص ۲۳۲.

۴. همان، ص ۲۳۵.

۴. قال علیؑ: «تَعَلَّمُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ أَحْسَنُ الْحَدِيثِ»^۱؛ قرآن را فراگیرید، زیرا قرآن نیکوترین سخن هاست.»
۵. قال الصادقؑ: «يَتَبَغَى لِلْمُؤْمِنِ أَنْ لَا يَمُوتَ حَتَّى يَتَعَلَّمَ الْقُرْآنَ أَوْ يَكُونَ فِي تَعْلِيمِهِ»^۲؛ شایسته است که مؤمن از دنیا نرود، مگر آنکه قرآن را فراگیرد یا درحال آموختن آن باشد.»
۶. قال رسول الله ﷺ: «أَدَّبُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَى ثَلَاثِ خِصَالٍ: حُبِّ نَبِيِّكُمْ وَحُبِّ أَهْلِ بَيْتِهِ وَعَلَى قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ»^۳؛ فرزندان خود را بر سه خصلت تربیت کنید، دوستی پیامبرتان و دوستی اهل بیتش و قرائت قرآن.»
۷. قال علیؑ: «حَقُّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحَسِّنَ اسْمَهُ وَيُحَسِّنَ أَدَبَهُ وَيُعَلِّمَهُ الْقُرْآنَ»^۴؛ حق فرزند بر پدر این است که او را نام نیکو نهد، به‌خوبی تربیت کند و به او قرآن بیاموزد.»

۳-۱. مراحل انس با قرآن

انس با قرآن کریم مراحل‌ی دارد که از نگهداری قرآن در منزل شروع می‌شود و تا بالاترین مرتبه آن، یعنی عمل به قرآن، ادامه می‌یابد.^۵

۱-۳-۱. نگهداری قرآن در خانه

امام صادقؑ فرموده است: «إِنَّهُ لَيُعْجِبُنِي أَنْ يَكُونَ فِي الْبَيْتِ مُصْحَفٌ يَطْرُدُ اللَّهَ

۱. محمد بن حسین شریف الرضی، همان، خطبة ۱۱۰.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۶۰۷.

۳. سلیمان بن ابراهیم قندوزی، ینایع المودة، تحقیق سید علی جمال اشرف، قم، منظمة الاوقاف و الشؤون الخيرية دارالأسوة للطباعة و النشر، ۱۴۴۲ق، ج ۲، ص ۳۶۱.

۴. محمد بن حسین شریف الرضی، همان، حکمت ۳۹۹.

۵. ر.ک. محمد علی رضایی، انس با قرآن کریم، قم، مسلم، ۱۳۸۰، ص ۲۰-۴۷.

عَزَّوَجَلَّ بِهِ الشَّيَاطِينُ؛^۱ من خوش دارم قرآنی در خانه باشد و خداوند شیاطین را به واسطه آن از خانه دفع کند.»

۱-۳-۲. نگاه به خطوط قرآن

پیامبر ﷺ در این باره فرموده است: «النَّظَرُ فِي الْمُصْحَفِ مِنْ غَيْرِ قِرَاءَةِ عِبَادَةٍ؛^۲ نگاه کردن به خطوط قرآن بدون خواندن آن عبادت است.»

۱-۳-۳. سکوت هنگام قرائت

از دیگر مراحل انس با قرآن رعایت سکوت، هنگام قرائت است که خداوند متعال دستور داده است: «وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (اعراف: ۲۰۴)؛ هنگامی که قرآن خوانده شود، گوش فرا دهید و خاموش باشید، شاید مشمول رحمت خدا شوید!»

۱-۳-۴. استماع تلاوت قرآن

از مراحل مهم انس با قرآن گوش دادن به تلاوت قاری است که متأسفانه در برخی محافل به آن کمتر توجه می شود. حضرت علی بن الحسین علیه السلام فرموده است:

مَنْ اسْتَمَعَ خُفَاءً مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ مِنْ غَيْرِ قِرَاءَةِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ حَسَنَةً
وَ مَحَا عَنْهُ سَيِّئَةً وَ رَفَعَ لَهُ دَرَجَةً.^۳

۱. محمد بن یعقوب کلینی، همان، ج ۲، ص ۶۱۳.

۲. محمد باقر مجلسی، همان، ج ۹۶، ص ۶۵.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، همان، ج ۲، ص ۶۱۲.

هرکس فقط یک حرف از قرآن را گوش کند هرچند آن را قرائت نکند، خداوند برای او یک حسنه می‌نویسد و یک گناه از او محو می‌کند و یک درجه بالایش می‌برد.

۱-۳-۵. تلاوت با نگاه و بدون تلفظ

امام سجاده^(ع) در روایتی می‌فرماید:

مَنْ قَرَأَ نَظْرًا مِنْ غَيْرِ صَوْتٍ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ حَرْفٍ حَسَنَةً وَ مَحَا عَنْهُ سَيِّئَةً وَ رَفَعَ لَهُ دَرَجَةً.^۱

هرکس با نگاه و بدون صوت و تلفظ قرآن بخواند، خداوند برایش در برابر هر حرفی حسنه‌ای می‌نویسد و گناهی را از او محو می‌کند و درجه او را بالا می‌برد.

۱-۳-۶. قرائت از روی مصحف

قرائت ممکن است از روی مصحف باشد و ممکن است از حفظ خوانده شود. رسول خدا^(ص) فرموده است: «لَيْسَ شَيْءٌ أَشَدَّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنْ قِرَاءَةِ الْمُصْحَفِ نَظْرًا؛^۲ هیچ چیزی بر شیطان دشوارتر از قرائت قرآن از روی آن نیست.» امام صادق^(ع) هم فرموده است:

مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ فِي الْمُصْحَفِ مُتَّعٍ بَبَصَرِهِ وَ خُفِّفَ عَنْ وَالدِّيهِ وَ إِنْ كَانَا كَافِرَيْنِ.^۳

۱. همان.

۲. محمد بن علی ابن بابویه قمی (شیخ صدوق)، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، قم، دارالشریف الرضی، ۱۴۰۶ق، ص ۱۰۳.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، همان، ج ۲، ص ۶۱۳.

هرکه قرآن را از روی آن بخواند، از دیدگان خود بهره‌مند شود و سبب سبک‌شدن عذاب پدر و مادرش گردد، اگر چه آن دو کافر باشند.

۱-۳-۷. تلاوت قرآن

تلاوت قرآن، متابعت از قرآن در قرائت و دنبال‌کردن معانی و پیروی در عمل است؛ پس هر تلاوتی، قرائت می‌باشد، اما هر قرائتی تلاوت نیست. اصولاً «تلاوت» در مواردی به کار می‌رود که مطالب قرائت‌شده، وجوب پیروی را در پی آورد. خداوند می‌فرماید: «الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ» (بقره: ۱۲۱)؛ کسانی که به آنان کتاب دادیم آن را به حق تلاوت می‌کنند؛ چراکه آنان به آن ایمان دارند.»

رسول خدا ﷺ هم در معنای تلاوت در این آیه فرموده است: «حق تلاوت یعنی پیروی راستین در عمل و تبعیت راستین از فرامین قرآن.»^۱

۱-۳-۸. تدبر در آیات

شایسته است تلاوت آیات قرآن همراه با تدبر باشد. تدبر در آیات به معنای معطل شدن و توقف بدون حرکت و تفکر نیست. تدبر در آیات قرآن درواقع تفسیر آیات به آیات دیگر است، تطبیق آیات با یکدیگر و توأم با حرکت فکری است. در اثر تدبر در آیات همسویی و هماهنگی معانی و معارف آن‌ها نمایان می‌شود؛ آن‌گاه انسان می‌تواند به معانی اصیل و ناب آیات قرآن دست یابد.

۱. عبدالرحمن بن ابی بکر سیوطی، در المنثور، قم، مکتبة آية الله العظمى المرعشى النجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۱۱۱.

معصومان علیهم‌السلام همچنان‌که مردم را به تدبّر و تعمّق در آیات قرآن سفارش اکید می‌کردند، خود نیز در آیات آن به تدبّر و دقت‌نظر می‌پرداختند و در این راه از خداوند متّان، توفیق طلب می‌نمودند. امام صادق علیه‌السلام قبل از قرائت قرآن، وقتی‌که آن را در دست می‌گرفتند به خداوند عرض می‌کردند:

و قرائتم را قرائتی که بدون تدبّر در آن باشد، قرار نده، بلکه مرا طوری قرار ده که در آیات قرآن و احکام آن تدبّر کنم، به‌گونه‌ای که شرایع دینت را اخذ کنم؛ و نظرم را در آن، نظر غفلت و قرائتم را، بیهوده‌گویی قرار نده! به‌درستی که تو مهربان و رحیم هستی.^۱

۱-۳-۹. حفظ قرآن

یکی از مراحل انس با قرآن حفظ این کتاب الهی است. امام صادق علیه‌السلام فرموده است:

الْحَافِظُ لِلْقُرْآنِ الْعَامِلُ بِهِ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ.^۲

کسی‌که قرآن را حفظ و ازبر کند و عامل به دستورهای آن باشد، (در آخرت) با فرشتگان نیکوکار و ارجمندی که واسطه میان خداوند و پیامبران هستند محشور می‌شود.

۱-۳-۱۰. عمل به آیات

مسلماً کامل‌ترین مرتبه انس با کلام خدا عمل به آن است که در آیات و روایات بیشترین تأکید روی آن شده است. امام صادق علیه‌السلام در سخن گهرباری به لزوم عمل به آیات قرآن پرداخته، فرموده است:

۱. محمدباقر مجلسی، همان، ج ۸۹، ص ۲۰۷.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، همان، ج ۲، ص ۶۰۳.

عَلَيْكُمْ بِالْقُرْآنِ فَمَا وَجَدْتُمْ آيَةً نَجَا يَهَا مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ فاعْمَلُوا بِهِ وَمَا وَجَدْتُمُوهُ مِمَّا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ فَاجْتَنِبُوهُ.^۱

بر شما باد انس با قرآن! پس هنگام تلاوت، هر آیه‌ای یافتید که کسانی پیش از شما با عمل به آن نجات یافته‌اند، شما هم به آن عمل کنید و هر آیه‌ای را مشاهده کردید که بیانگر عوامل هلاکت و نابودی پیشینیان است، شما هم از آن عوامل پرهیز کنید.

۱-۴. راهکارهای ایجاد انس با قرآن کریم در جامعه

متأسفانه، امروزه در بسیاری از جوامع، انس با امور دنیوی بر انس با قرآن مقدم شده است. در جامعه دینی ما نیز گرچه در سایه عنایات حضرت حق و با تلاش و زحمات امام راحل علیه السلام و مسئولان دلسوز نظام، به‌ویژه مقام معظم رهبری دامت الله و نیز استادان و خادمان قرآن کریم، بعد از انقلاب شکوهمند اسلامی، شاهد رشد روزافزون فعالیت‌های قرآنی هستیم، ولی میان وضعیت فعلی و آنچه مطلوب جامعه اسلامی است، تفاوت بسیار است.^۲

۱-۴-۱. توجه ویژه به بحث فرهنگ‌سازی قرآنی

فرهنگ‌سازی مقدمه و مکمل بحث آموزش است و تاهنگامی که جوانان ما انگیزه کافی برای یادگیری قرآن نداشته باشند، روش‌های آموزشی جواب‌گوی خطاهای موجود نیست. برای مثال، در کشور سودان، شاهد انس مناسب مردم با قرائت و حفظ قرآن کریم هستیم. در این کشور، غالب افراد بالای دیپلم حافظ

۱. محمدباقر مجلسی، همان، ج ۸۹، ص ۹۴.

۲. ر.ک. علی اصغر شعاعی، «راهکارهای ایجاد انس با قرآن کریم در میان اقشار جامعه»، مجموعه مقالات بیست‌وششمین دوره مسابقات بین‌المللی قرآن کریم، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۳-۱۰.

کل قرآن و دیگر افراد، حافظ قسمتی از قرآن هستند و در مساجد، نمازگزاران خود را موظف می‌دانند تا بعد از هر نماز یومیه، حداقل پانزده الی بیست دقیقه (مجموعاً حدود یک‌ونیم ساعت) قرآن بخوانند و سپس از مسجد خارج شوند. در اینجا به دو مصداق از مصادیق مهم بحث فرهنگ‌سازی اشاره می‌کنیم.

الف) تبیین جایگاه قرآن به‌عنوان کتاب زندگی: یکی از عوامل جذب جوانان به سمت قرآن، میزان لذت‌بردن از دیدن و شنیدن و خواندن قرآن است که متأسفانه چنین حسی در جوانان ضعیف است و بیشتر افراد با شنیدن قرآن، یاد مرگ و خبرهای ناگوار می‌افتند.

در کشورمان، بیشترین کاربرد قرائت قرآن در مراسم ختم و سوگواری است و سورة «الرحمن» – که عروس قرآن است و در برخی کشورها همچون پاکستان، در مراسم عروسی خوانده می‌شود – مختص مراسم ختم است. در سفر به پاکستان، در مسجدی از مردم خواستم تا سورة مورد علاقه خود را اعلام کنند و آن‌ها همه از من درخواست تلاوت سورة الرحمن را کردند.^۱

در مالزی، شب‌های عروسی، قرآن‌ها بین بستگان عروس و داماد توزیع می‌شود و هر یک به اندازه توانایی خود، آیاتی را تلاوت و به عروس و داماد هدیه می‌کنند.^۲ در برخی نقاط آفریقا، مردم هنگام استماع تلاوت قرآن، خود را به تبسم وامی‌دارند؛ چراکه اعتقاد دارند کلام الهی حاوی خبرهای شاد و سرورانگیز برای انسان‌هاست؛^۳ لذا از شنیدن چنین آیاتی، به انسان سرور معنوی دست می‌دهد.

۱. مشاهدات شخصی نویسنده در سفر به پاکستان، لاهور، ۱۳۸۶.

۲. مشاهدات شخصی نویسنده در سفر به مالزی، کوالالامپور، ۱۳۸۸.

۳. مشاهدات شخصی نویسنده در سفر به کشور غنا، آکرا، ۱۳۸۲.

مسئلاً برای رفع این محجوریت، می‌بایست به بحث فرهنگ‌سازی نگاه ویژه کنیم. برای مثال، معمولاً از فرصت ایجادشده در اجتماع حاضر در عروسی‌ها استفاده مطلوب نمی‌شود و احیاناً به بطالت و گاهی به گناه می‌گذرد؛ در صورتی که می‌توان برنامه‌هایی را برای یک عروسی مذهبی تعریف کرد، از جمله: قرائت قرآن کریم، مداحی، تواشیح و مسابقه.

ب) استفاده بهینه از ظرفیت‌های موجود در نهادهای فرهنگ‌ساز کشور: مسئلاً نهادهایی از قبیل حوزه‌های علمیه، مساجد و حسینیه‌ها، خانواده، مدارس آموزش و پرورش، صداوسیما، مراکز آموزش عالی و دانشگاهی، سینما و تئاتر، اینترنت و جراید از عوامل مؤثر در تولید فرهنگ معنویت و کمالات و فضائل انسانی هستند که در ادامه به توضیح چند مورد مهم می‌پردازیم.

یک- مساجد: پیامبر عزیز اسلام ﷺ پس از هجرت از مکه، هنگامی که به سرزمین مدینه قدم گذارد، اولین مرکزی که تأسیس کرد، مسجد بود. ایشان می‌فرمود: «أَحَبُّ الْبِلَادِ إِلَى اللَّهِ مَسَاجِدُهَا»^۱ دوست‌داشتنی‌ترین جا در شهرها در پیشگاه خدا، مسجد‌های آن است.»

در اسلام، مسجد، ضمن ایفای نقش اساسی در تعلیم و تربیت جامعه و خصوصاً نسل جوان، مرکز نشر فرهنگ اسلام و قرآن، اصلاح و گرگشایی از امور مردم، رسیدگی به اختلافات میان مسلمانان و اقامه عبادات دسته‌جمعی است.

مساجد مهم‌ترین پایگاه فرهنگ‌سازی بوده و نقش مهمی در ایجاد انس در جامعه دارند و در صورت فعال شدن، علاوه بر رفع مشکلات بودجه و مکان

۱. ابوالقاسم پاینده، همان، ص ۱۶۷.

فعالیت‌های قرآنی، باعث افزایش تعداد مراجعان برای یادگیری قرآن و احکام و دیگر فعالیت‌های آموزشی می‌شود.

در برخی کشورها مانند سودان، مسجد همچون دانشگاهی، در جریان فرهنگ‌سازی دینی مؤثر است. در این کشور، مساجد از ساعات اولیه روز تا ساعات پایانی باز بوده و در آن، فعالیت‌های آموزشی برقرار است. دانش‌آموزان در نوبت مخالف تحصیلی خود، در حیاط مساجد مشغول به حفظ چند آیه از قرآن کریم، به مدت حدود دو ساعت می‌شوند. آن‌ها ابتدا آیات را می‌خوانند و روی الواح می‌نویسند و این کار را به دفعات انجام می‌دهند؛ سپس در قالب گروه‌هایی به مباحثه می‌پردازند. نتیجه این فعالیت‌ها آن است که غالب افراد بالای دیپلم و بیشتر مسئولان سودان (از جمله رئیس جمهور) حافظ کل قرآن و بیشتر افراد زیر دیپلم حافظ قسمت‌هایی از قرآن هستند.

در کشور ما، به علت تعطیلی مساجد در بیشتر ساعات، فعالیت‌های قرآنی در مؤسسات و مراکز کوچک و با تحمل مشکلات بسیار، از جمله مشکل مکان و بودجه انجام می‌گیرد و فقط تعداد کمی از مساجد فعالیت فرهنگی دارند. در حدیثی از جابر آمده است که پیامبر ﷺ می‌فرمود:

روز قیامت، سه چیز به پیشگاه خدا شکوه می‌برند: قرآن، مسجد و عترت. قرآن می‌گوید: پروردگارا، مرا تحریف و پاره‌پاره کردند. مسجد می‌گوید: پروردگارا، مردم مرا کنار گذاشتند و ضایع کردند و عترت می‌گویند: پروردگارا، مردمان، ما را به قتل رساندند و طرد کردند و فراری دادند. آن‌گاه به دادخواهی، روی دو زانو می‌نشینند و

خدای متعال می‌فرماید: برای رسیدگی به شکایت و دادخواهی سزاوارترم.^۱

درخصوص مساجد، پیشنهاد می‌شود:

۱. در ساخت مساجد، قسمتی برای آموزش و انجام امور فرهنگی و قرآنی و تشکیل کلاس در نظر گرفته شود.

مساجد چین در بیشتر ساعات باز است و امام جماعت برای پاسخ‌گویی به سؤالات دینی حضور دارد؛ اما نکته جالب این است که در برخی مساجد این کشور، قسمتی را برای انجام امور فرهنگی اختصاص داده‌اند.

۲. ارگان خاصی متولی کلیه امور مساجد باشد تا بتواند در مواقع ضروری پاسخ‌گو باشد و برنامه‌ریزی و نظارت، به‌صورت هماهنگ‌تر و دقیق‌تر انجام شود.

۳. مسجد به‌عنوان خانه خدا می‌بایست در بیشتر ساعات باز و فعال باشد. پیشنهاد می‌شود: مرکزیت فعالیت‌های قرآنی و دینی از مؤسسات به مساجد انتقال یابد.

درباره حسینه‌ها می‌توان به این نکته اشاره کرد که باتوجه به وجود شور مناسب در عزاداران حسینی، به نظر می‌رسد توجه به برنامه‌های قرآنی در کنار مراسم عزاداری، موجب گسترش فرهنگ انس با قرآن و عترت می‌شود. به‌علاوه، حسینه‌ها در بیشتر ایام تعطیل است که باتوجه به مشکل مکان برای گسترش فعالیت‌های قرآنی، بهتر است از این فرصت استفاده شایسته کنیم.

دو- خانواده: یکی از مهم‌ترین مراکز فرهنگ‌سازی خانواده است. مسلماً ایجاد فضای قرآنی در خانواده‌ها، نقش مؤثری در ایجاد انس با قرآن کریم در

۱. محمدباقر مجلسی، همان، ج ۷، ص ۲۲۲.

بین اقشار جامعه دارد. در این خصوص، پیشنهاد می‌شود به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی شود که شرایط، برای تشکیل جلسات مذهبی خانوادگی فراهم شود. در کشور ترکیه، علی‌رغم نبود شرایط مناسب برای انس با قرآن کریم، به دلیل برگزاری جلسات قرآنی در بین خانواده‌ها، در بین افراد مذهبی، انس مناسبی با قرآن کریم ایجاد شده است. ظاهراً طبق شواهدی، در سده‌های قبل، چنین جلساتی در بین خانواده‌های ایرانی رواج داشته که در این دوره نیز، مقدمات توسعه آن فراهم است.

سه - مدارس: آموزش و پرورش نیز از مراکز تولید فرهنگ و فضیلت اسلامی و انسانی است و وظیفه تغذیه علمی و فکری میلیون‌ها دانش‌آموز را برعهده دارد. برای تقویت نقش فرهنگ‌سازی مدارس می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. اصولاً یکی از ارکان آموزش هر زبانی، فراگیری لهجه آن زبان است. در بیشتر کشورهای مسلمان، زبان عربی را که زبان قرآن است، با لهجه خاص خود فرامی‌گیرند؛ اما در کشور ما، متأسفانه عربی با لهجه فارسی تدریس شده و این خود، از عوامل ضعف صحت قرائت نماز و انس کم مردم با قرآن کریم است.

در کشور غنا، بیشتر جوانان مسلمان، مسلط به قرائت به روش ترتیل و با لهجه عربی و در مواردی، مسلط به مکالمه عربی هستند، درحالی‌که زبان رسمی آن کشور انگلیسی است.^۱ در آموزش و پرورش کشور می‌بایست تدریس عربی، همانند تدریس دیگر زبان‌ها، با تأکید بر رعایت لهجه خاصش صورت پذیرد.

۱. مشاهدات شخصی نویسنده در سفر به کشور غنا، آکرا، ۱۳۸۲.

۲. استفاده از مربیان مجرب و آشنا به فن قرائت و مفاهیم قرآن کریم ضروری به نظر می‌رسد که برگزاری دوره‌های ارتقای مربیان در این زمینه مؤثر است.

پ) تلاش برای تجلی پیوند قرآن و عترت علیه السلام در جامعه: یکی از راهکارهای ایجاد انس در جامعه، جامعه عمل پوشاندن به توصیه نبی اکرم صلی الله علیه و آله مبنی بر تمسک به قرآن و عترت است. ایشان در قسمتی از حدیث ثقلین می‌فرماید: «وَإِنَّهُمَا لَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَى الْحَوْضِ»^۱ که نشان‌دهنده لزوم پیوند این دو ثقل است.

در ایام محرم و صفر که مردم ایران از شور مذهبی خاصی برخوردارند و مراسم عزاداری مملو از جمعیت عاشق اهل بیت علیهم السلام می‌باشد، مسلماً زمینه برای فرهنگ‌سازی قرآنی کاملاً مهیاست؛ اما متأسفانه در همین ایام برخلاف سیره معصومان علیهم السلام، فعالیت‌های قرآنی دچار رکود یا تعطیلی می‌شود و بیشتر جلسات قرائت و تفسیر کشور تعطیل می‌گردد.

باتوجه به اینکه در کشورمان، درخصوص انس با اهل بیت علیهم السلام فرهنگ‌سازی خوبی انجام شده و با عنایت به اینکه قرآن و عترت دو امانت الهی در بین مسلمانان هستند، شایسته است از این انس، برای تقویت میزان انس مردم با قرآن استفاده شود. برای اجرایی شدن این موضوع می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. تشکیل هیئت‌های قرآن و عترت، به‌جای تشکیل هیئت‌های جداگانه قرآن و عترت؛

۱. محمدباقر مجلسی، همان، ج ۳۶، ص ۲۱.

۲. استفادهٔ بهینه از ظرفیت حسینه‌ها برای آموزش امور مربوط به قرآن و عترت؛

۳. بیان سیرهٔ قرآنی معصومین علیهم‌السلام برای ترویج انس با قرآن کریم؛

۴. توسعهٔ فعالیت‌های قرآنی در ماه‌های محرم و صفر.

در پایان این بحث، به چند نمونه از سیرهٔ قرآنی امام حسین علیه‌السلام اشاره می‌کنیم. آن حضرت از دوران کودکی به قرآن مجید عشق بسیاری داشت و در تمام مراحل زندگی خود، چه در کودکی و چه در جوانی و چه در دوره‌های دیگر، همیشه از قرآن سخن می‌گفت و قرآن می‌خواند و لحظه‌ای از قرآن جدا نبود.

عصر روز تاسوعا، عمر سعد تصمیم گرفت به‌سوی خیمه‌های امام حسین علیه‌السلام حمله‌ور شده و عرصه را بر یاران امام علیه‌السلام تنگ کند. آن هنگام که حضرت ابوالفضل علیه‌السلام، خبر هجوم دشمن را به ایشان داد، امام حسین علیه‌السلام فرمود:

به نزدشان برگرد و اگر می‌توانی از آن‌ها مهلت بگیر تا امشب را به نماز و رازونیا با پروردگارم پردازیم. خدا می‌داند که من به نماز و تلاوت قرآن عشق می‌ورزم و دعا و استغفار را دوست دارم.^۱

در شب عاشورا، عاشقان جان‌برکف امام حسین علیه‌السلام دور ایشان حلقه زده و ضمن اعلام وفاداری خویش، آن شب را به رازونیا و تلاوت آیات الهی سپری کردند. راوی می‌گوید: «آن شب همچون کندوی زنبور عسل از خیمه‌های حسینی تا پگاه صبح، صدای قرآن و مناجات به گوش می‌رسید.»^۲ حتی پس از

۱. همان، ج ۴۴، ص ۳۹۲.

۲. علی بن موسی بن طاووس، اللهوف علی قتلی الطفوف، ترجمهٔ احمد فهری زنجانی، تهران، جهان، ۱۴۱۷ق، فصل سوم، ص ۹۴.

شهادت، از سر مقدس امام حسین علیه السلام در چند نوبت، در کوفه و شام، صوت قرآن شنیده شد که در یکی از موارد، از زید بن ارقم نقل شده^۱ که از سر مطهر امام علیه السلام که بالای نی بود، آیه نهم سوره مبارکه کهف «أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا» شنیده شد.

بنابر آنچه گفته شد، شایسته است پیروان آن حضرت هم به امام و مولای خود اقتدا کرده و همواره با قرآن مانوس باشند.

پرسش‌ها

۱. فضیلت و اهمیت قرآن کریم را بیان کنید.
۲. مفهوم انس با قرآن کریم چیست و مهم‌ترین مراحل آن کدام است؟
۳. مهم‌ترین راهکارهای ایجاد انس با قرآن کریم چیست؟

منابعی برای مطالعه بیشتر:

- محمدعلی رضایی اصفهانی، انس با قرآن کریم، قم، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۹۷.
- محمدحسین رفیعی، فرهنگ انس با قرآن کریم، قم، زائر، ۱۳۹۶.
- ابوالفضل علامی، آداب تلاوت، قم، حضور، ۱۳۸۶.

۱. محمد بن محمد مفید (شیخ مفید)، الإرشاد في معرفة حجج الله على العباد، قم، مؤسسة آل البيت علیهم السلام، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۱۱۸.

درس دوم:

آشنایی با قرآن کریم

اهداف درس:

امید است فراگیران در پایان این درس:

۱. از ویژگی‌های قرآن، تدوین، کتابت و قرائت آن شناخت اجمالی پیدا

کنند؛

۲. به شناخت قرآن و مطالعه علوم مرتبط با آن اشتیاق پیدا کنند؛

۳. بتوانند با کسب اطلاعات اجمالی از قرآن (ویژگی‌های قرآن کریم،

از جمله نام‌ها و تقسیمات قرآن و نیز مباحث تدوین، کتابت، قرائت هفت‌گانه و

اعراب‌گذاری قرآن)، گامی به‌سوی فهم قرآن بردارند.

۱-۲. آشنایی اجمالی

قرآن کلام الهی است که از طریق وحی بر پیامبر اسلام ﷺ نازل شده و محتوا و

الفاظ آن از سوی خداوند آمده است. نخستین بار در غار حرا، واقع در کوه نور به

پیامبر اسلام ﷺ وحی شد و نخستین آیاتی که بر پیامبر ﷺ نازل شد، آیات آغازین سوره علق و نخستین سوره‌ای که به صورت کامل نازل شد، سوره فاتحه است.^۱

مشهورترین نام‌های قرآن عبارت است از فرقان، الکتاب و مُصْحَف که نام مصحف فقط در روایات ذکر شده است، اما نام‌های دیگر در خود قرآن آمده است. «قرآن» مشهورترین نام این کتاب است. این واژه در لغت به معنای خواندنی است و همراه با الف و لام، پنجاه بار در قرآن به کار رفته است که در همه آن کاربردها منظور کتاب قرآن است.

قرآن مجید ۱۱۴ سوره و بیش از ۶ هزار آیه دارد. به قول مرحوم طبرسی، صحیح‌ترین اعداد آیات قرآن ۶۲۳۶ آیه است و همچنین دارای ۷۷۷۰۱ کلمه و ۳۲۳۶۷۱ حرف می‌باشد. مجموع قرآن کریم را به ۳۰ جزء تقسیم کرده‌اند. به عبارت دیگر، هر جزء یک‌سی‌ام قرآن است.

هر جزء از ۴ قسمت به نام حزب تشکیل شده که در نتیجه کل قرآن شامل ۱۲۰ حزب می‌باشد (هر حزب یک‌صد و بیستم قرآن است). هر سوره به قسمت‌های کوچک‌تری تقسیم می‌شود که «آیه» نام دارد.

۲-۲. کتابت و تدوین قرآن

پیامبر اسلام ﷺ بر حفظ و قرائت درست و کتابت آیات قرآن تأکید بسیار داشته است. ایشان زمانی که آیه‌ای نازل می‌شد، کاتبان وحی را فرامی‌خواند تا آن را

۱. محمد هادی معرفت، التمهید فی علوم القرآن، قم، مرکز مدیریت حوزه علمیه، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۱۲۴-۱۲۷.

بنویسند.^۱ آیات قرآن به صورت پراکنده، بر پاره‌هایی از پوست حیوانات، چوب درخت خرما، پارچه و کاغذ نوشته می‌شد.^۲

پیامبر ﷺ خود بر کار کتابت وحی نظارت می‌کرد. او پس از تلاوت آیات برای کاتبان وحی، از آنان می‌خواست که آنچه را نوشته‌اند، بخوانند تا اشتباهات احتمالی در نوشتن رفع شود.^۳ صاحب کتاب التمهید بر این باور است که در دورهٔ پیامبر ﷺ، آیات و نام‌های سوره‌ها با نظر او مشخص شده بود؛ اما تدوین نهایی قرآن به صورت یک کتاب و چینش سوره‌ها، پس از وفات پیامبر ﷺ و به صلاح‌دید صحابه انجام شده است.^۴

پس از وفات پیامبر ﷺ، برخی از اصحاب ایشان، هر یک به جمع‌آوری قرآن اقدام کردند. مصحف‌های بسیاری تدوین شد که در ترتیب سوره‌ها و قرائت با هم متفاوت بودند.^۵ این مسئله موجب شد که هر گروه از آنان قرائت خود از قرآن را درست و قرائت دیگری را نادرست بدانند.^۶

با پیشنهاد حذیفه به عثمان برای یکی‌کردن مصحف‌ها و موافقت اصحاب پیامبر ﷺ، عثمان گروهی را مأمور این کار کرد.^۷ او افرادی را به سرزمین‌های اسلامی فرستاد و همهٔ قرآن‌های موجود را جمع‌آوری کرد و دستور داد آن‌ها را از

۱. محمود رامیار، تاریخ قرآن، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۹، ص ۲۵۷.

۲. محمدهادی معرفت، التمهید فی علوم قرآن، همان، ج ۱، ص ۲۸۰-۲۸۱.

۳. محمود رامیار، همان، ص ۲۶۰.

۴. محمدهادی معرفت، التمهید فی علوم قرآن، همان، ج ۱، ص ۲۷۲-۲۸۲.

۵. همان، ص ۳۳۴.

۶. همان، ص ۳۳۴-۳۳۷.

۷. همان، ص ۳۳۸ و ۳۳۹.

بین ببرند.^۱ طبق کتاب التمهید، قوی‌ترین احتمال دربارهٔ زمان یکی کردن قرآن‌ها، سال ۲۵ قمری است.^۲

براساس روایات، امامان شیعه با یکسان‌سازی قرآن‌ها و همچنین با مُصحَفی که به‌دستور عثمان، تدوین شد، موافق بوده‌اند. سیوطی از امام علی (ع) نقل کرده است که عثمان دربارهٔ یکی کردن قرآن‌ها با او مشورت کرده و او هم موافق این کار بوده است.^۳

۳-۲. قرائات هفت‌گانهٔ قرآن کریم

قرائت قرآن و تلاوت آیات آن یکی از مهم‌ترین مسائل قرآن به‌شمار می‌رود، به‌طوری‌که از همان ادوار نخستین عده‌ای پیوسته به این کار همت گماشته و عهده‌دار قرائت و آموزش قرآن در جامعهٔ اسلامی شدند.

قرّاء زمان پیغمبر اکرم (ص) که مستقیماً قرائات مختلف را از آن حضرت اخذ کرده بودند سعی می‌کردند معارف و اطلاعات خود را در اختیار دیگران قرار دهند و بعد از اصحاب، تابعین نیز از این گروه به‌شمار می‌آمدند که قرائت و تعلیم قرآن را در جامعهٔ اسلامی ارائه می‌کردند.

پیوسته سلسلهٔ قرّاء (قاریان بنام قرآن) و قرائت‌ها قرن‌به‌قرن ادامه داشت تا اینکه در اوایل قرن چهارم، ابوبکر بن مجاهد (۲۴۵-۳۲۴ق) شیخ‌القراء بغداد قرائت‌ها را در هفت قرائت از هفت قاری بنام به‌رسمیت شناخت. بعدها نیز سه قاری به آن اضافه شدند و قرّاء عشره و سپس قرّاء چهارده‌گانه پدید

۱. همان، ص ۳۴۶.

۲. همان، ص ۳۴۳-۳۴۶.

۳. همان، ص ۳۴۱.

آمدند. هرکدام از این قرائت‌ها به وسیله دو راوی از قاری موردنظر روایت می‌شود.^۱

۲-۳-۱. قراء سبعه

در اینجا به شرح مختصری از قراء سبعه بسنده می‌کنیم:

الف) نافع: ابوعبدالله نافع بن ابی نعیم مدنی. او مردی مورد اعتماد و اصالتاً اصفهانی است.^۲ ضمناً یادآوری کرده‌اند که وی قرآن را نزد میمونه مولی ام‌سلمه همسر رسول خدا ﷺ قرائت کرد.^۳ نافع دو راوی مشهور دارد به نام قالون و ورش که همین قرائتی است که در برخی کشورهای مغرب عربی رایج است.

ب) عبدالله بن کثیر مکی: وی از ایرانیانی بود که کسرای ایران او را با کشتی‌هایی که به یمن فرستاده بود برای فتح حبشه گسیل داشت.^۴ ابن کثیر مردی فصیح و بلیغ و دارای قامتی بلند و باوقار بود. قرائت ابن کثیر را دو نفر به چند واسطه نقل کرده‌اند: بزی که اصالتاً ایرانی و از مردم همدان و مؤذن مسجدالحرام بود و قبل که هفت سال آخر عمر خویش را فارغ از تدریس و قرائت گذراند.

پ) عاصم بن ابی النجود کوفی (۲۱۸ق): عاصم از قراء معروف هفت‌گانه و شیعی است و قرآن را بر ابی عبدالرحمن عبدالله بن حبیب سلمی شیعی که

۱. محمدهادی معرفت، تاریخ قرآن، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۸۲، ص ۱۴۰.

۲. سید ابوالقاسم خوئی، البیان، نیویورک، مؤسسة إحياء آثار الإمام الخوئی، ۱۴۳۰ق، ص ۱۳۸.

۳. سید محمدباقر حجتی، پژوهشی در تاریخ قرآن کریم، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۵، ص ۳۱۳.

۴. سید ابوالقاسم خوئی، همان، ص ۱۳۸.

یکی از یاران امیرالمؤمنین، علی علیه السلام بود قرائت کرد.^۱ دو راوی مشهور او حفص بن سلیمان پسرخوانده او و شعبه ابوبکر بن عیاش هستند. حفص قرائت عاصم را دقیق تر و مضبوط تر می دانست و قرائت عاصم به وسیله او منتشر شده و تا امروز در بیشتر کشورهای اسلامی رایج است.

ت) حمزه بن حبیب زیات کوفی: حمزه در طبقه چهارم قراء کوفی قرار دارد و از نظر اجداد ایرانی است و زمان صحابه را درک کرده است. در میان قراء سبعة حمزه نیز مانند عاصم شیعه بوده و قرآن را بر امام صادق علیه السلام خوانده است. شیخ طوسی نیز حمزه را از اصحاب امام صادق علیه السلام معرفی کرده است. روایت است که وقتی اعمش - استاد حمزه - وی را می دید می گفت: «هذا جبر القرآن؛ این شخص مرد دانای فزون مایه در قرآن است.»^۲ از جمع راویان حمزه خلف و خلاد معروف هستند.

ث) ابوالحسن کسائی کوفی (۱۸۹ق): از مردم سرزمین ایران بوده است و گویند در میهن خود در طوس یا ری فوت کرد. از قرائنی آشکار می شود که کسائی نیز شیعه بوده است. او در نحو و زبان عرب چیره دست بود. کسائی همچنین مربی هارون الرشید و فرزندش امین بود. راویان او حفص بن عمر و ابوالحارث هستند.

ج) ابوعمر بن علاء بصری (۱۵۴-۷۰ق): او نیز از ایران بوده است و در میان قراء سبعة از لحاظ کثرت استادان و شیوخ قرائت کسی به پای او نمی رسد.^۳ قرائت ابوعمر به وسیله یحیی بن مبارک یزیدی به دو روای او - یعنی دوری و سوسی - رسیده است که هر دو مورد اعتماد بودند.

۱. ابوعبدالله زنجانی، تاریخ القرآن، تهران، منظمه الإعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ق، ص ۹۱.

۲. سید محمدباقر حجتی، همان، ص ۳۳۰.

۳. سید ابوالقاسم خوئی، همان، ص ۱۳۲.

چ) ابن عامر دمشقی (۱۱۸ق): او از معمرین قراء سبعة به‌شمار می‌رود و دارای عالی‌ترین استادان روایی بوده است. دو راوی مشهور وی هشام و ابن ذکران می‌باشد.

از مجموع گزارش احوال قراء سبعة به این نتیجه می‌رسیم که در میان آن‌ها پنج ایرانی هستند که به‌ترتیب عبارت از نافع بی ابی‌نعیم، عبدالله بن کثیر، حمزه بن حبیب زیات کسائی و ابوعمرو بن علا و همچنین دو تن از راویان معروف قرائت قراء سبعة نیز ایرانی بوده‌اند که یکی از آن‌ها بزّی راوی ابن کثیر و دیگر ابوحارث مروزی راوی قرائت کسایی است.

۲-۲-۲. قرائت مرجح: علت رجحان قرائت عاصم بر دیگر قرائات و رواج آن در کشورهای اسلامی را می‌توان موارد زیر برشمرد:

الف) دارای سند طلایی است، زیرا حفص از عاصم، او از ابو عبدالله الرحمن سُلمی و او از مولی امیرالمؤمنین (علیه السلام) نقل کرده است و رجال آن تماماً از بزرگان طایفه و مورد ثقه و اطمینان امت بوده‌اند؛

ب) توافق آن با قرائت همگانی و جماهیر مسلمانان است، زیرا عاصم سعی بر آن داشت که محکم‌ترین و استوارترین قرائت‌ها را که از طریق صحیح و اطمینان‌بخش به‌دست آورده بود به حفص تعلیم دهد؛

پ) عاصم شخصاً دارای ویژگی‌های بخصوصی بود که او را در میان مردم معروف ساخته و مورد اطمینان همگان بود. هر قرائتی را که فرامی‌گرفت آن را بر عده‌ای از صحابه و تابعین جلیل‌القدر عرضه می‌داشت و تا اطمینان کامل به صحت قرائت پیدا نمی‌کرد آن را نمی‌پذیرفت؛ و پیوسته قرائت او مورد ستایش علما و فقها امامیه بوده است.^۱

۱. محمد هادی معرفت، تاریخ قرآن، همان، ص ۱۵۳.

۲-۴. اعراب‌گذاری قرآن

با اینکه در زبان عربی اعراب سهم مهمی در بیان معانی دارد، توجه به اعراب قرآن ضرورتی مضاعف دارد؛ زیرا خطا در تشخیص اعراب قرآن باعث تغییر معنا و گاه القای معنایی متناقض با مقصود خداوند می‌شود. کاتبان وحی در ابتدا کلمات قرآن را بدون نقطه و اعراب می‌نگاشتند و این امر برای کسانی که در عصر پیامبر ﷺ زندگی می‌کردند مشکلی نداشت؛ اما برای نسل‌های بعدی و به‌ویژه مسلمانان غیرعرب گاه موجب قرائت‌های گوناگون و تغییر معانی می‌شد و از این رو اعراب‌گذاری قرآن برای پایان‌دادن به اختلافات و تغییر و تحریف معنوی قرآن ضروری بود. ابوالاسود دُئلی (۶۹ق) آغازگر اعراب‌گذاری قرآن بود که این کار را با کمک یحیی بن یعمر انجام می‌داده است.^۱

اعراب‌گذاری ابتدایی به این شکل بوده است: نقطه روی حرف پایانی کلمه برای نصب، نقطه زیر حرف برای جر، نقطه بعد از حرف آخر برای رفع. یک قرن بعد، ازسوی خلیل بن احمد فراهیدی (۱۷۵ق)، شکل‌های خاص جایگزین نقطه‌ها شدند: مستطیل روی حرف برای نصب، مستطیل زیر آن برای جر، واو کوچک بالای آن برای رفع، تکرار شکل مشابه هر حرکت برای تنوین، دندانه حرف «س» برای تشدید، و سِر حرف «ص» برای سکون.^۲

پرسش‌ها

۱. دیدگاه برگزیده دربارهٔ زمان تدوین نهایی قرآن چیست؟

۱. محمد محمدی ری‌شهری، شناخت‌نامه قرآن برپایه قرآن و حدیث، قم، دارالحدیث، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۳۱۴.

۲. همان، ص ۳۱۶-۳۱۷.

۲. آغازگر اعراب‌گذاری قرآن به صورت نقطه و نیز اعراب کنونی چه کسانی بودند؟

۳. علت رجحان قرائت عاصم بر دیگر قرائات و رواج آن در کشورهای اسلامی چیست؟

منابعی برای مطالعه بیشتر:

- سید ابوالفضل میرمحمدی زرنندی، تاریخ و علوم قرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۳.

- عبدالرحمن بن ابی بکر سیوطی، الاتقان فی علوم القرآن، تحقیق فواز احمد زمرلی، بیروت، دار الكتاب العربی، ۱۴۲۱ق.

- سید محمدباقر حجتی، پژوهشی در تاریخ قرآن کریم، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۵.

- محمود رامیار، تاریخ قرآن، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۹.

- محمد محمدی ری شهری، شناخت‌نامه قرآن بر پایه قرآن و حدیث، قم، دارالحديث، ۱۳۹۱.

- محمدهادی معرفت، التمهید فی علوم القرآن، قم، مرکز مدیریت حوزه علمیه، ۱۴۱۰ق.

_____، تاریخ قرآن، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۸۲.

- محمدجواد اسکندرلو، علوم قرآنی، قم، سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه خارج از کشور، ۱۳۷۹.

درس سوم:

آشنایی با مهارت روخوانی و روان خوانی

اهداف درس:

امید است فراگیران در پایان این درس:

۱. با نکات مهم روخوانی و روان خوانی آشنا شوند؛
۲. انگیزه کافی برای صحیح خواندن قرآن پیدا کنند؛
۳. توانایی رعایت نکات مهم روان خوانی قرآن و در نتیجه خواندن صحیح قرآن را پیدا کنند.

برای خواندن قرآن باید با حروف، صداها، علامت‌ها و قاعده‌های درست خواندن قرآن آشنا باشیم که به اختصار این موارد را باهم مرور می‌کنیم.^۱

۱. مطالب این درس خلاصه‌ای از دو کتاب آموزش روخوانی و روان خوانی است (ر.ک. احمد حاجی شریف و محمد خواجوی، آموزش روخوانی و روان خوانی قرآن کریم نور، تهران، پیام آزادی، ص ۲۰-۷۰؛ علی قاسمی، آموزش روخوانی و روان خوانی، قم، جامعه القرآن الکریم، ۱۳۹۰، ص ۹-۴۹).

۱-۳. خواندن حروف به کمک صداها

حروف قرآنی عبارت است از:

ء ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ک ل م ن ه و ی

۱-۱-۳. خواندن حروف به کمک صداهای کوتاه

(اَ)، (اِ)، (اُ) صداهای کوتاه هستند که هنگام خواندن آن‌ها لازم است از کشش اضافه پرهیز کنیم؛ مانند: اُذِنَ اُذِنَ اُذُنٌ، فَتَحَ فُتِحَ، كُتِبَ كَتَبَ، قُتِلَ قُتِلَ.

۲-۱-۳. خواندن حروف به کمک صداهای کشیده

(اِ)، (اِی)، (اِو) صداهای کشیده هستند که باید دو برابر صداهای کوتاه ادا شوند؛ مانند: سَاءَ سِیَّءٌ سُوْءٌ - تَابَ تَابًا، کَانَ کَانًا، بَنَاتٍ بَنَاتِی.

۲-۳. علامت‌ها

در قرآن کریم نشانه‌هایی وجود دارد که هر یک برای راهنمایی و اشاره به نکته‌ای در جهت صحیح خوانی است.

۱-۲-۳. سکون (ـَ)

حرفی که هیچ حرکتی نداشته باشد، ساکن نامیده شده و به کمک حرف متحرک قبل از خود خوانده می‌شود. در برخی قرآن‌ها برای نشان دادن حرف ساکن از نشانه‌ی (ـَ) استفاده می‌شود؛ مانند:

مَنْ، لَنْ، اَحْمَد، مَوْیِم، اِنْ، اِذْ، یَسْتَكْبِرُ، اُمُوْث

توجه: در تلفظ فَتْحَةُ قبل از «واو» و «یاء» ساکن در کلماتی مانند «یَوْم» و «بَيْت» دقت کنید تا با لهجهٔ عربی صحیح ادا شود و صدای فتحه متمایل به (ئ) و (ی) نشود.

۳-۲-۲. تشدید (ـّ)

در کلماتی مانند «صَلِّ» که دو حرف مثل هم (اولی بی حرکت، دومی حرکت دار) در کنار هم قرار می گیرد، حرف را یک بار می نویسیم و علامت تشدید روی آن قرار می دهیم و خوانده می شود: صَلِّ.

حرف مشدّد باید با تأکید، قوّت و شدت تلفظ شود، مانند:

نَزَلَ نَزْلًا، لَمَّا لَمًّا، قَدَرَ قَدْرًا، كَفَرَ كَفْرًا

۳-۲-۳. مد (ـّ)

هرگاه روی (ای و) علامت (ـّ) قرار گیرد، باید آن ها را حدود دو تا سه برابر میزان طبیعی بکشیم، مانند:

سَاءَ، سُوءٌ، سِیءٌ

۳-۲-۴. تنوین (ـً)

تنوین نون ساکن نوشته نشده ای است که به شکل تکرار حرکت می آید؛ یعنی دو فتحه (ـً)، دو کسره (ـِ)، دو ضمه (ـُ)، مانند:

۱. ـً تنوین نصب «ـ + نْ»

مانند: اِنْشَاءً که خوانده می شود اِنْشَاءَنْ.

۲. — تنوین جرّ «ـ + نْ»

مانند: یَوْمٍ که خوانده می شود یَوْمَنْ.

۳. ـ تنوین رفع: ؕ + نْ

مانند: قُلُوبٌ که خوانده می‌شود قُلُوبُنْ.

معمولاً بعد از (ـِ)، الف ناخوانا می‌آید (ـِا)؛ مانند: قَوْلًا كَرِيمًا؛

همچنین، گاهی بعد از تنوین (ـِ) یاء ناخوانا می‌آید (ـِی)، مانند: هُدًى.

۳-۳. حروف ناخوانا

در خط قرآن نیز برخی کلمات دارای حروف ناخوانا هستند. به صورت کلی چهار حرف (و ا ل ی) در برخی کلمات قرآن کریم ناخوانا هستند. اکنون با موارد آن آشنا می‌شویم.

۳-۳-۱. پایه و کرسی همزه

همزه از حروفی است که در نوشته‌های قدیمی عربی شکل خاصی نداشت. در ابتدای کلمه به صورت الف و در وسط و آخر کلمه با توجه به حرکت همزه با حرکت حرف قبلش، آن را به صورت (ا، و، ی) می‌نوشتند. بعدها که قرآن را برای صحت قرائت، علامت‌گذاری کردند، این شکل (ء) را برای همزه وضع کردند و آن را روی سه حرف مذکور قرار دادند (أ-ؤ-ئ) تا قاری قرآن چگونگی تلفظ صحیح آن سه حرف را تشخیص دهد. بنابراین، طبق نوشته‌های امروزی، این سه حرف (ا-و-ی) دیگر خوانده نمی‌شوند و در حکم پایه و کرسی همزه محسوب می‌شوند، مانند:

سَأَلَ - فُؤَادٌ - يَضَعِيْ - أَمْرٌ - يَسْتَهْزِئُ - مُؤَصَّدَةٌ - مُؤْمِنٌ - تُؤْوَى -
أَنْشَأْنَاهُنَّ - يُؤَاخِذُكُمْ - يُنْشِئُ - لَوْلَا - أَفْتُوْهُمْ

شایان یادآوری است که بعضی وقت‌ها یاء کوچک (ی) پایه و کرسی همزه

واقع می‌شود؛ در این صورت نقطه آن را نمی‌نویسند (ئ)، مانند:

حَدَّثَ - تَسْتَلُونَ - شَانِكَ - أَنْبِئُهُمْ - جِئْتِكَ - ذَاتِقَةً

۳-۲. پایه و کرسی الف مدّی

واو و یاء در بعضی کلمات باید به صورت الف خوانده شوند، مانند: (صلوة - موسی) که خوانده می شوند (صلاة - موسا). در چنین مواردی برای راهنمایی قاری روی واو و یاء، الف کوچکی قرار داده اند تا قاری قرآن متوجّه تلفّظ صحیح این دو حرف باشد، (ی - و) و باتوجه به اینکه در کلیّه این موارد، حرف قبل مفتوح است، این الف باعث دو برابر شدن مدّ و کشش صدای فتحه قبل می شود و واو و یاء در حکم پایه و کرسی برای الف مدّی خواهد بود، مانند:

صَلوة - ضَحی - تَلّیها

در قرآن های با رسم الخط ایرانی، فتحه حرف قبل را به صورت ایستاده و واو و یاء را بدون علامت نوشته اند، مانند:

صَلوة - ضَحی - مِشکوة - اُولی - عَدَاة - لِلْعُسری - مَنوة - تَلّظی - زکوة -

یَتَرکّی - الْحیوة - فَتَدَلّی - نَجوة - اِسْتَعَلّی

شایان یادسپاری است که بعضی وقت ها یاء کوچک (پ) پایه و کرسی الف مدّی واقع می شود؛ در این صورت نقطه آن را نمی نویسند (ب)، مانند:

ضُحْبا - ذِکْرِبُهُمْ - دَسْبها - مَثُوبُکُمْ - فَسُوبها - تَرَبک

۳-۳. الف جمع

افعالی که آخر آن ها به حرف واو جمع، ختم می شود، در صورتی که بعد از واو جمع، ضمیری نیامده باشد لازم است بعد از آن واو، الفی آورده شود تا واو جمع با واو غیر جمع اشتباه نشود، مانند:

نَصَرُوا - فَرَحُوا - اَمَّنُوا - کَانُوا - صَبَرُوا - تَعَثُّوا

به این الف - اضافه بر الف جمع - الف فارقہ نیز گفته می شود، چراکه این الف تمیزدهنده واو جمع از غیر جمع است.

۳-۴. واو مدّی در شش کلمه

در قرآن به شش کلمه برمی‌خوریم که با واو مدّی (اُو) نوشته شده، ولی واو مدّی آن‌ها خوانده نمی‌شود. هیچ قاعده و ضابطه‌ای درباره‌ی این کلمات ذکر نشده است. چگونگی نوشتن و قرائت این شش کلمه عبارت است از:

نوشته می‌شود:

أُولَى - أُولُوا - أُولَاءِ - أُولَاتٍ - أُولَئِكَ - سَأُورِيكُمْ

خوانده می‌شود:

أَلَى - أَلُوا - أَلَاءِ - أَلَاتٍ - أَلَئِكَ - سَأُرِيكُمْ

شایان یادسپاری است که در بعضی قرآن‌ها برای راهنمایی قاری، روی الف جمع و واو این شش کلمه دایره کوچکی قرار داده‌اند (ه) تا بر تلفّظ نشدن این دو حرف دلالت کند، مانند:

أَقِيمُوا - عَمِلُوا - سَأُورِيكُمْ - أُولَئِكَ - أُولُوا - أُولَاءِ - أُولَى

۳-۵. همزه وصل در درج کلام

تلفّظ کلماتی که ابتدای آن‌ها ساکن باشد، مشکل یا غیرممکن است، مانند:

نُصِرَ - هَبِطَ

برای سهولت و امکان پذیر شدن تلفّظ چنین کلماتی از الف متحرّکی به نام «همزه وصل» کمک می‌گیریم. همزه وصل در ابتدای کلام خوانده می‌شود، ولی در وسط دو کلمه خوانده نمی‌شود، مانند: اَدْخُلُوا - يَا قَوْمِ اَدْخُلُوا در مقابل همزه وصل، همزه دیگری هست به نام همزه قطع که در ابتدا و وسط کلام خوانده می‌شود، مانند:

أَوْسَلْنَا - لَقَدْ أَرْسَلْنَا

با همزه وصل و قطع و نحوه نوشتن آن‌ها در بحث تجوید آشنا خواهید شد.

۳-۳-۶. حروف مدّی نزد همزه وصل

هرگاه حروف مدّی به همزه وصل برخورد کنند میان حروف مدّی (که ذاتاً ساکن می‌باشند) و حرف بعد از همزه وصل (که همیشه ساکن یا مشدّد است) التقای ساکنین پیش می‌آید. برای رفع التقای ساکنین، حروف مدّی خوانده نمی‌شوند، مانند:

وَ إِذَا الْجِبَالُ - فِي الْمَدِينَةِ - دُوالْعَرْشِ

که خوانده می‌شوند:

وَ إِذْ لَجِبَالُ - فَلَمَدِينَةِ - دُلْعَرْشِ

۳-۳-۷. لام (ال) تعریف نزد حروف شمسی

«ال» تعریف شامل دو حرف الف و لام می‌باشد که الف آن، همزه وصل است (در ابتدای کلام خوانده می‌شود و در وسط جمله خوانده نمی‌شود) و لام آن نزد حروف دو حالت دارد: نزد چهارده حرف قمری که در این کلمات خلاصه شده: (عجبا که خوف حق غمی) اظهار و نزد چهارده حرف شمسی، تبدیل به حروف شمسی شده و در هم ادغام می‌شوند. برای راهنمایی قاری در چنین مواردی لام را بدون علامت سکون و در عوض، حرف بعدی را مشدّد نوشته‌اند.

ال در حروف قمری مانند:

وَ الْمُطَلَّاتُ - وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ - مِنَ الْكِتَابِ - وَ الْحِكْمَةِ - وَ الْوَالِدَاتِ

ال در حروف شمسی، مانند:

إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ - أَنْ يُتِمَّ الرِّضَاعَةَ - عَلَى الصَّلَوَاتِ - وَ اللَّهُ عَلِيمٌ

بِالْقَالِمِينَ

۴-۳. آشنایی با قواعد صحیح خواندن قرآن

۳-۴-۱. خواندن تنوین در کنار همزه وصل

هرگاه تنوین به همزه وصل برسد، چون دو حرف ساکن در کنار هم قرار می‌گیرد، خواندن کلمه دشوار می‌شود. برای رهایی از این مشکل، به تنوین (حرف ساکن اول) کسره اضافه کرده و آن را می‌خوانیم.

غَلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى - كَرَّمَادٍ اسْتَدَّتْ - أَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا

که می‌خوانیم:

غَلَامِينَ اسْمُهُ يَحْيَى - كَرَّمَادِينَ اسْتَدَّتْ - أَمْوَالِينَ اقْتَرَفْتُمُوهَا

۳-۴-۲. شیوه وقف بر کلمات

الف) وقف بدون تغییر: در صورت وقف بر کلمه‌ای که حرف آخرش ساکن یا یکی از صداهاى کشیده (ا، ی، و) باشد، کلمه بدون تغییر خوانده می‌شود، مانند: وَ رَبِّكَ فَكْبَرٌ - وَلَا تُسْرِفُوا - قُزُولُوا - قَبْلَهُمْ.

ب) ساکن خواندن حرف آخر: در صورت وقف بر کلمه‌ای که حرف آخر آن دارای (ـَ)، (ـِ)، (ـُ)، یا تنوین کسره (ـِ) یا تنوین ضمه (ـُ) باشد، حرکت حرف آخر را نمی‌خوانیم، مانند:

أَحَدٌ ← أَحَدٌ - هُوَ ← هُوَ - مَسَدٌ ← مَسَدٌ - عُقْدٌ ← عُقْدٌ - حَاسِدٌ ← حَاسِدٌ - لَهُ ← لَهُ

پ) تبدیل حرف آخر به حرف دیگر:

۱. (ة، ه) (ه، ه) مانند: رَحْمَةً - رَحْمَةً

۲. (ـِ) (ا) مانند: حِسَاباً - حِسَاباً

۳-۴-۳. نحوه خواندن از ابتدای الف وصل

اگر از ابتدای الف وصل، تلاوت آغاز شود، حرکت می پذیرد و خوانده می شود. حرکت الف وصل را با روش زیر می توانید مشخص کنید:

الف) کلمات (ال) دار با (ـِ) خوانده می شود، مانند: الَّذِي، الْحَمْدُ لِلَّهِ، الْحَقُّ

ب) کلمات بدون (ال)؛ به اولین حرکت بعد از الف وصل توجه می کنیم، اگر (ـِ) داشت با (ـِ) می خوانیم، مانند: أَذْكَرُ، أَدْعُ، أَنْظُرُ و اگر (ـِ) یا (ـِ) داشت با (ـِ) خوانده می شود، مانند: اتَّقُوا، أَضْرِبْ برخی کلمات خاص فقط با کسره: أَبْنُ - أَسْمُ - أَمْرٌ

پرسش‌ها

۱. نحوه وقف بر پایان کلمات را با ذکر مثال توضیح دهید.
۲. نحوه خواندن از ابتدای الف وصل را با ذکر مثال توضیح دهید.
۳. تنوین در کنار همزه وصل چگونه خوانده می شود؟

منابعی برای مطالعه بیشتر:

- احمد حاجی شریف و محمد خواجه‌وی، آموزش روخوانی و روان خوانی قرآن کریم نور، تهران، پیام آزادی.
- علی حبیبی، آموزش روخوانی قرآن کریم، تهران، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۹۸.
- حسین اخوان اقدم، اسماعیل عاکفی و بهروز یاریگل، آموزش روخوانی قرآن کریم، تهران، کتاب آشنا، ۱۳۹۹.

درس چهارم:

آشنایی با مهارت تجویدی

اهداف درس:

امید است فراگیران در پایان این درس:

۱. با مفهوم تجوید و بخش‌های آن (مخارج، صفات و احکام) آشنا شوند؛
۲. انگیزه کافی برای رعایت قواعد تجویدی پیدا کنند؛
۳. توانایی رعایت نکات و قواعد تجویدی را در حین قرائت قرآن داشته باشند.

۴-۱. تعریف تجوید

تجوید به معنای نیکو گردانیدن و در اصطلاح عبارت است از: تلفظ حروف از مخرجشان با رعایت صفات و احکام آن. مقصود از احکام حالاتی

است که در ترکیب حرف با حروف دیگر (و گاهی حرکات دیگر) ایجاد می‌شود.^۱

بنابراین، دانش تجوید شامل سه بخش است:

۱. مخارج حروف، ۲. صفات حروف، ۳. احکام حروف.

۲-۴. مخارج حروف

مکان تولید حرف در دستگاه تکلم «مخرج حروف» نامیده می‌شود؛ یعنی محلی که در آن هوا به حرف تبدیل می‌شود؛ مانند محل برخورد لب‌ها که از آن، دو حرف «ب» و «م» تولید می‌شود.

۱-۲-۴. اصطلاحات

قبل از ادامه بحث با برخی اصطلاحات آشنا می‌شویم:

الف) تارهای صوتی: تارهای صوتی مانند دو پرده و همچون دو لب در درون حنجره قرار دارند. این تارها انعطاف زیادی دارند. اگر هنگام تلفظ حرف تارهای صوتی مرتعش شود آن حرف صدا دارد (صفت جَهر)، وگرنه حرف صرفاً هوا دارد (همس).

ب) حلق: مجرای که بین حنجره و دهان قرار گرفته است و شش حرف از این محل تلفظ می‌شوند.

حروف حلقی شش بود ای باوفا

همزه، هاء و حاء و عین و غین و خاء

حلق سه قسمت دارد: پایین حلق، وسط حلق و بالای حلق.

۱. مطالب ارائه شده در این درس خلاصه‌ای از مباحث مرتبط کتاب دانش تجوید است (ر.ک. محمدرضا ستوده‌نیا، دانش تجوید، قم، نسیم حیات، ۱۳۹۱، ص ۲۰-۹۴).

پ) دندان‌های ثنایا: چهار دندانی که در امتداد بینی قرار دارد: ۲ تا بالا و ۲ تا پایین.

ت) دندان‌های آسیا: از وسط بینی هر طرف ۳ دندان کنار می‌گذاریم، مابقی دندان‌ها را آسیا می‌گویند (مجموعاً ۲۰ دندان).

ث) شدت به معنای قطع شدن صوت هنگام تلفظ حروف (اجدت طبقک) است.

ج) اطباق یعنی طبق شدن قسمتی از زبان به سمت سقف دهان (قاشقی شدن زبان) هنگام تلفظ حروف ص ض ط ظ.

۴-۲-۲. آشنایی با مخارج حروف

الف) حرف «ا»: از برخورد تارهای صوتی با یکدیگر (ابتدای حلق) ایجاد می‌شود و صدا کاملاً قطع می‌شود (شدت دارد)؛ مثال: مؤمن - یا ایّها - ءامن.
ب) حرف «ح»: از وسط حلق با کمی گرفتگی در گلو تلفظ می‌شود، مانند: الحمد، الرّحمان، رُحماء.

این حرف در زبان فارسی به صورت (هـ) تلفظ می‌شود. برای تلفظ صحیح حرف هـ، آن را از وسط حلق ادا می‌کنیم، به گونه‌ای که دیواره حلق تنگ و فشرده شده و صدای آن با گرفتگی همراه است که به این حالت «بَحّه» گفته می‌شود.

پ) حرف «عین»: این حرف از ابتدای حلق با نرمی تلفظ می‌شود (یعنی شدت ندارد)؛ مثال: اُنعمت - نعبُد - عبُدّه - عالمین - اعلی

این حرف در فارسی به صورت همزه گفته می‌شود، ولی در زبان عربی تلفظ آن با همزه تفاوت دارد. حرف همزه از حنجره در انتهای حلق ادا می‌شود، به گونه‌ای که صدا توسط تارهای صوتی قطع می‌گردد؛ ولی عین از وسط حلق

تلفظ شده و هنگام تلفظ آن دیواره حلق تنگ و فشرده می‌شود و صدای عین به نر می به دیواره حلق کشیده شده و صدای آن در هنگام سکون قدری کِش می‌آید.

(ت) حرف «غین»: از انتهای حلق با نر می تلفظ می‌شود (یعنی شدت ندارد)؛ مثال: غافِرین - مغفَره - نغفر - غیر المَغضوب.

این حرف در فارسی با صدای قاف شباهت داشته و گاهی به یکدیگر تبدیل می‌شوند؛ اما در عربی حرف قاف به کمک زبان کوچک و با شدت و سختی تلفظ می‌شود، به طوری که صدای آن کاملاً قطع می‌شود؛ ولی حرف غین از مرز حلق و دهان و با سستی و سایش تلفظ شده و صدای آن شبیه به غرغره کردن آب در گلو همراه با کشش و امتداد است. ضمناً صدای غین درشت و پرحجم بوده و حالت خراش و خشونت حرف خاء را ندارد.

(ث) حرف «ق-ک»: از برخورد زبان کوچک با انتهای زبان اصلی تلفظ می‌شود. این دو حرف مخرجشان به هم نزدیک است و هر دو صفت شدت دارند.

نکته: در فارسی برخی کاف‌ها را عربی تلفظ می‌کنیم، مانند: کوکو، کاکائو و کاهو؛ درحالی که در کلماتی همچون کباب و کلم، کاف فارسی تلفظ می‌شود.

(ج) حرف «ض»: از برخورد کناره زبان با پشت دندان‌های آسیای بالا تلفظ می‌شود و هنگام تلفظش زبان کمی قاشقی می‌شود (صفت اطباق). این حرف شدت ندارد (صدا جریان دارد)؛ مثال: ضرب - وضعها - ضامر - مغضوب - راضیه - و لا الضَّالین

در تلفظ ضاد دو ویژگی وجود دارد:

یک - ضاد از حروف اطباق و استعلاء بوده و هنگام ادای آن سطح زبان با سقف دهان منطبق شده و ریشهٔ زبان نیز به طرف بالا متمایل می‌شود و در نتیجه این حرف به صورت درشت و پرحجم ادا می‌شود.

دو - حرف ضاد به علت آنکه دارای صفت «استطاله» است، صدای این حرف در فاصلهٔ میان کنارهٔ زبان و دندان‌های آسیا امتداد می‌یابد؛ از این رو نباید این حرف را به صورت دال درشت تلفظ کرد، چراکه حرف «دال» صفت «شدت» دارد، در حالی که حرف «ضاد» صفت «رخوه» داشته و در تلفظ آن نباید صدا کاملاً قطع شود.

چ - حرف «ص»: از برخورد سر زبان با دندان‌های ثنایای پایین تلفظ می‌شود و صفت اطباق دارد؛ یعنی هنگام تلفظش زبان به سمت بالا طَبَق می‌شود و حالت قاشقی پیدا می‌کند. این حرف صفت شدت ندارد (صفت رخوه دارد)؛ یعنی صدا قطع نمی‌شود؛ مثال: أَصْدَق - صَمَد - صراط - یَصْلَى - قصص - لصادق

توجه: این حرف به همراه «س و ز» صفت صفیر (صدای شبیه صوت) دارند.

حرف صاد در زبان فارسی با صدای سین ادا می‌شود، ولی در زبان عربی با یکدیگر متفاوت‌اند. هنگام تلفظ حرف صاد سطح زبان گود شده و ریشهٔ زبان به طرف نرم کام بالا می‌آید و در نتیجه صدای آن درشت و پرحجم می‌باشد؛ ولی صدای حرف سین به سبب دور بودن سطح زبان از کام بالا نازک و کم حجم است.

تأکید می‌شود که هنگام تلفظ حرف صاد نباید صدای سوت شدیدی شنیده شود، بلکه باید در رعایت صفیر آن زیاده روی نشود.

ح) حرف «ط»: از برخورد سر زبان با پایه دندان‌های ثنایای بالا و بخشی از لثه تلفظ می‌شود و صفت شدت و اطباق دارد؛ مثال: شیطان - أطيعون - صراط - أَطْهَر - تَطْلُع

این حرف در فارسی با صدای (ت) ادا می‌شود، ولی در زبان عربی با یکدیگر تفاوت دارند. حرف تاء از حروف استفال بوده و به علت گسترده شدن زبان و دور بودن آن از کام بالا نازک و کم حجم است؛ ولی حرف طاء دارای صفات اطباق و استعلاء بوده و به علت انطباق سطح زبان با سقف دهان و تمایل ریشه زبان به نرم‌کام، درشت و پر حجم ادا می‌شود.

خ) حرف «ذ»: این حرف در زبان فارسی با صدای (ز) ادا می‌شود. برای تلفظ صحیح حرف ذال، بخش مجاور نوک زبان به سر دندان‌های ثنایای بالا متصل می‌شود، به گونه‌ای که نوک زبان قدری جلوتر از دندان‌ها قرار می‌گیرد. صدای حرف ذال ظریف و نازک و کم حجم است. باید دقت شود که نوک زبان با فشار به دندان‌ها نچسبد، چراکه حرفی شبیه دال تلفظ خواهد شد.

د) حرف «ظ»: این حرف با حروف «ذ - ث» هم‌مخرج است و از برخورد سر زبان با لبه ثنایای بالا تلفظ می‌شود. این حرف صفت اطباق دارد و فرقی با ذال در درشتی آن است؛ مثال: أَظْلَمَ - ظَلَمْنَا - ظَهیرا - ظالمین - تَظَنُّونَ

حرف ظاء مانند ذال از اتصال نوک زبان به سر دندان‌های ثنایای بالا تولید می‌شود؛ با این تفاوت که حرف ذال به دلیل دارا بودن صفت استفال، نازک و کم حجم است؛ ولی حرف ظاء صفت اطباق و استعلاء داشته و به علت انطباق سطح زبان با سقف دهان و تمایل ریشه زبان به سوی نرم‌کام، درشت و پر حجم ادا می‌شود.

(ذ) حرف «و»: واو در زبان فارسی از مخرج حرف (ف)، یعنی لب زیرین و دندان‌های ثنایای بالا، تلفّظ می‌شود؛ ولی در زبان عربی حرف واو از میان لب‌ها و بدون دخالت دندان‌ها ادا می‌شود. باید دقت شود که لب‌ها در تلفظ واو به صورت گرد (غنیچه) در می‌آید. در ضمن حرف واو نازک و کم حجم تلفظ می‌شود؛ مثال: وَلَدٌ - هُوَ - شَاوِرْهُمْ - وَلَدَانٌ - دَاوُدٌ - أَوَّلٌ

۳-۴. صفات حروف

«صفات» جمع «صفت» و به معنای چگونگی و حالت شیء می‌باشد و در اصطلاح عبارت است از حالت‌هایی که هنگام ادای حروف در دستگاه تکلم پدید می‌آیند. صفات موجب تمایز حروف هم‌مخرج از یکدیگر می‌شود. صفات حروف بر دو قسم هستند: اصلی و فرعی.

۱-۳-۴. صفات اصلی

صفات اصلی صفاتی هستند که دارای صفت ضدّ خود بوده و به پنج دسته به شرح زیر تقسیم می‌شوند:

الف) جهر و همس: «جهر» به معنای صدای بلند و آشکار و در اصطلاح عبارت است از آشکار بودن صدای حرف در نتیجه ارتعاش تارهای صوتی هنگام تلفظ حرف.

«همس» ضد جهر و به معنای صدای آهسته است و در اصطلاح عبارت است از آشکار نبودن صدای حرف که در نتیجه عدم ارتعاش تارهای صوتی در خلال تلفّظ حرف می‌باشد. دَه حرف (ت ث ح خ س ش ص ف ک ه) که در عبارت «فَحَثَّهُ سَخَصَّ سَكَّتْ» جمع شده‌اند، صفت همس دارند.

ب) **شدت و رخوت**: شدت به معنای قوت و عبارت است از قطع جریان صدا یا هوا در خلال تلفظ حرف. هشت حرف (ء ج د ت ط ب ك) صفت شدت دارند که در جمله «اجدت طبقك» جمع شده‌اند.

رخوت ضد شدت و به معنای سستی است و عبارت است از جریان داشتن صدا یا هوا در هنگام تلفظ حرف. پنج حرف (ر ع ل م ن) - که در عبارت «لم نرع» جمع شده‌اند - دارای صفت توسط (بین شدت و رخوت) هستند و دیگر حروف صفت رخوت دارند.

پ) **استعلاء و استفال**: «استعلاء» به معنای میل به بلندی و در اصطلاح عبارت است از: میل ریشه زبان به طرف بالا هنگام تلفظ حرف. در اثر این صفت حجم دستگاه تکلم افزایش یافته و در نتیجه صدای حرف، درشت و پرحجم شنیده می‌شود. حروف استعلاء شامل ۷ حرف (خ ص ض ط ظ غ ق) می‌شود.

«استفال» ضد استعلاء و به معنای پایین آمدن و در اصطلاح عبارت است از: پایین ماندن ریشه زبان در هنگام تلفظ حرف. این صفت سبب نازك و کم حجم شدن صدای حرف می‌شود. به جز حروف استعلاء ۲۱ حرف باقی مانده، صفت استفال دارند.

ت) **اطباق و انفتاح**: «اطباق» به معنای «چسباندن و روی هم قراردادن دو سطح» و در اصطلاح عبارت است از: طبق شدن بخشی از سطح زبان بر سقف دهان هنگام تلفظ حرف. این صفت موجب درشت تر و پرحجم تر ادا شدن صدای این حروف از دیگر حروف استعلاء شده و شامل چهار حرف (ص ض ط ظ) می‌شود.

«انفتاح» ضد اطباق و به معنای «باز و گسترده شدن» بوده و در اصطلاح عبارت است از: جدا و دور بودن سطح زبان از سقف دهان و گسترده شدن آن هنگام تلفظ حروف. به جز حروف اطباق بقیه حروف صفت انفتاح دارند.

ث) **اذلاق و اصمات**: «اذلاق» یعنی سرعت و سهولت در تلفظ حرف. شش حرف (ب ر ف ل م ن) که در عبارت «فَرَّ مِنْ لُبِّ» جمع شده‌اند دارای این صفت هستند.

«اصمات» ضدّ اذلاق و عبارت است از: سنگین ادا شدن حرف. به جز حروف اذلاق بقیه حروف صفت اصمات دارند.

۴-۳-۲. صفات فرعی

صفات فرعی یا غیر متضاد: صفاتی هستند که فاقد صفت ضدّ خود بوده و از صفات اصلی ناشی می‌شوند. از میان صفات فرعی ده صفت زیر کاربرد بیشتری دارد که به بیان آن‌ها خواهیم پرداخت: صفیر، نفّسی، نفث، نفخ، تکریر، استطاله، غنه، لین، نبر و قلقله.

الف) صفیر: صفیر صوتی است شبیه صدای پرنده که هنگام تلفظ حروف (ص س ز) شنیده می‌شود؛

ب) نفّسی: نفّسی به معنای انتشار و پخش شدن هوا در فضای دهان هنگام تلفظ حرف شین است و باید دقت کرد تا فشار هوا در جلوی دهان و دندان‌ها متمرکز نشود، بلکه در سطح زبان و دهان پخش شود. این صفت موجب تمایز حرف (شین) از (سین) می‌شود؛

پ) نفّث: نفث به معنای دمیدن هوا از سر زبان است و این صفت ویژه حرف ثاء می‌باشد تا از حرف ذال متمایز شود؛

ت) نَفْخُ: نفخ به معنای دمیدن هوا از لب‌هاست. این صفت ویژه حرف فاء می‌باشد تا از حرف واو فارسی متمایز شود؛

ث) تَکْرِیر: تکریر عبارت از لرزش سر زبان هنگام تلفّظ حرف راء است. این صفت موجب تمایز حرف راء از حرف لام خواهد شد و نباید در رعایت آن زیاده‌روی کرد؛

ج) اسْتَطَالَه: استطاله به معنای کشیده شدن صدای حرف از ابتدای کناره زبان تا انتهای آن است. این صفت ویژه حرف ضاد است. طولانی بودن مخرج این حرف سبب می‌شود تا صدا در طول مخرج آن امتداد یابد. رعایت این صفت موجب می‌شود تا حرف ضاد به صورت دال درشت - که در میان عرب‌زبانان بسیار معمول است - تلفظ نشود؛

چ) لَین: لین به معنای نرمی و عبارت است از نرم ادا شدن دو حرف (واو ساکن ماقبل مفتوح) و (باء ساکن ماقبل مفتوح). باید دقّت شود این حروف به نرمی ادا شده و ضمناً فتحه پیش از آن، به ضمه و کسره متمایل نشود؛ همچنین کشش حرکت ماقبل آن نیز صحیح نیست؛

ح) غَنَہ: غنه صوتهی است که از خیشوم (فضای بینی) خارج می‌شود و صفت دو حرف (میم) و (نون) است. کامل‌ترین حالت غنه در صورتی است که این دو حرف مشدّد باشد. توضیح بیشتر این صفت در مبحث احکام نون ساکن و تنوین بیان خواهد شد؛

خ) نَبَر: نبر به معنای تسلّط و اِشْراف، عبارت از حالت سنگینی و تیزی حرف همزه است که باید دقّت شود در آن زیاده‌روی نشود. اِشْراف و برتری حرف همزه نسبت به دیگر حروف موجب شده که «أثقل الحروف» نامیده شود؛

د) **قَلْقَلَه**: قلقله به معنای اضطراب و جنبش، و عبارت است از آزاد نمودن و ظاهر کردن صدای حرف هنگام سکون. قلقله از جمع شدن دو صفت جَهر و شدت در یک حرف پدید می‌آید؛ زیرا صدای حرف به علت صفت شدت هنگام سکون کاملاً حبس می‌شود و تا مخرج حرف آزاد نگردد حرف ادا نشده و صدای آن آشکار نخواهد شد. حروف قلقله عبارت است از پنج حرف (ب، ج، د، ط، ق) که در عبارت (قُطِبْ جَد) جمع شده‌اند.

دو نکته:

۱. حرف همزه هر چند دارای جهر و شدت است، به سبب دارا بودن صفت «نَبر» از قلقله بی‌نیاز است.
۲. قلقله در آخر کلمه و هنگام وقف، به‌ویژه اگر مشدّد باشد آشکارتر از موردی است که در وسط کلمه یا آخر کلمه در هنگام وصل باشد.

۴-۴. احکام حروف^۱

۴-۴-۱. تفخیم و ترقیق

الف) تعریف تفخیم و ترقیق: «تفخیم» به معنای بزرگداشت و در اصطلاح عبارت است از: درشت ادا کردن حرف به گونه‌ای که دهان از صدای آن حرف پر شود.

«ترقیق» به معنای رقیق و نازک کردن و در اصطلاح عبارت است از: نازک و کم‌حجم کردن صدای حرف، به گونه‌ای که دهان از صدای آن پر نشود.

۱. مطالب این بخش برگرفته از دو کتاب «آموزش تجوید قرآن کریم» و «حلیه القرآن ۲» است (ر.ک. علی حبیبی، آموزش تجوید قرآن کریم، قم، مصطفی، ۱۳۸۸، ص ۱۳۲-۱۸۶؛ محسن موسوی بلده، حلیه القرآن (۲)، تهران، احیاء کتاب، ۱۳۹۹، ص ۶۷-۱۱۷).

ب) موارد تفخیم: حروف استعلاء (خ، ص، ض، ط، ظ، غ، ق) بدون استثنا «تفخیم» شده و حروف اطباق (ص، ض، ط، ظ) از تفخیم بیشتری برخوردارند.

در صورتی که حروف استعلاء مفتوح باشند تفخیم آن‌ها زیاده‌تر و چنانچه مضموم و ساکن باشند تفخیم آن‌ها متوسط و در حرف مکسور کمتر است.
پ) موارد ترقیق: حروف استفال ترقیق می‌شوند، به استثنای دو حرف راء و لام که در برخی موارد تفخیم می‌گردند. در ادامه بحث احکام هر یک بیان خواهد شد.

الف مدّی تابع حرف پیش از خود می‌باشد و چنانچه حرفی تفخیم شود، الف مدّی بعد از آن نیز تفخیم شده و در صورتی که حرفی ترقیق شود الف مدّی بعد از آن نیز ترقیق می‌شود. بنابراین، الفبای زبان عربی در تفخیم و ترقیق چهار حالت دارد:

۱. حروفی که همیشه تفخیم می‌شوند؛
 ۲. حروفی که همیشه ترقیق می‌شوند؛
 ۳. حروفی که گاهی تفخیم و گاهی ترقیق می‌شوند؛
 ۴. حروفی که تابع حرف قبل از خود هستند.
- ت) احکام حرف تفخیم و ترقیق لام: اصل در تلفظ لام ترقیق است و تغلیظ آن در لفظ جلاله «الله» می‌باشد، به شرط آنکه حرف پیش از آن مفتوح یا مضموم باشد، مانند: حَتَمَ الله - رَسُوْلُ الله؛ ولی چنانچه قبل از «لام جلاله» الله حرف مکسور باشد، حرف لام مانند دیگر موارد ترقیق می‌شود، مانند لَله - بسم الله - فی سبیل الله.

تغلیظ مترادف کلمه تفخیم بوده و درباره حرف لام به کار می‌رود.

ث) احکام تفخیم و ترقیق حرف راء: اصل در تلفظ راء تفخیم است و عامل ترقیق در این حرف، کسره و یاء می‌باشد.

یک - موارد ترقیق راء:

۱. راء مکسور، مانند: رَزَقًا - لِلرَّجَالِ - بُرَزَتْ
۲. راء ساکن ماقبل مکسور، مانند: مِرْيَةٌ - فَأَنْذِرْ - بَشِّرْهُمْ و نیز مانند: قُدِرَ در هنگام وقف. به جز کلمات (مِرْصَاد - قِرْطَاس - فِرْقَةٌ) که به سبب حرف استعلائی بعد از آن تفخیم می‌شود.
۳. راء ساکن بعد از یاء ساکن، مانند: خَيْرٌ - سَيَّرَ در هنگام وقف.
۴. راء ساکن ماقبل ساکن ماقبل مکسور، مانند: سَحَرٌ - ذِكْرٌ - خَيْرٌ در هنگام وقف.
۵. راء ساکن در کلمه یَسْرَ (فجر: ۴) هنگام وقف.

دو - موارد تفخیم حرف راء:

- به جز موارد یادشده، در دیگر موارد حرف راء تفخیم می‌شود.
۱. راء مفتوح، مانند: رَسُولٌ - زِدَفٌ - مَرَّةٌ
 ۲. راء مضموم، مانند: رُزِقُوا - مَرُّوا
 ۳. راء ساکن بعد از حرف مفتوح، مانند: اُزْسِلَ و نیز کلمه قَمَر هنگام وقف.
 ۴. راء ساکن بعد از حرف مضموم، مانند: اُزْسِلَ و نیز کلمه دُسَر هنگام وقف.
 ۵. راء ساکن بعد از کسره عارضی، مانند: اِنْ اُزْبِتُمْ - اُزْجِعُوا.
 ۶. راء ساکن بعد از حرف ساکنی که حرف پیش از آن مفتوح باشد (میان راء ساکن و حرف مفتوح، حرف ساکنی فاصله شود)، مانند نَصْرٌ - اُبْرَارٌ.

۷. راء ساکن بعد از حرف ساکنی که حرف پیش از آن مضموم باشد (میان راء ساکن و حرف مضموم، حرف ساکنی فاصله شود)، مانند: یُسْر - نُور.
۸. راء ساکن در دو کلمه مِصْر و قِطْر - به سبب آنکه بعد از حرف استعلاء آمده - تفخیم می شود.

۴-۵. ادغام

ادغام به معنای داخل کردن حرفی است در حرف دیگر و در اصطلاح عبارت است از حذف حرف اول و مشدّد ادا کردن حرف دوم. بنابراین در ادغام حرف اول خوانده نشده و حرف دوم با تشدید تلفظ می شود. حرف اول را «مُدْغَم» و حرف دوم را «مُدْغَمُفیه» می گوئیم.

فایده ادغام سهولت در تلفظ است؛ چراکه تکرار یک حرف - بدون فاصله - برای دستگاه تکلم سنگین است. ازاین رو، با بهره گیری از قاعده ادغام این سنگینی برطرف شده و در نتیجه حرف یک بار ولی با شدّت تلفظ می شود.

۴-۵-۱. اقسام ادغام

ادغام بر سه قسم است: متمائل، متجانس و متقارب.

الف) ادغام متمائل: ادغام دو حرفی است که مثل یکدیگر باشند (اتصال دو حرف در تلفظ)؛ مثال: یُذَرِّکُمْ - قُلْ لَهُمْ - أَمْ مَنْ - إِنْ نَحْنُ.

ب) ادغام متجانس: هنگامی است که دو حرف هم مخرج کنار یکدیگر واقع شوند - خواه در یک کلمه و خواه در دو کلمه - و ادغام آن ها لازم است؛ مثال: إِزْکَبَ مَعَنَا - عَبْدُکُمْ.

پ) ادغام متقارب: ادغام متقارب در حروفی جریان دارد که یا مخرجشان نزدیک به هم باشد، مانند: (ق ک) یا در بیشتر صفات مشترک باشند، مانند: (م

ن). البته رعایت این نوع ادغام فقط در دو مورد لازم است: لام در راء، مانند: ۱. قُلْ رَبِّ - بَلْ رَبُّكُمْ، ۲. قاف در کاف، مانند: أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ.

۴-۶. احکام میم ساکن

میم ساکن نزد الفبای زبان عربی به یکی از این سه حالت خوانده می‌شود: ادغام، اخفاء و اظهار.

۴-۶-۱. ادغام

میم ساکن فقط در حرف میم ادغام می‌شود که از نوع متماثل و همراه با غنه است، مانند: أُمٌّ مِّنْ - كَمِّ مِّنْ - وَهُمْ مُّهْتَدُونَ.

۴-۶-۲. اخفاء

اخفاء به معنای پوشاندن و مخفی کردن و در اصطلاح عبارت است از ادای حرف در حالتی میان اظهار و ادغام، به گونه‌ای که حرف بعدی مشدد نشود. به بیان دیگر، اخفاء حذف مخرج حرف و باقی‌گذاشتن غنه آن است.

میم ساکن فقط نزد باء اخفاء می‌شود. برای اخفاء میم، لب‌ها به یکدیگر بسیار نزدیک شده و بدون فشار روی هم قرار می‌گیرند. در این هنگام صدای میم به صورت غنه همراه با مقداری کشش از خیشوم خارج می‌شود. مقدار کشش غنه دو حرکت است.

۴-۶-۳. اظهار

میم ساکن نزد بقیه حروف اظهار می‌شود؛ یعنی از مخرج خود و بدون هیچ تغییری ادا می‌گردد. در اظهار میم ساکن نزد دو حرف (ف - و) که از حروف شفوی می‌باشند دقت بیشتری لازم است تا میم ساکن نزد فاء اخفا و نزد واو

ادغام نشود. بدین منظور، باید پس از ادای میم، بدون آنکه لب‌ها به شدت از هم جدا گردد، حرف بعدی با ظرافت ادا شود.

۷-۴. احکام نون ساکن و تنوین

نون ساکن و تنوین در مجاورت حروف عربی چهار حکم دارد: اظهار، ادغام، انقلاب و اخفاء.

۱-۷-۴. اظهار

نون ساکن و تنوین نزد حروف حلقی اظهار می‌گردد؛ یعنی دقیقاً از مخرج خود و به صورت آشکار ادا می‌شود. در اظهار نون ساکن و تنوین باید دقت شود تا نون ساکن، حرکت نگرفته و روی آن مکث نشده و صدا نیز در آن قطع نگردد.

مثال:

(همزه): يٰٓأَوْنَ - مَنْ أَمَنَ - رَسُوْلُ أَمِيْن
(هَاء): مِنْهُمْ - إِنْ هُوَ - قَوْمٌ هَادٍ
(عین): أُنْعِمْتَ - مِنْ عِلْمٍ - سَمِيعٌ عَلِيمٌ
(حاء): وَأَنْحَرَ - مِنْ حَكِيمٍ - عَلِيماً حَلِيماً
(غین): فَسَيُغْضِضُونَ - يَكُنْ غَنِيّاً - إِلَهٍ غَيْرِهِ
(خاء): وَ الْمُنْخَنَقَةُ - مِنْ خَيْرٍ - قَوْمٌ خَصِمُونَ

۲-۷-۴. ادغام

نون ساکن و تنوین نزد حروف (یرملون) ادغام می‌شود؛ یعنی نون ساکن و تنوین تلفظ نشده و حرف بعدی با تشدید خوانده می‌شود. ادغام در دو حرف (ل-ر) بدون غنه و در چهار حرف (م-ن-و-ی) با غنه همراه است؛ مانند:

(راء): مَنْ رَحِمَ - غَفُورٌ رَحِيمٌ
 (لام): مِنْ لَدُنْ - رَزَقًا لَكُمْ
 (میم): مَنْ مَعِيَ - فَتَحًا مُبِينًا
 (نون): إِنْ نَشَأْ - حِطَّةً نَعْفِرَ
 (واو): مِنْ وَلَدٍ - أُمَّةً وَاحِدَةً
 (یاء): مَنْ يَقُولُ - يَوْمَئِذٍ يَصْدَعُونَ

در کلمات «قنوان، صنوان، دنیا، بنیان» به سبب آنکه نون ساکن و دو حرف (و) و (ی) در يك کلمه قرار گرفته‌اند، ادغام صورت نمی‌گیرد.
 ادغام نون ساکن و تنوین در دو حرف واو و یاء ناقص است؛ زیرا غنة نون ساکن و تنوین به واو و یاء منتقل می‌شود و این امر نیاز به دقت و تمرین بسیار دارد تا صفت غنة به‌خوبی رعایت شود.

۴-۷-۳. اقلاب

اقلاب به معنای دگرگونی و تبدیل کردن و در اصطلاح عبارت است از تبدیل نون ساکن و تنوین به حرف میم. در صورتی که نون ساکن و تنوین پیش از حرف باء بیاید، قلب به میم می‌شود و میم ساکن تولید شده همراه با غنة است.
 اخفاء میم ساکن و اقلاب نون ساکن و تنوین، هیچ تفاوتی با یکدیگر نداشته و یکسان هستند. مثال: أَتَيْنَهُمْ - يَنْبَغِي - فَأَنْبِذْ - فَأَنْبَجَسْتُ - مِنْ بَعْدِهِمْ - مَنْ بَعَثْنَا - أَنْ بُورِكَ - أَمَدًا بَعِيدًا - مَشَاءَ بِنَمِيمٍ - وَاقِعٌ بِهِمْ.

۴-۷-۴. اخفاء

تعریف اخفاء در درس‌های گذشته بیان شد. نون ساکن و تنوین نزد پانزده حرف باقی‌مانده اخفاء می‌شود؛ یعنی نون ساکن و تنوین از مخرج خود ادا

نشده بلکه صدای آن از فضای بینی و خیشوم به صورت غنه مقداری کشیده می شود.

توضیح مراحل انجام اخفاء به شرح زیر است:

۱. نوک زبان به مخرج نون برخورد نمی کند؛
۲. دستگاه تکلم آماده تلفظ حرف بعد می شود؛
۳. هم زمان بخش عمده صوت - به اندازه دو حرکت - از فضای بینی خارج می شود؛

۴. آن گاه حرف بعدی به سهولت ادا می شود.

برای مثال، برای اخفاء نون ساکن نزد فاء در کلمه «اَنْفُسُهُمْ» نوک زبان آزاد است؛ لب زیرین به سر دندان های ثنایای بالا متصل شده، هم زمان عمده صدای نون از فضای بینی خارج می شود. اگر دستگاه تکلم به خوبی در موقعیت تلفظ حرف بعدی باشد، اخفاء از آن حرف تأثیر می پذیرد و شنونده تقریباً می تواند نوع حرف بعدی را حدس بزند. بنابراین، کیفیت اخفاء نزد حروف مابقی متفاوت است. در حروف استعلاء اخفاء حالت تفخیم به خود می گیرد و در حروف استفال حالت ترقیق دارد. بنابراین، لازم است تمام حروف مابقی تمرین شود.

۴-۸. مد و قصر

۴-۸-۱. تعریف مد و قصر

«مَدّ» به معنای افزونی و زیادت و در اصطلاح عبارت از کشش و امتداد در حروف مد، بیش از میزان طبیعی است. «قصر» ضدّ مد و به معنای کوتاهی و در

اصطلاح عبارت از کشش حرف مد به میزان طبیعی آن و بدون کشش اضافی است.

- کشش حروف مدّی به میزان دو حرکت «قصر» و چهار حرکت «توسّط» و شش حرکت «طول» نامیده می‌شود.

- حروف مد عبارت است از: الف مدّی - یاء مدّی - واو مدّی.

- سبب مد عبارت است از همزه و سکون. تشدید نیز که در آن یک حرف ساکن نهفته است، سبب مد می‌باشد.

۴-۸-۲. اقسام مد

مد بر دو قسم است: اصلی و فرعی.

الف) مدّ اصلی یا ذاتی: در صورتی است که بعد از حروف مد، سببی نیامده باشد که فقط به قصر خوانده می‌شود؛ مانند: قَاتَلَ - فِيهِمْ - يَهُودُ
ب) مدّ فرعی: مدّی است که دارای سبب مد باشد، یعنی بعد از حروف مد، همزه یا سکون بیاید.

مدّی که سبب آن همزه باشد بر دو قسم است: مدّ متّصل و مدّ منفصل.

مدّی که سبب آن سکون باشد نیز بر دو قسم است: مدّ لازم و مدّ عارض.

یک - مدّ متّصل: مدّ متّصل آن است که حرف مد و همزه در یک کلمه قرار

گیرد و مقدار کشش آن «توسّط» یا «طول» است، مانند: يَشَاءُ - سَيِّئْتُ - سُوءٌ

دو - مدّ منفصل: مدّ منفصل آن است که حرف مد در آخر کلمه و همزه در

ابتدای کلمه بعد قرار گیرد و به قصر یا توسط خوانده می‌شود، مانند: رَبَّنَا إِنَّكَ -

وَهْزِي إِلَيْكَ - تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ

در مدّ منفصل، چنانچه روی کلمه اوّل وقف شود، حرف مد به دلیل نداشتن

سبب مد، به مقدار طبیعی (قصر) خوانده می‌شود.

در صورتی که حرف مد در اثر (اشباع هاء ضمیر) تولید شود و بعد از آن نیز همزه باشد، در حکم مدّ منفصل بوده و به آن «مدّ اشباع» نیز می‌گویند، مانند:

مَالَهُ أَخْلَدَهُ - اسْمُهُ أَحْمَدٌ - مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا

چند نکته:

۱. میزان کشش مدّ منفصل نباید بیشتر از مدّ متصل باشد.
۲. در کشش مدهای متصل و منفصل، رعایت توازن لازم است، به این معنا که اگر مدّ متصل را به طول خواندیم باید تمام مدهای متصل را به طول بخوانیم، یا اگر مدّ منفصل را به قصر خواندیم، در مورد دیگر مدهای منفصل نیز باید به همین روش عمل شود.
- شایان یادآوری است که چنانچه مدّ متصل را به توسّط بخوانیم، در کلماتی که همزه در آخر کلمه قرار می‌گیرد، در هنگام وقف می‌توانیم آن را به طول بخوانیم، چراکه همزه ساکن شده و اجتماع دو سبب (همزه و سکون) پدید آمده است.
۳. باتوجه به اینکه مدّ متصل را هیچ‌یک از قراء به قصر نخوانده‌اند، «مدّ واجب» نیز نامیده می‌شود. ازسوی دیگر، مدّ منفصل چون به قصر هم خوانده‌اند، «مدّ جایز» نامیده می‌شود.
- با مدّ متصل و مدّ منفصل آشنا شدیم. در اینجا به توضیح مدّ لازم و مدّ عارض و مدّ لین می‌پردازیم. مدّی که سبب آن سکون باشد، بر دو قسم است: لازم و عارض.
- سه - مدّ لازم: مدّی است که سبب آن (سکون ذاتی) باشد.

- سکون ذاتی یا لازم آن است که جزء کلمه و همیشه با حرف همراه بوده و به دلیل وقف ایجاد نشده باشد، مانند: سکون دال در عبارت: لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ و نیز مانند: سکون لام در کلمه ءَالَيْنَ.

- سکون عارض آن است که جزء کلمه نبوده و هنگام وقف ایجاد شده باشد، مانند: سکون دال در قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ.
- مدّ لازم فقط به طول خوانده می‌شود.

- سبب مدّ لازم گاهی مخفف است، مانند: ءَالَيْنَ و زمانی مثقل (مشدد) است، مانند: وَلَا الضَّالِّينَ.

- مدّ لازم در مثال‌های بالا «کلمی» است و در حروف مقطعه قرآن «حرفی» است که توضیح آن خواهد آمد. بنابراین، مدّ لازم بر چهار قسم است:
۱. مخفف کلمی، ۲. مخفف حرفی، ۳. مثقل کلمی و ۴. مثقل حرفی.

چهار - مدّ عارضی: مدّ عارض مدّی است که سبب آن سکون عارض باشد که در اثر وقف پدید می‌آید (وقف به اسکان). مدّ عارض از ۲ تا ۶ حرکت کشیده می‌شود.

پنج - مدّ لین: در صورتی که بعد از حروف لین (واو ساکن ماقبل مفتوح) و (یاء ساکن ماقبل مفتوح) حرف ساکنی واقع شود، چه سکون آن ذاتی یا عارضی باشد، «مدّ لین» نامیده می‌شود. مدّ لین را می‌توان مانند مدّ عارضی از ۲ تا ۶ حرکت امتداد داد.

- مثال سکون ذاتی (لازم): حرف عین در کهی‌عص - حم عسق
- مثال سکون عارضی: خَوْفٌ - يَوْمٌ - بَيْتٌ - قُرَيْشٌ - عَلَيَّكَ

از مجموع حروف مقطعه پنج حرف (ح، ر، ط، ه، ی) دارای مدّ طبیعی یا اصلی و ۷ حرف (س، ص، ق، ک، ل، م) که در عبارت (سَنَقُصُّ لَكُمْ) جمع شده است، دارای مدّ لازم حرفی هستند.

- حرف عین دارای مدّ لین و الف فاقد حرف مد است.

پرسش‌ها

۱. تجوید را تعریف کنید و بخش‌های آن را نام ببرید.
۲. تفاوت استعلاء و تفخیم را تبیین کنید.
۳. در حکم اقلاب نون ساکن، کدام یک از احکام میم ساکن وجود دارد؟
(با ذکر مثال)

منابعی برای مطالعه بیشتر:

- محمدرضا ستوده‌نیا، دانش تجوید، قم، نسیم حیات، ۱۳۹۱.
- محسن موسوی بلده، حلیه القرآن، تهران، إحياء کتاب، ۱۳۹۹.
- سید جواد سادات فاطمی، تجوید عمومی، مشهد، شرکت به‌نشر، ۱۳۹۵.
- محمد محمود عبدالعلیم، احکام التجوید و فضائل القرآن، القاهرة، شركة الشمرلی.

درس پنجم:

آشنایی با مهارت وقف و ابتداء

اهداف درس:

امید است فراگیران در پایان این درس:

۱. با تعریف وقف و ابتداء و اقسام و علائم آن آشنا شوند؛
 ۲. انگیزه کافی برای شناخت و رعایت اصول وقف و ابتداء پیدا کنند؛
 ۳. توانایی رعایت و اجرای نکات وقف و ابتداء در حین قرائت را پیدا کنند.
- وقف و ابتدای صحیح عبارات قرآن کریم اهمیت زیادی دارد و چه بسا در اثر بی توجهی به آن، معانی آیات نامفهوم، ناقص و حتی دگرگون شود. حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام حفظ وقوف را جزء ترتیل قرآن دانسته و فرموده اند: «الترتیل حفظ الوقوف و بیان الحروف»^۱ و فقهای بزرگوار شیعه رعایت وقف و ابتداء را مستحب شمرده و وقف در پایان هر آیه و نیز توقف در مواضع وقف را

۱. محمد محسن فیض کاشانی، تفسیر صافی، بیروت، مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۲ق،

نیکو دانسته‌اند. علمای قرائت بر این عقیده‌اند که: «مَنْ لَمْ يَعْرِفِ الْوُقُوفَ لَمْ يَعْلَمْ الْقُرْآنَ»^۱ کسی که محلّ صحیح وقف در قرآن را نشناسد، در حقیقت قرآن نمی‌داند.»

دانش وقف و ابتداء از مهم‌ترین دانش‌ها در حوزه علوم و فنون قرائت قرآن است که در انتقال و ابلاغ معانی و مفاهیم قرآن نقش مهمی را ایفا کرده و از اهمیت بسزایی برخوردار است. بی‌شک رعایت نکردن وقف و وصل و ابتداء در قرآن کریم و کلام و سکوت ناشی از آن، به اصل کلام خدشه وارد ساخته و در برخی موارد شنونده را از معنا و مقصود اصلی دور می‌کند.

قاری قرآن، قرائت خویش را از آیه‌ای آغاز کرده و به آیه‌ای ختم می‌کند. ممکن است آغاز تلاوت از ابتدای یک سوره و پایان آن، انتهای سوره باشد، ولی در سوره‌های طولانی که خواندن آن در یک مقطع میسر نیست، ناگزیر تلاوت در میان سوره تمام شده یا از میان سوره آغاز می‌شود. انتخاب محل مناسب برای آغاز تلاوت و نیز ختم تلاوت در میان سوره، اهمیت بسزایی دارد.

ازسوی دیگر، قاری قرآن در خلال تلاوت خویش به جهت تجدید نفس، وقف و ابتدای مکرّر خواهد داشت که ضرورت دارد باتوجه به میزان نفس خود، تلاوتش را به گونه‌ای تنظیم کند که در مواضع درست وقف کند تا کلام الهی مخدوش نشود و نیز از موضعی ابتداء نماید که رساننده مفهوم صحیح و مورد اراده باری تعالی باشد. بدیهی است در برخی آیات، قاری به دلیل طولانی بودن جمله، ناگزیر از وقف در میان کلام خواهد بود که البته با بهره‌گیری از دانش وقف و ابتدا می‌تواند با بهترین وجه ممکن و با اتصال مناسب بخش‌های جمله

۱. احمد محمود شافعی حفیان، التجدید فی الاتقان و التجدید، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۲ق، ص ۷۹.

به یکدیگر، چهارچوب سخن را حفظ و مفهوم صحیح را ایفا کند. رعایت وقف، وصل و ابتدا در القای معنا و مفهوم آیات قرآن، نقش مؤثری ایفا کرده و اندیشه و تدبیر در کلام‌الله مجید در گرو فهم و درک درست و صحیح آیات قرآن است.^۱

۵-۱. مفهوم‌شناسی

الف) وقف: در لغت به معنای حبس و بازماندن از انجام کار یا گفتار است.^۲ وقف در اصطلاح قرائت قرآن عبارت است از: قطع صدا در آخر کلمه، برای تجدید نفس، به نیت ادامه قرائت. به بیان دیگر، وقف جداکردن کلمه یا عبارت از مابعدش است، به گونه‌ای که صدا در آن قطع شده و نفس تازه شود.

ب) وصل: ضد وقف است. وصل دو کلمه یا دو عبارت به معنای وقف نکردن میان آن‌هاست، مانند: وصل آیات به یکدیگر یا وصل آخر یک سوره به ابتدای سوره بعدی.

پ) ابتداء: به معنای شروع و آغاز قرائت است و در اینجا به معنای ادامه قرائت پس از وقف است که به آن (استیناف) نیز گفته‌اند؛ بنابراین، قاری قرآن با هر وقتی یک ابتداء نیز خواهد داشت.

۵-۲. اقسام وقف

۵-۲-۱. وقف اختیاری

وقف بر عبارتی است که دارای معنای مفیدی باشد که سکوت بر آن صحیح است و قاری با اراده خویش و ملاحظه عبارت قبل و بعد، آن کلمه را برای وقف

۱. ر.ک. ابوالفضل علامی، درآمدی بر دانش وقف و ابتداء، تهران، سروش، ۱۳۸۳، ص ۳۹-۱۰۹.

۲. خلیل بن احمد فراهیدی، کتاب العین، تحقیق مهدی مخزومی و ابراهیم سامرای، قم، دارالهجرة، ۱۴۰۵ق، ج ۳، ص ۱۹۹۷.

اختیار و انتخاب می‌کند. بیشتر دانشمندان و صاحب‌نظران وقف را به چهار قسم تقسیم کرده‌اند: تام، کافی، حسن و قبیح.

۵-۲-۲. وقف تام

وقف بر پایان جمله‌ای است که مستقل بوده و هیچ‌گونه تعلقی به جمله بعد از خود نداشته باشد، مانند وقف بر: «ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهَ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (شوری: ۲۳) که با جمله مابعد «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» رابطه لفظی و معنوی ندارد.

مقصود از تعلق لفظی رابطه دو عبارت از نظر اعراب و علم نحو است، مانند اینکه عامل اعراب یک کلمه یا عبارت در کلمه و عبارت دیگر باشد، مثل: فعل و فاعل و مفعول، یا مبتدا و خبر، شرط و جزا. رابطه معنوی ارتباط دو جمله از نظر موضوع و سیاق است؛ مانند اینکه جمله دوم توضیح و تفسیر جمله اول بوده یا حکمت آن را بیان کند.

۵-۲-۳. وقف کافی

وقف بر جمله‌ای است که تعلق لفظی با جمله بعد از خود ندارد، ولی از نظر معنا و موضوع مورد بحث میان دو جمله رابطه وجود دارد؛ مانند وقف بر «يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا» (بقره: ۹) که با عبارت «وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ» از نظر موضوع و سیاق مرتبط است. در وقف کافی نیز هر چند تعلق معنوی به جمله مابعد خویش دارد، ولی وقف بر آن و ابتدای از مابعدش نیکوست؛ زیرا هر کدام معنای مفیدی داشته و می‌توان به جمله اول اکتفا کرد و مابعد آن نیز از نظر لفظی از جمله قبل بی‌نیاز است.

۵-۲-۴. وقف حسن

وقف بر عبارتی است که با عبارت بعد از خود رابطه لفظی داشته ولی فی نفسه دارای معنای مفید و مقصود باشد، هرچند عبارت مابعد بدون عبارت ماقبل ناقص یا نامفهوم است؛ مانند وقف بر «حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ» (بقره: ۷) که با عبارت مابعد خود (وَ عَلَى سَمْعِهِمْ) تعلق لفظی داشته و عطف بر آن است. وقف حسن چون در مفهوم کلام خدشه‌ای ایجاد نمی‌کند فی نفسه اشکالی ندارد، ولی ابتدای از مابعد آن، به جهت تعلق لفظی به ماقبل صحیح نیست؛ به همین جهت، وقف حسن فقط در وضعیت اضطراری مقبول است.

۵-۲-۵. وقف قبیح

وقف بر کلمه یا عبارتی است که مفهوم مفیدی - که سکوت بر آن صحیح باشد - ندارد یا نامفهوم یا مغیر معنا باشد. در صورتی که وقف افادۀ معنای کفرآمیز کند «وقف اقبیح» نامیده می‌شود.

الف) مراتب وقف قبیح:

مراتب وقف قبیح به شرح زیر است:

یک - وقف ناقص: دارای معنای مفیدی که سکوت بر آن صحیح است نباشد،

مانند وقف بر:

«وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ» (بقره: ۱۱).

«الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (رعد: ۲۹).

دو - وقف نامفهوم: معنای مفیدی نداشته باشد، مانند وقف بر «وَ يُقِيمُونَ» و

«وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ».

سه - وقف مغیر معنا: وقف بر عبارتی است که سبب تغییر و دگرگونی معنا و مفهوم کلام شود، مانند وقف بر:

«فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ» (بقره: ۱۷)

«وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» (بقره: ۲۷)

چهار - وقف کفرآمیز: وقف بر عبارتی است که افاده معنای کفرآمیز کند که در این صورت «وقف اقبیح» نامیده می شود، مانند وقف بر «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي» (مائده: ۵۱).

پنج - وقف اضطراری: وقفی است که در اثر ناتوانی از ادامه قرائت تا محل وقف مناسب، از باب ضرورت انجام می شود. بدیهی است بازگشت به عبارت ماقبل جهت ابتدای صحیح و رعایت اتصال کلام، ضرورت دارد؛ مثلاً:

(۱) وقف بر حروف، مانند:

«أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ» (بقره: ۱۲)

(۲) وقف میان مضاف و مضاف الیه، مانند:

«فَقَالَ أَنبِئُونِي بِأَسْمَاءِ * هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (بقره: ۳۱)

۵-۳. اقسام ابتداء

ابتداء به معنای شروع و آغاز می باشد و در اصطلاح قرائت به معنای آغاز تلاوت است. آغاز تلاوت اهمیت بسیاری داشته و سزاوار است از مواضعی قرائت آغاز شود که مستقل بوده و در افاده معنا به ماقبل خود بستگی نداشته باشد.

آغاز تلاوت از ابتدای سوره های قرآن مناسب ترین حالات است، ولی چنانچه بخواهیم از میان سوره حتی از آیه دوم آن قرائت را آغاز کنیم سزاوار است به معنا و مفهوم آن توجه کرده و از ابتدای نامناسب بهره نگیریم.

همیشه ابتدای اجزاء برای آغاز تلاوت مناسب نیستند؛ مثال، آغاز جزء دوازدهم که از آیه ۶ سوره هود می‌باشد و نیز آغاز جزء ۲۳ که از آیه ۲۸ سوره یس است.

ابتداء بر دو قسم است: حسن و قبیح. ابتدای بعد از وقف تام و کافی «حسن» نامیده می‌شود. ابتدای قبیح ابتدای از کلمه‌ای است که از متعلقات جمله باشد، مانند ابتدای از مفعول به، حال، تمیز، معطوف، بدل و نظایر آن‌ها. ابتداء نیز مانند وقف بر چهار قسم است: ۱. ابتدای تام؛ ۲. ابتدای کافی؛ ۳. ابتدای حسن؛ ۴. ابتدای قبیح.^۱

۵-۳-۱. ابتدای تام

ابتدای از عبارتی است که مستقل بوده و هیچ‌گونه تعلقی به ماقبل خود نداشته باشد. ابتدای پس از وقف تام همیشه تام است، مانند ابتداء از: «وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ» (آل عمران: ۱۰۹) «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (شوری: ۲۳)

۵-۳-۲. ابتدای کافی

ابتداء از عبارتی است که از نظر لفظی کامل بوده و فقط از نظر معنا به ماقبل خود مرتبط باشد. ابتدای پس از وقف کافی همیشه کافی است، مانند ابتداء از: «عَلَىٰ أَنْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ» (بقره: ۷) «مَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ» (بقره: ۹)

۱. مباحث این بخش از درس، برگرفته از کتاب قواعد وقف و ابتداء در قرائت قرآن کریم است (ر.ک. محمدکاظم شاکر، قواعد وقف و ابتداء در قرائت قرآن کریم، قم، بوستان کتاب، ۱۳۹۰، ص ۲۹-۱۳۸).

۵-۳-۳. ابتدای حسن

ابتداء از عبارتی است که تعلق لفظی به ماقبل خود داشته، ولی دارای مفهوم مراد متکلم باشد؛ مانند:

«وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ * إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ»
(مائده: ۵۳)

«وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ * لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجْنَ» (نور: ۵۳)

۵-۳-۴. ابتدای قبیح

ابتداء از عبارتی است که دارای مفهوم نباشد، مانند ابتداء از مضاف‌الیه، فاعل، مفعول و خبر.

ابتداء از عبارتی که مغییر معنا یا کفرآمیز باشد «اقبح» نامیده می‌شود، مانند ابتداء از:

«لَا يَتَّبِعُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ» (نحل: ۳۸)

«لَا تُؤْمِنُ بِاللَّهِ» (مانده: ۸۴)

۵-۴. علائم وقف

الف) «م»: نشانه وقف لازم بوده و در صورت وقف نکردن احتمال تغییر معنا زیاد است، مانند: «وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا ۚ يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا» (بقره: ۲۶)

ب) «قلی-ط»: نشانه اولویت وقف است. وقف بر آن و ابتداء از مابعد بسیار

نیکوست، مانند: «فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ ط وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» (بقره: ۲۹)

پ) «ج»: نشانه جواز وقف است، مانند: «ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى

لِّلْمُتَّقِينَ» (بقره: ۲)

ت) «صلی-ز»: نشانه اولویت وصل است، مانند: «أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (بقره: ۵)

ث) «ص»: نشانه وقف حسن است که در عبارت‌های طولانی که خواندن آن با یک نفس ممکن نباشد قرار داده می‌شود. در صورت وقف بر آن، ابتداء از مابعد رخصت داده شده است و به آن «وقف مرخص» گفته می‌شود؛ مانند: «الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً ص وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ» (بقره: ۲۲)

ج) «لا»: نشانه عدم جواز وقف یا جایز نبودن ابتداء از مابعد آن است، مانند: «وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ» (بقره: ۱۱)

- «يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» (نحل: ۳۲)
نشانه «لا» در پایان آیات به معنای اولویت وصل است؛ مانند: «قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ * لَمَجْمُوعُونَ إِلَىٰ مِيقَاتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ» (واقعه: ۴۹-۵۰)

چ) «س»: نشانه سکت است، مانند: مَالِيهِ هَلَك
ح) «.:»: وقف معانقه یا مراقبه. این سه نقطه اگر روی دو کلمه نزدیک به هم قرار داده شود شما فقط بر یکی از دو کلمه می‌توانید وقف کنید.

پرسش‌ها

۱. وقف و وصل و ابتداء را تعریف کنید.
۲. وقف اختیاری را تعریف کنید.
۳. اقسام وقف اختیاری را نام برده و هر کدام را توضیح داده و مثال بزنید.
۴. رابطه لفظی و معنوی را توضیح داده و مثال بزنید.
۵. فرق وقف قبیح با اقبح را با ذکر مثال توضیح دهید.

منابعی برای مطالعه بیشتر:

- محمدکاظم شاکر، قواعد وقف و ابتداء در قرائت قرآن کریم، قم، بوستان کتاب، ۱۳۹۰.
- محمود حصری، معالم الاهتداء إلى معرفة الوقف و الابتداء، ترجمه محمد عیدی خسروشاهی، تهران، اسوه، ۱۳۷۰.
- فائز ابراهیم محمد، وقف و ابتداء، تهران، احسان، ۱۳۷۹.
- ابوالفضل علامی، درآمدی بر دانش وقف و ابتداء، تهران، سروش، ۱۳۸۳.

درس ششم:

آشنایی با مهارت صوت

اهداف درس:

امید است فراگیران در پایان این درس:

۱. با تعریف و چگونگی ایجاد و ویژگی‌ها و بهداشت صوت آشنا شوند؛
۲. انگیزه کافی برای بهبود و تقویت ویژگی‌های صوتی پیدا کنند؛
۳. توانایی به‌کارگیری صحیح صوت در هنگام قرائت را پیدا کنند.

۱-۶. تعریف صوت

صدایی را که از حنجره انسان خارج می‌شود صوت گویند (حنجره درست در عقب زبان و در بخش فوقانی نای قرار دارد). صوت از ارتعاش دو تیغه نازک به نام تارهای صوتی به وجود می‌آید. تارهای صوتی که کوچک‌ترین تار عضلانی

بدن محسوب می‌شوند در حنجره قرار دارند و با پوشش مخاطی ویژه‌ای محافظت می‌شوند.^۱

اصولاً صوت در اثر ارتعاش (هر جسم) تولید می‌شود و در محیط مستعد جریان صوت، انتشار یافته و در محدوده مشخصی - که گوش انسان قابلیت شنیدن دارد - قابل دریافت است. در انسان نیز وقتی تارهای صوتی در اثر عمل ماهیچه‌ای ویژه‌ای کشیده می‌شوند شکاف باریکی میان آن‌ها ایجاد می‌شود که با عبور هوای بازدم از این شکاف، تارهای صوتی مرتعش می‌شوند. صدای تولیدشده با تارهای صوتی که «صوت با فرکانس پایه» نام دارد کیفیت کلامی را ندارد؛ اما این صوت اولیه با عبور از قسمت‌های گوناگون حلق، دهان و بینی - که در اصطلاح، تونل صوتی نامیده می‌شود - فرم کلامی پیدا می‌کند.

کیفیت صدای انسان در وهله نخست بستگی به نحوه به‌کارگیری تارهای صوتی و نیز مقدار هوایی که به آن‌ها می‌دهیم دارد و هنگامی صدا خوب است که مقدار صحیح هوا به مقدار صحیح تارها برخورد کند.

۲-۶. ویژگی‌های صوت

صوت دارای ویژگی‌های مهمی از قبیل شدت، ارتفاع، طنین و انعطاف است.

۱-۲-۶. شدت صوت

معمولاً این واژه را مترادف با واژگانی همچون بلندی، قوّت، رسایی و حجم می‌دانند. قدرت عبارت است از کیفیتی که قوّت و ضعف صدا را تعیین می‌کند.

۱. مطالب این درس برگرفته از مباحث مرتبط دو کتاب صدای ماندگار و هنر تلاوت است (ر.ک. علی اصغر شعاعی، صدای ماندگار، قم، نشر، ۱۳۹۱، ص ۱۷-۳۷؛ غلامرضا شاه‌میوه، هنر تلاوت، اصفهان، بوستان فدک، ۱۳۸۲، ص ۵۲-۶۵).

به عبارت دیگر، قدرت مقدار فضایی است که صوت هنگام خروج از دستگاه تکلم بدون هیچ وسیله کمکی فرامی گیرد.

شدت صوت تا پیش از اختراع دستگاه‌های تقویت صوت در تلاوت نقش مهمی را ایفا می کرد؛ اما پس از اختراع و ظهور دستگاه‌های صوتی، قاریان توانستند ظرفیت‌های صوتی و لحنی خود را بیشتر به شنوندگان کلام الهی عرضه کنند؛ گرچه همین تقویت کننده‌های صوتی خود از موانع تشخیص و شناخت دقیق ویژگی‌های صوتی قاری (و از جمله شدت صوت) شده است.

۲-۲-۶. مساحت صوت

به فاصله میان بم‌ترین و زیرترین پرده صوتی يك شخص «ارتفاع» گفته می شود. در فن تلاوت قرآن کریم مساحت صوت یکی از مهم ترین ویژگی های صوتی به حساب می آید؛ و اگر کسی ارتفاع صوتی در حدود دو اکتاو داشته باشد قادر خواهد بود مجموعه کاملی از نغمات را در تلاوت خود به کار گیرد. پس مساحت صدا کیفیتی است که مربوط به زیر و بمی صدا می شود. گاهی به مساحت صدا «وسعت صوتی» نیز گفته می شود.

۳-۲-۶. طنین

طنین عاملی است که موجب می شود صداهایی را که از نظر ارتفاع و شدت یکسان اند اما از منابع گوناگون تولید شده اند از هم تشخیص دهیم. به عبارتی، طنین خاصیتی در صوت است که موجب تمایز اصوات هم شدت و هم ارتفاع از یکدیگر می شود. وقتی که تلفن زنگ می زند و گوشی را برمی داریم و با ردوبدل شدن چند کلمه شخص را می شناسیم، درحقیقت او را به وسیله طنین صدایش شناخته ایم.

مهم‌ترین معرّف شخصیت صدای هر خواننده طنین صدای اوست. گاهی طنین صدا بیانگر روحیه، میزان سواد، حالات و وضعیت اجتماعی افراد نیز می‌باشد. معمولاً این واژه را با واژگانی همچون رنگ و زنگ مترادف می‌دانند. عوامل متعددی مثل ابعاد و شکل حنجره و خصوصاً تارهای صوتی داخل آن، ابعاد و شکل و دیگر عوامل موجود در سر راه خروج امواج صوتی از دهان به حلق، استخوان‌های داخل جمجمه و مخاط پوشاننده آن‌ها، حفرة دهان و عوامل مربوط به آن‌ها شامل زبان، دندان‌ها و لب‌ها، در ایجاد طنین مؤثر است، اما مهم‌ترین نقش را تشدیدکننده‌ها دارند.

تشدیدکننده‌ها فضاهایی توخالی هستند که صدا در آن‌ها می‌پیچد و طنین می‌یابد. شناخت و تمرین و تسلط بر این اعضا اهمیت ویژه‌ای دارد؛ چراکه باعث می‌شود هر شخصی به طنین مناسب صدای خود دست یابد و با صرف انرژی و نفس کمتر صدایی پرتین‌تر و رساتر ایجاد کند. مهم‌ترین فضاهای تشدیدکننده عبارت‌اند از:

الف) قفسه سینه: بزرگ‌ترین و مهم‌ترین تشدیدکننده در بدن است. صدای حاصل از آن صدایی محکم و بم و گرم است و احساسات و عواطف عمیق و درونی را بازگو می‌کند. اگر کف دست را روی جناغ سینه گذاشته و مصوّت «آ» را به صورت کشیده تلفظ کنید، لرزشی احساس می‌کنید که نشان‌دهنده فعالیت این تشدیدکننده است؛

ب) گلو: طنین صدایی که به وسیله این تشدیدکننده ایجاد می‌شود خاص است و با صدای عادی فرق دارد. دوبلورها و بازیگران از این فضا استفاده زیادی می‌کنند؛

پ) بینی: در حالت عادی همهٔ ما حرف «م» و «ن» را به وسیلهٔ این تشدیدکننده ادا می‌کنیم. البته در صورتی که بیش از حد از این فضا استفاده کنیم صدا از حالت طبیعی خارج می‌شود؛

ت) کاسهٔ سر: سینوس‌های مجموعه نیز از دیگر تشدیدکننده‌هاست. صدای حاصل از آن صدایی زیر و زنگ‌دار است.

۴-۲-۶. انعطاف صدا

مراد از انعطاف‌پذیری صوت، توانایی یا آمادگی صوت قاری است که به وسیلهٔ آن از نُتی به نت دیگر یا از پرده‌ای به پردهٔ دیگر انتقال می‌یابد. درحقیقت، انعطاف صدا بیانگر قدرت تحریر و مهارت در تغییر پرده‌های صوتی است. نرمی و انعطاف از خصوصیات ذاتی خواننده است که به او اجازه می‌دهد تا با صدای خود از پرده‌ای به پردهٔ دیگر و از حالتی به حالت دیگر برود. هرچه انعطاف صدا زیادتر باشد این انتقال در زمان کمتر و با کیفیت بهتری صورت می‌پذیرد.

تحریر صوتی نیز که مهم‌ترین عوامل زیبایی تلاوت و مبین احساسات و حالات روحی قاری است جزو مقولهٔ انعطاف است.

۳-۶. تعریف صداسازی

صداسازی در معنای عام عبارت است از مجموعهٔ تمرین‌ها و نرمش‌ها، بایدها و نبایدها و دیگر موارد برنامه‌ریزی شده‌ای که در تولید بهترین صدای موجود در هر فرد به کار می‌رود. درحقیقت، صداسازی به خواننده کمک می‌کند تا صدا را از جای درست و اصولی حنجره خارج کند.

در بارهٔ ضرورت صداسازی برای قاری قرآن اختلاف نظر هست. عده‌ای آن را لازمهٔ فراگیری خوانندگی و تولید صدای مطلوب می‌دانند؛ اما در مقابل، بیشتر مخالفان بدون آنکه با اصل صداسازی مخالف باشند معتقدند اولاً صداسازی همواره به‌نوعی در دوره‌های آموزشی و تمرین قرائت وجود دارد؛ ثانیاً بیشتر قاریان و خوانندگان قدیمی ضمن داشتن صدای مستقل، به‌خوبی و با کمترین نقص می‌خوانند؛ درحالی‌که امروزه صدای برخی از خوانندگان ضمن داشتن شباهت به یک استاد، دارای معضلات و کمبودهای بسیار است.

۴-۶. اهمیت گرم کردن صدا (حنجره) و راه‌های انجام آن

گرم کردن صدا عبارت است از کلیهٔ اعمال و افعالی که به‌منظور آمادگی قبل از خواندن صورت می‌پذیرد. اصولاً قبل از گرم کردن حنجره نباید به‌یک‌باره صدا را بالا ببریم؛ زیرا تارهای صوتی در اثر فشار زیاد آسیب خواهند دید.

برای گرم کردن صدا می‌توان موارد زیر را انجام داد:

۱. مقداری آب گرم نوشیده یا غرغره کنیم؛
۲. نفس گرفته و به‌دفعات هوای گرم را به‌آرامی از دهان و بینی خارج کنیم؛
۳. نفس گرفته و با لب‌های بسته حروفی را که صفت جهر دارند (یعنی هنگام تلفظشان تارهای صوتی مرتعش می‌شوند) تلفظ نماییم (مثل حروف ز - م - ن)؛

۴. ادای یک کلمه در نت‌های مختلف موسیقی و رسیدن به اکتاو همان نت و برگشت به نت اصلی؛

۵. خمیازه مصنوعی بکشیم، یا حالتی را که برای انسان در هنگام بلعیدن لقمهٔ بزرگ متصور است، ایجاد کنیم.

۶-۵. تنفس صحیح در خوانندگی

برای خوانندگان تنفس صحیح بسیار بااهمیت است. افرادی که تنفس را درست نیاموخته‌اند خوانندگی برایشان مشکل است. با تنفس صحیح، انعطاف‌پذیری دیافراگم افزایش می‌یابد؛ اما در صورتی که دیافراگم سفت و محکم باشد، عضلات گردن و بالاتنه خواننده منقبض می‌شوند.

اصولاً آموختن تنفس صحیح، اولین قدم در راه پرورش صداست. فقط با تنفس صحیح است که حنجره عکس‌العمل سالم نشان داده و آماده خواندن می‌شود. بدیهی است کیفیت تنفس و پرانرژی بودن یا نبودن، تعیین‌کننده بُرد، نفوذ و قدرت صداست.

همان‌طور که اتومبیل برای حرکت به بنزین و سوخت نیاز دارد، ما نیز برای ایجاد صدا به هوا و نفس نیاز داریم و اگر هوای کافی نباشد، برای بالا بردن صدا به ناچار به حنجره و عضلات مربوطه فشار می‌آوریم که عوارض این فشار اضافه در چهره شخص مشهود است. با کنترل تنفس و هدایت هوا به سمت تارهای صوتی، بدون فشار اضافه به عضلات گلو، صدا به راحتی ایجاد و کنترل می‌شود.

۶-۵-۱. مراحل انجام عمل تنفس

نفس‌گیری سه مرحله دارد:

۱. دم، یعنی کشیدن هوا به داخل ریه‌ها؛
 ۲. ذخیره‌سازی حجم هوا در ریه‌ها؛
 ۳. هدایت هوای ذخیره‌شده به سمت تارهای صوتی یا ضربه زدن.
- از دو طریق بینی و دهان عمل دم انجام می‌شود؛ یعنی هوا به سمت ریه‌ها هدایت می‌شود؛ اما از طریق بینی ارجح است، زیرا:

۱. مخاطب متوجه نفس‌گیری ما نمی‌شود؛
 ۲. باز شدن مکرر دهان و نفس‌گیری چندان زیبا نیست؛
 ۳. هوای بیرون با گذشتن از کانال بینی به تدریج گرم می‌شود؛ اما در نفس‌گیری با دهان رطوبت داخل دهان، زبان، کام و گلو در مجاورت هوای بیرون تبخیر شده و در نهایت خشکی گلو ایجاد می‌شود و فرد دائماً احساس تشنگی می‌کند.
 ۴. هوای پاک‌تری وارد ریه‌ها می‌شود؛ زیرا ساختمان داخل بینی به گونه‌ای است که گرد و خاک و آلودگی‌های هوا را تصفیه می‌کند.
- شایان ذکر است که با تمرین مداوم می‌توان از ایجاد هرگونه صدای اضافه در زمان نفس‌گیری از طریق بینی جلوگیری کرد. درضمن، اگر حتی با دهان هم نفس بگیریم، بینی باید کاملاً باز باشد. ناهنجاری‌هایی از قبیل انحراف بینی و وجود پولیب، مانعی برای تنفس محسوب می‌شود و بر کیفیت صدا تأثیر نامطلوبی دارد.

۶-۵-۲. شیوه‌های نفس‌گیری

نفس‌گیری به دو گونه ممکن است:

۱. از طریق قفسهٔ سینه؛
 ۲. از طریق شکم یا دیافراگم.
- روش صحیح، نفس‌گیری در شکم یا دیافراگم است. پردهٔ دیافراگم در واقع پرده‌ای عضلانی و پهن است که فضای قفسهٔ سینه را از قسمت زیرین آن (محل جای‌گیری معده و روده و...) جدا می‌سازد. هنگام نفس‌گیری در دیافراگم به دلیل آنکه فشار به سمت پایین و شکم منتقل شده، قفسهٔ سینه حرکتی نخواهد داشت.

در این شیوه، با تمریناتی قادر می‌شویم هنگام بازدم به آرامی پرده دیافراگم را به بالا فرستاده و به تدریج هوا را خارج کنیم، یا در صورت لزوم با ضربه - یعنی کشیدن ناگهانی شکم به سمت داخل - پرده دیافراگم را به سرعت به سمت بالا فرستاده و هوا را با فشار از ریه‌ها خارج کنیم.

برای انجام تنفس عمیق، کمربندی فرضی متشکل از تعداد زیادی بینی را روی شکم و بالای نافتان فرض کنید. با این شیوه در شما احساس نفس عمیق در ناحیه شکم ایجاد می‌شود و از تنش عضلات گردن، حنجره و ته زبان کاسته می‌شود.

مزایای نفس‌گیری در دیافراگم:

۱. در زمان نفس‌گرفتن مخاطبان متوجه این موضوع نمی‌شوند؛ زیرا قسمت شکم معمولاً در زیر لباس پنهان است؛ اما حرکات قفسه سینه به خوبی مشهود است و معمولاً حرکت زیبایی نیست.

۲. حجم ریه‌ها کاملاً پر شده و حتی قسمت پایین ریه که معمولاً هنگام نفس‌کشیدن خالی می‌ماند نیز پر می‌شود.

۳. حجم هوای ذخیره‌شده در ریه‌ها در این نوع نفس‌گیری کنترل‌پذیرتر است؛ زیرا پرده دیافراگم پرده عضلانی است و به وسیله تمرین می‌توان عضلات را به کنترل درآورد.

۶-۶. عوامل جسمی و درونی مؤثر بر صدا

۶-۶-۱. شنوایی

یکی از ابزارهای کار خواننده گوش اوست. اصولاً توانایی در تشخیص فواصل و آکوردها اساس درک روابط موسیقایی است. قاری قرآن می‌بایست گوش قوی

داشته باشد؛ یعنی گوشی که بتواند نت‌ها را صحیح تشخیص دهد که مسلماً با آموزش و تمرینات مناسب می‌توان آن را پرورش داد. هدف نهایی در پرورش گوش توانایی در شنیدن آگاهانه، مشخص، مطمئن و منتقدانه موسیقی است.

۶-۶-۲. وضعیت روحی و ذهنی خواننده

وضعیت روانی و شرایط ذهنی فرد نیز مستقیماً روی صدای او تأثیر می‌گذارد. ناراحتی، فشارهای عصبی و نگرانی‌ها همه باعث سفت شدن تارهای صوتی می‌شوند و روی صدا اثر منفی می‌گذارند. استرس نیز موجب افزایش ترشح اسید معده می‌شود و در صورت برگشت اسید به حنجره و عدم درمان، سبب آسیب به حنجره و تارهای صوتی می‌گردد.

هرچه انرژی روحی و سلامت روانی فرد بالاتر باشد، قدرت و انرژی بیشتری در صدای او یافت می‌شود و صدا پرتین و دل‌نشین می‌شود. درحقیقت، چنین شخصی می‌تواند روی عناصر صدای خود (ارتفاع، شدت، تنین و لطافت) تسلط کامل داشته باشد.

۶-۶-۳. خستگی

هرکس باید از وضعیت کلی انرژی درونی و میزان خستگی‌پذیری خود برآوردی داشته باشد و هنگام تمرین حد خود را بشناسد و افراط نکند. بهتر است قاری تعداد جلسات تمرین روزانه را بیشتر و زمان آن را کوتاه‌تر کند.

۶-۶-۴. سن

مسلماً بالا رفتن سن به‌ویژه از ۵۰ سالگی به بعد در کیفیت ویژگی‌های صوتی تأثیر زیادی دارد.

۵-۶-۶. خواب

خواب خوب و کافی در بهتر خواندن اثر مطلوب دارد و عمر مفید خوانندگی را افزایش می‌دهد. بهتر است لااقل تا سه ساعت پس از بیدار شدن، تمرینات خواندن نداشته باشیم.

۶-۶-۶. وضعیت دهان

هنگام خوانندگی دهان باید به مقدار لازم باز شود. باز بودن مناسب دهان، سبب به وجود آمدن فضای مناسب در داخل حفره دهان خواهد شد و فضای کروی ایجاد شده موجب ایجاد طنین لازم برای صدا می‌شود.

۷-۶-۶. وضعیت دندان‌ها

دندان‌ها نیز در تغییر صدا و ایجاد طنین مناسب مؤثرند.

۸-۶-۶. وضعیت صحیح سر و گردن و صورت

کل بدن هنگام خواندن باید هماهنگ باشد. هماهنگی کامل عضلات سبب ایجاد صدای زیبا و پرطنین می‌شود. سر باید در حالت صحیح و تراز قرار گیرد تا به رزونانس صدا کمک شود. اگر چانه بسیار بالا یا پایین قرار گیرد، به حنجره فشار وارد می‌شود و صدا تحت فشار قرار می‌گیرد.

۹-۶-۶. وضعیت صحیح نشستن

طرز نشستن نیز در رانده‌مان و کیفیت قرائت مؤثر است. نشستن می‌بایست به طریقی باشد که هیچ‌گاه به احشای داخلی خصوصاً شکم فشار وارد نشود. می‌بایست سینه فراخ و شانه‌ها صاف باشد و دقت شود دم و بازدم به خوبی انجام پذیرد (شانه افتاده و سینه فرو رفته نباشد).

۶-۱۰. مکالمات روزمره

یک خواننده باید سعی کند در اتاق و محیط‌های شلوغ و پرسروصدا صحبت نکند و هرگز جیغ و فریاد نکشد. صحبت کردن نادرست بیشتر از خواندن نادرست به تارهای صوتی صدمه می‌زند. صحبت‌کردن‌های طولانی مدت و حتی بلند صحبت‌کردن می‌تواند زمینه‌ساز ایجاد آسیب‌های جدی در تارهای صوتی و تغییر صدای فرد شود.

توصیه می‌شود قبل از تمرینات و برنامه‌های آواز از صحبت‌کردن و فشار آوردن به حنجره و تارهای صوتی خودداری شود.

۶-۷. عوامل محیطی و بیرونی مؤثر بر صدا

۶-۷-۱. دود و بو

هرگونه بوی تند مانند بوی تینر، بوی غذاهای سرخ‌کردنی، دود اتومبیل، دود سیگار، گردوغبار و موارد مشابه برای صدا مضر است (خصوصاً دود سیگار که سبب تحریک زیاد تارهای صوتی، ریه‌ها، و مخاط گلو و بینی می‌شود). استنشاق این آلاینده‌های محیطی و شغلی در درازمدت موجب تغییرات جدی بافتی در راه‌های هوایی از جمله تارهای صوتی می‌شوند.

۶-۷-۲. دما و رطوبت محیط

گرم، سرما و حتی رطوبت در خواندن مؤثر است. هوای سرد هنگام عبور از تارهای صوتی آن‌ها را سفت می‌کند و باعث گرفتگی صدا می‌شود. بهترین دما برای خواندن دمای ۲۵-۲۰ درجه سانتی‌گراد است.

گرم‌ها برای راحت خواندن مفید است، اما هوای بیش‌ازحد گرم سبب کلافگی می‌شود و روی صدا اثر نامطلوب دارد. خشکی هوا هم روی صدا اثر منفی دارد؛ بنابراین رطوبت هوا باید متعادل باشد.

۶-۷-۳. رژیم غذایی و نوشیدنی‌ها

بسیاری از خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها برای حنجره خواننده مضر بوده و سبب تنبلی و آسیب تارهای صوتی می‌شوند، مثل: خربزه، گردو، انگور، نارگیل، خرما، لوز، انواع ترشی، زیتون پرورده، پیاز، فلفل و ادویه، ماست و دوغ، چای پررنگ و قهوه، انواع نوشیدنی‌های خنک، الکل، شیرینی‌های مصنوعی، سرخ‌کردنی‌ها و به‌طورکلی آنچه بیش از حد معمول چرب، تند، ترش، شیرین و سدیم‌دار باشد.

بسیاری از مواد غذایی برای بهبود صافی صدا مفید هستند، مثل: شیر، زرده تخم‌مرغ، ماهی، مرغ، شلغم، عدس، لوبیا، نخود، ماش و سبزیجات. نوشیدن آب فراوان برای تارهای صوتی مفید است. البته آب باید نیمه‌جوش یا مطابق با دمای محیط باشد (نوشیدن مایعات گرم موجب نرم و ارتجاعی شدن عضلات گلو و کام می‌شود که به صدا کمک می‌کند).

مصرف آب نخود پخته در یک استکان با کمی نمک، به‌طور مرتب و روزانه ۱-۲ مرتبه، صدا را صاف نگه می‌دارد و عمر تارهای صوتی را نیز طولانی‌تر می‌کند.

۶-۷-۴. عوارض جانبی برخی داروها

برخی از داروها روی تارهای صوتی و دستگاه تنفسی اثر سوء می‌گذارد. ازجمله می‌توان به داروهای ادرارآور (مُدر)، ضدافسردگی‌ها، ضد فشارخون

بالا، ضد احتقان‌های بینی و کافئین اشاره کرد که باعث تغلیظ ترشحات بدن می‌شود. در این حالت ممکن است فرد در حین صحبت کردن، مجبور به استفاده نامناسب و توأم با فشار از حنجره شود که در صورت تکرار، ضایعات ماندگار روی طناب‌های صوتی به جا می‌گذارد.

همچنین، زمانی که تارهای صوتی در اثر صحبت و تمرینات بیش از حد دچار آسیب و خستگی شده است، هرگز از قرص‌های مکیدنی یا افشانه‌های تسکین‌دهنده برای ادامه دادن به تمرینات استفاده نشود، زیرا صدمات جبران‌ناپذیری به تارهای صوتی وارد می‌شود. در این مواقع باید بگذاریم تارهای صوتی استراحت کنند.

۵-۷-۶. ورزش

ورزش صبحگاهی که با نرمش و دویدن همراه باشد و با تنفس صحیح صورت گیرد بسیار مفید است. برای کنترل تنفس، تند راه رفتن یکی از بهترین تمرینات است. ورزش‌هایی از قبیل شنا، خصوصاً کراال سینه (باید مواظب بود که آب داخلی بینی نرود)، طناب‌بازی، تنیس، دوچرخه‌سواری و کوهنوردی (چون در هوای پاک صورت می‌گیرد) برای افزایش حجم و گنجایش هواهای تنفسی ریه‌ها مفید است.

۶-۷-۶. آموزش تنفس صحیح

برای ایجاد صدای خوب و حل برخی مشکلات صوتی باید نفس‌گیری صحیح صورت گیرد تا با کمترین دمیدن بهترین صدا ایجاد شود. اگر تنفس صحیح صورت پذیرد (یعنی تنفس دیافراگمی)، عضلات پشت سینه، قفسه سینه و

دیفراگم به اندازه کافی قوی و هماهنگ شده و جریان هوایی که در حین خواندن آزاد می‌شود به خوبی کنترل می‌شود.

پرسش‌ها

۱. به نظر شما مهم‌ترین ویژگی صدا چیست؟ چرا؟
۲. صداسازی را تعریف کنید و دیدگاه‌های گوناگون درباره ضرورت آن برای قاریان را تبیین کنید.
۳. بهترین روش نفس‌گیری چیست؟ توضیح دهید.

منابعی برای مطالعه بیشتر:

- ممر اندواری، بهداشت حنجره و آواز، تهران، سرود، ۱۳۸۸.
- راجر لائو، صدای خود را آزاد کنید، ترجمه محسن یلفانی، تهران، روزبهان، ۱۳۷۰.
- ابراهیم میرزامهدی تهرانی، مبانی موسیقی قرائت قرآن کریم، تهران، زلال، ۱۳۷۴.

درس هفتم:

آشنایی با قاریان و استادان مشهور قرائت

اهداف درس:

امید است فراگیران در پایان این درس:

۱. با زندگی مشاهیر هنر قرائت آشنا شوند؛

۲. انگیزه کافی برای آشنایی با سبک تلاوت قراء مشهور پیدا کنند؛

۳. توانایی شناخت ویژگی‌های فنی را پیدا کنند.

درخصوص زندگی‌نامه استادان مشهور قرائت تاکنون کتاب‌های گوناگونی،

ازجمله: زندگی‌نامه قاریان مشهور جهان، صدای ماندگار و... تدوین شده است

که در ادامه به صورت موجز به برخی موارد اشاره می‌کنیم.^۱

۱. مطالب این درس از دو کتاب «صدای ماندگار» و «زندگی‌نامه قاریان مشهور جهان» گردآوری

شده است (ر.ک. علی اصغر شعاعی، صدای ماندگار، قم، نشر، ۱۳۹۱، ص ۵۵-۱۱۴؛

ر.ک. یحیی ملائیان، زندگی‌نامه قاریان مشهور جهان، قم، روح، ۱۳۸۰، ص ۱۴-۱۲۷).

۷-۱. استاد محمد رفعت

استاد رفعت در سال ۱۳۰۰ق چشم به جهان گشود. پدر وی مؤذن یکی از مساجد قاهره بود. او در شش سالگی به بیماری شدیدی مبتلا شد و بینایی خویش را ازدست داد.

استاد رفعت مسلط به انواع قرائات و مبتکر در خلق الحان و اصوات زیبای قرآنی بود که قرائت و لحنش در دنیای اسلام موجب تحسین و شگفتی تمام استادان است. استاد رفعت در سی سالگی به اوج شهرت و صف‌ناپذیری رسید، تاجایی که در مسجد قاهره جمعیت زیادی از نقاط مختلف گرد آمده و طنین تلاوت وی را می‌شنیدند و صوت زیبا و دل‌نشین او چنان بود که قلب‌ها را مسحور و شیفته خود می‌کرد. در نمازهای جمعه و دیگر مراسم نیز چنان مردم مشتاق را به قرائت ملکوتی‌اش جلب می‌کرد که آنان گذشت زمان را حس نکرده و با هیجان استاد را تشویق می‌کردند!

مشهور است که در اواخر عمر و حیات پرثمر استاد رفعت، رادیوی بریتانیا تلاوت سوره هود ایشان را در مدت سه روز در مسجدی که جمع کثیری از مردم حضور داشتند ضبط کرد که هم‌اینک از مفاخر موزه بریتانیا محسوب می‌شود. از شیفتگان صوت استاد رفعت، استاد شعیش است که به شیوه آن مرحوم تلاوت می‌کند و بسیاری از فنون و رموز قرائت را از وی تلمذ کرده است. ایشان درباره استاد رفعت می‌گوید: «در زمان حیاتش از وی جدا نبودم. هم‌اینک نیز که سال‌ها از رحلتش می‌گذرد از وی جدا نیستم.»

استاد رفعت پس از عمری پربرکت در ۶۹ سالگی به سال ۱۳۶۹ق دعوت حق را لبیک گفت و به رحمت ایزدی پیوست.

۷-۲. استاد عبدالفتاح شعشاعی

ایشان در سال ۱۸۹۰ میلادی در روستای «شعشاع» از توابع منوفیه مصر به دنیا آمد و در ده سالگی تحت تعلیم و تربیت پدرش «محمود ابراهیم شعشاعی» موفق به حفظ کل قرآن شد. بدون شک، شخصیت دینی و قرآنی استاد شعشاعی متأثر از شخصیت پدرش بود که در روستا از احترام خاصی برخوردار بود و همه او را فردی دین دار و صاحب فضیلت می شناختند و روی آوردن عبدالفتاح به تلاوت قرآن کریم نیز متأثر از شخصیت پدرش بود. عبدالفتاح شعشاعی در نوجوانی به منظور فراگیری علم تجوید و قرائت قرآن کریم راهی طنطا شد و در مسجد الاحمدی طنطا به فراگیری این علوم مشغول شد و با شنیدن صدای زیبایش استادان وی او را برای رفتن به قاهره و ملحق شدن به دانشگاه الازهر تشویق کردند. این نوجوان برازنده توانست تحت نظر استاد «بیومی» و استاد «علی سبیع» علم قرائت را بیاموزد و به مدد صدای زیبا و با لطف الهی که شامل حال او شد توانست خود را یکی از قاریان تراز اول جهان اسلام سازد. وی در قاهره اقدام به تشکیل گروه تواسیح متشکل از قاریان و آهنگ سازان معروف کرد که در میان آنها «زکریا احمد» یکی از آهنگ سازان معروف مصر به چشم می خورد که بدین وسیله شهرت وی دوجندان گشت؛ اما آن چیزی که باعث شد همه او را به عنوان قاری درجه اول مصر بشناسند، تلاوت بسیار زیبایی وی در شب میلاد امام حسین علیه السلام بود که در کنار بزرگان قرائت، مانند «محمد رفعت»، «احمد ندا» و «علی محمود» اجرا کرد و همه را مسحور صدا و الحان زیبا و موزون خود کرد. در سال ۱۹۶۱م به طور رسمی وارد رادیوی مصر شد تا این بار امواج رادیویی صدای زیبای او را به گوش تمام جهانیان برساند و با تلاوت بسیار زیبا و ملکوتی خود دل های قرآن دوستان و عاشقان کلام وحی را جلا بخشد. سرانجام، این قاری بزرگ جهان اسلام در

سال ۱۹۶۲ میلادی و در هفتادسالگی پس از آنکه عمری را در راه خدمت به قرآن گذراند جان به جان آفرین تسلیم کرد.

۷-۳. استاد عبدالباسط

در سال ۱۳۰۶ در دهکده ارمنت (که الان شهر شده است) در منطقه صعید در جنوب مصر پا به جهان گذارد. پدرش عبدالصمد لکوموتیورانی بود که علایق مذهبی بسیار قوی داشت. عبدالباسط در دهسالگی در مکتب‌خانه دهکده، قرآن را به‌طور کامل حفظ کرد.

آنچه باعث ترغیب بیشتر عبدالباسط به قرآن شد، تلاوت قرآن در یکی از مجالس دهکده‌اش بود که در اثر تشویق حاضران، مجلس تا بامداد ادامه پیدا کرد و این مسئله زمینه‌ساز آن شد تا دیگر علوم را نیز فراگیرد تا بدان حد که قرائت سبعة را در دوازدهسالگی و قرائت عشره را در چهاردهسالگی آموخت. ایشان در ایام نوجوانی تحت تأثیر صوت رسای «شیخ محمد رفعت» قرار داشت و از او تقلید می‌کرد. خود در این باره می‌گوید:

من از مرحوم استاد رفعت نکات لازمه بسیاری در علم قرائت فراگرفتم و برای این یادگیری هر روز مسافتی طولانی طی می‌کردم تا به مکان تلاوت استاد برسم؛ چراکه در آن ایام منازل فاقد رادیو بود و فقط قهوه‌خانه‌ها رادیو داشتند.

وی در نوزدهسالگی برای اولین بار به قاهره مسافرت می‌کند و در مراسم جشن میلاد حضرت رسول ﷺ به مدت ده دقیقه تلاوت می‌کند که با درخواست پی‌درپی و تشویق شدید حضار تلاوت را تا یک‌ونیم ساعت ادامه می‌دهد! پس از این تلاوت، استاد عبدالباسط برای تلاوت در رادیو قرآن دعوت می‌شود و در ۲۴ سالگی رسماً اجازه تلاوت در رادیوی مصر را دریافت می‌کند.

در مصاحبه‌ای که با استاد عبدالباسط صورت پذیرفت و در آذرماه ۱۳۶۸ از رادیو قرآن پخش شد ایشان به نکات زیر اشاره کرد:

۱. قرآن هرگاه از دل خوانده شود بر دل هم می‌نشیند و در خود خواننده هم تأثیر می‌گذارد. انسان باید همواره قرآن بخواند. اگر او قرآن را رها کند قرآن هم رهایش می‌کند؛

۲. تمام موفقیتی که نصیب من شده است، به حرمت آیه‌آیه‌های قرآن مجید است که صدای مرا در نظر مردم دل‌نشین کرده و در اصل این نفوذ کلام الهی است که باعث روی آوردن مردم غیرمسلمان به سوی اسلام شده است. به قاریان قرآن سفارش می‌کنم که به قصد رضای خداوند و از صمیم قلب قرآن بخوانند تا در قلوب مردم نفوذ کنند؛

۳. من خوشحالم از اینکه کسی از من تقلید کند، اما درعین حال تقلید را تأیید نمی‌کنم، چون عمر تقلید کوتاه است و بالاخره مقلد روزی از تقلید دیگر قاریان خسته می‌شود. تقلید برای مدتی (حدود چند سال) ضروری است، اما پس از آن می‌بایست خود قاری دارای سبک شود، زیرا تقلید همراهش تکلف و تقید است.

۷-۴. استاد مصطفی اسماعیل

استاد مصطفی اسماعیل از مشاهیر و نوابغ علم قرائت قرآن در جهان اسلام بود که کلام خدا را با آهنگی بسیار لطیف و دل‌نشین و با الحانی منطبق با معانی و مفاهیم الهی تلاوت می‌کرد.

شیخ مصطفی در سال ۱۹۱۶ میلادی در روستای (مفاغه) در صعید مصر متولد شد و تحت آموزش اولیه استاد سید البدوی قرائت قرآن را فراگرفت. سپس در ناحیه طنطا در مؤسسه الاحمدی به همراه شیخ خلیل الحصری در محضر شیخ «ابراهیم سلّام» که از بزرگ‌ترین استادان آن زمان بود به تحصیل علوم عالی قرائت پرداخت.

زمانی که مصطفی اسماعیل برای اولین بار به شهر قاهره مسافرت کرد، در ملاقات با شیخ محمد رفعت قرائت قرآن کرد؛ آن‌گاه امام‌القراء آینده‌ای درخشان را به او نوید داد.

از نظر استاد، یک قاری بزرگ‌ترین و بهترین سفیر برای اسلام و کشور خود می‌باشد. او به کشورهای زیادی در اقصی نقاط جهان مسافرت کرده بود و می‌گفت: «یک قاری قرآن در قلوب مسلمانان جهان جایگاه ویژه‌ای دارد.» او درباره سفرش به ترکیه گفته است:

در آنجا با استقبال پرشوری مواجه شدم و قرآنی را که با آب‌طلای درخشانی نوشته شده بود به من هدیه دادند که من همه این‌ها را از برکات قرآن و انوار الهی آن می‌دانم و همواره وعده‌های خداوند و رسول گرامی‌اش ﷺ مدنظرم می‌باشد که فرمودند: «اهل قرآن در بلندترین درجه آدمیان هستند به جز پیغمبران و مرسلین. پس حقوق اهل قرآن را اندک و کم مشمارید، زیرا از جانب خداوند عزیز جبار برای آنان مقام بلندی است.»^۱

شایان ذکر است رهبر معظم انقلاب اسلامی، آیت‌الله خامنه‌ای (رحمته‌الله) به تلاوت‌های استاد علاقه وافری دارند. ایشان می‌فرمایند: «علت شهرت این

۱. محمد بن یعقوب کلینی، همان، ج ۴، ح ۱.

قاری آن است که به هنگام تلاوت، مفاهیم و مضامین را در ذهن مجسم می‌کند.^۱

۷-۵. استاد محمد صدیق منشاوی

استاد منشاوی در سال ۱۲۹۹ در شهر منشاہ مصر متولد و به همین مناسبت به «منشاوی» معروف شد. پدرش شیخ صدیق منشاوی از قاریان مشهور عصر خویش به‌شمار می‌آمد و لذا استاد محمد صدیق منشاوی به تشویق و تعلیم پدر که اولین آموزگارش بود، به آموزش معارف و علوم قرآنی و تعلیم قرائات پرداخت. ایشان پس از حفظ کل قرآن در کودکی، از نه‌سالگی در شب‌های ماه مبارک رمضان به قرائت قرآن کریم می‌پرداخت.

استاد منشاوی قاری بزرگی بود که در میان متقدمین و متأخرین کم‌نظیر بوده است. وی از مفاخر قراء و مبتکر در الحان گوناگون قرائات قرآنی به‌شمار می‌رود. صوت و لحن زیبا و حزین، تلفظ صحیح و بیان قوی کلمات از مختصات قرائات این استاد است.

استاد راغب مصطفی غلوش دربارهٔ استاد منشاوی گفته است:

ایشان از استادان بزرگ و مشهور و باوقار و صالح و باتقوای قرائت است. هنگامی که قرآن تلاوت می‌کرد، همراه با خشیت و ترس از خدا بود و لذا هنگامی که از فوت ایشان مطلع شدیم، همه متأثر و محزون شدیم. مرحوم پدر ایشان استاد صدیق منشاوی نیز از استادان ممتاز (و حتی بالاتر از فرزندشان) فردی باتقوا و صالح بود.

۱. بیانات امام خامنه‌ای دامت‌السلام در دیدار با اعضای شورای عالی قرآن، ۱۳۷۳/۸/۹، دسترسی در:

<https://farsi.khamenei.ir/memory-content?id=29997>

هنگامی که برای مجلسی دعوت می‌شد بدون بیان شرطی، فقط آدرس می‌گرفت و به آنجا سفر می‌کرد. در یکی از برنامه‌ها که سه روز طول کشید، به او حق الزحمه بسیار ناچیزی دادند و وقتی بعداً برای عذرخواهی و دادن بقیه مبلغ مراجعه کردند او نپذیرفت و گفت نصیب من همان مقداری است که گرفته‌ام. او مدتی بعد از فرزندش، محمد صدیق، فوت کرد.^۱

مرحوم منشاوی به واسطه عمر کوتاهش به تعداد کمی از کشورهای جهان سفر کرد. مرحوم استاد منشاوی برادری به نام شیخ محمود منشاوی دارد که از استادان حال حاضر مصر بوده و به ایران نیز سفر کرده است. فرزند ایشان عماد نیز از قاریان قرآن کریم می‌باشد.

مرحوم منشاوی در اواخر عمر کوتاهش بر اثر ابتلا به بیماری سرطان حنجره، مجبور به جراحی شد و شدت بیماری چنان بود که پزشکان معالجش او را اکیداً از قرائت قرآن کریم منع کردند. سرانجام پس از عمری خدمتگزاری به آستان مقدس قرآن کریم در ۴۹ سالگی به سال ۱۳۴۸ در شهر قاهره دیده از جهان فرو بست.

۷-۶. استاد شیخ محمود خلیل الحصری

استاد خلیل الحصری در روستای «شبروالنحله» مرکز طنطا متولد شد و به علت اینکه حرفه پدرش حصیربافی بود، «حصری» نامیده شد. در ده سالگی موفق به حفظ کل قرآن شد. ایشان در مصاحبه‌ای که در فروردین ۶۹ از رادیو قرآن پخش شد گفت:

۱. علی اصغر شعاعی، صدای ماندگار، همان، ص ۷۰.

من به همراه شیخ مصطفی اسماعیل و شیخ علی البنا نزد استاد بزرگ آن زمان ابراهیم سلّام به تعلیم قرائات پرداختم. در انتخاباتی که در سال ۱۹۴۴ م برای شناسایی بهترین قاری مصر در رادیو قرآن برگزار شده بود، از بین ۲۰۰ قاری رتبهٔ اوّل را احراز کردم و از آن به بعد توانستم آوای دل‌نشین قرآن کریم را از طریق امواج رادیو در اختیار مشتاقان قرآن کریم قرار دهم.

ایشان می‌گوید:

قاری قرآن باید دارای صوتی زیبا، قدرت بیان، آشنایی به قواعد و اصول علم تجوید و آشنا به وقف و ابتداء باشد تا بدین ترتیب یک آهنگ طبیعی در تلاوت قرآن به وجود آید که بالاتر از هر آهنگی است و این آهنگ همراه با کلام خداست که شنونده را مجذوب می‌کند. استاد حصری گفته است:

در سفری به کویت، متوجه شدم که اسرائیل قرآن تحریف‌شده‌ای چاپ کرده است (در آیهٔ ۴۳ سورهٔ نساء در عبارت «لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَ أَنْتُمْ سُكَارَى» کلمهٔ «لا» را حذف کرده بودند و موارد دیگر)؛ اما از آنجا که خداوند متعال در آیهٔ نهم سورهٔ مبارکهٔ حجر فرموده است: «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (یعنی ما خودمان قرآن را نازل کردیم و ما حافظ آن هستیم)، این بار نیز توطئهٔ دشمنان آشکار و خنثی شد.

استاد حصری از قاریان بزرگی بود که کلام خدا را در نهایت خضوع و در کمال خلوص و با توجه به معانی عمیق آیات تلاوت می‌کرد. مرحوم حصری از اولین افرادی بود که در رادیو مصر به قرائت قرآن پرداخته و جان شیفگان کلام وحی را مالا مال از عشق و معنویت گردانید. ایشان تألیفات ارزنده‌ای در زمینهٔ

فنون قرائت نیز داشتند که از جمله آن‌ها می‌توان به کتاب معالم الاهتداء در زمینه وقف و ابتداء اشاره کرد.

استاد حصری قبل از انقلاب اسلامی، به کشورمان مسافرت‌هایی داشته و در شهرهای گوناگون به تلاوت قرآن کریم پرداختند. سرانجام این ستارهٔ پرفروغ عالم قرائت در سال ۱۳۹۰ق در شهر قاهره دیده از جهان فروبست.

۷-۷. استاد شحات محمد انور

استاد شحات انور به سال ۱۳۲۹ در روستای «کفرالوزیر» در مصر به دنیا آمد. وی در سه‌ماهگی پدر خود را از دست داد و پس از آن تحت تربیت دایی خود (شیخ حلمی محمد مصطفی) قرار گرفته و قرائت قرآن را فراگرفت.

وی از سه‌سالگی شروع به حفظ قرآن کرده و پس از شش سال کل قرآن را حفظ نمود و از نه‌سالگی به مدت سه سال متوالی نزد شیخ «الفرارجی» و شیخ حسین منصور علم تجوید را آموخت. شیخ شحات محمد انور از دوازده‌سالگی قرائت قرآن را در مجالس آغاز کرد و در حدود ۲۷ سالگی به قرائت قرآن در رادیو مصر پرداخت.

ایشان گفته است:

پس از ورود به رادیو در سال ۱۳۵۸ مرحوم استاد عبدالباسط و مرحوم استاد علی البناء در پاسخ به این سؤال خبرنگار که نظر شما دربارهٔ قراء جدید چیست گفته بودند: اخیراً صدای یک قاری به نام شحات انور را شنیده‌ایم که می‌تواند در آینده از مشاهیر مصر شود.

وی به کشورهای گوناگون جهان برای تبلیغ و قرائت سفر کرد. ایشان در چند نوبت به کشور عزیزمان سفر کرده و بی‌شک در بین استادان دعوت‌شده

بیشترین تأثیر را بر تلاوت قاریان ایرانی داشته است. فرزندان ایشان محمود و انور نیز از قاریان ممتاز مصر هستند.

توصیه استاد شحات به قاریان قرآن این است که ابتدا به حفظ قرآن پرداخته، سپس علم تجوید را فراگیرند و در درجه بعد بر یادگیری نغمات و الحان قرآن مبادرت کنند. استاد شحات در ۵۸ سالگی رحلت کرد.

۷-۸. استاد ابوالعینین شعیش

استاد شعیش در سال ۱۹۱۵م در شهر منصوره متولد شد. وی مراحل اولیه قرائت را تحت آموزش خاندان خود تعلیم گرفت (استاد عبدالفتاح شعیش عموی ایشان است)؛ سپس در کنار استادان فن قرائت به تکمیل این علم پرداخت.

ایشان تنها قاری عصر خویش به شمار می‌رود که روش استاد مرحوم محمد رفعت را در تلاوت خود به کار می‌گیرد و با چیرگی خاصی سبک منحصر به فردی را در زمینه قرائت ارائه کرده است. وی به قرائت سبعة و عشره تسلط کامل دارد. ایشان اغلب قرائات خود را به طریق روایت حفص از عاصم تلاوت می‌کند.

استاد شعیش بسیار استادانه، مفهوم آیات را توأم با لحن دل‌نشین و گیرا به شیفتگان کلام وحی می‌رساند. ایشان معتقد است عنایات پروردگار هیچ‌گاه خدمتگزاران کتاب خود را ناامید نمی‌سازد. وی درباره سفرش به عربستان می‌گوید:

من در چند سفری که به مکه معظمه داشتم، مشتاق بوسیدن حجار الاسود بودم، تا اینکه در سفری که برای تلاوت به این کشور

داشتم از من خواسته شد تا در مراسم شست‌وشوی کعبهٔ مکرمه حضور داشته باشم که موفق به بوسیدن حجرالاسود نیز شدم. استاد شعیب در سال ۱۳۵۷ مسافرتی به ایران داشته و در شهرهای گوناگون به تلاوت مبادرت کرد و در سالیان اخیر نیز به‌عنوان داور در مسابقات بین‌المللی تهران حضور مستمر داشته است. ایشان در پاسخ به این سؤال که قاری چگونه باید میان مقامات موسیقی و معانی قرآن هماهنگی به‌وجود آورد، می‌گوید:

قرآن بدون موسیقی زیباست. یک نوع موسیقی خدایی در آن وجود دارد، ولی قاری هنگامی که تلاوت می‌کند، آنچه را که می‌خواند باید با صدایش نشان بدهد؛ باید تفسیر معانی کلمات را بداند تا با صدایش آنچه را که در معانی وجود دارد به دیگران انتقال بدهد. و در ادامه می‌گوید:

قاریان می‌بایست نخست سلامتی خود را حفظ کنند. من به نوجوانانی که سن بلوغ را می‌گذرانند توصیه می‌کنم که در سن بلوغ به مدت یک سال از قرائت (مستمر و با تکلف) خودداری کنند و توصیهٔ دیگر من، حفظ قرآن است.

۷-۹. استاد محمد عبدالعزیز حصّان

ایشان در سال ۱۹۲۸ در روستای «فرستق» شهر کفرالزیات از استان غریبهٔ مصر به دنیا آمد. در هفت‌سالگی موفق به حفظ قرآن کریم شد. درحالی‌که کودکی بیش نبود، آثار نبوغ و هوش در او ظاهر بود؛ به‌همین دلیل، برخی آشنایان به پدرش سفارش کردند که برای آموختن قرآن، او را به مکتب‌خانهٔ شیخ عرفه الرّشیدی بپسارد. وی پیش از ده‌سالگی، موفق به یادگیری قرائات سبع و

حفظ شاطبیّه شد. هنوز بیست سالش تمام نشده بود که شهرتش در منطقه کفرالزیات و تمام شهرهای استان غربیه انتشار یافت و از او دعوت‌های بسیاری برای تلاوت صورت گرفت. از جمله قاریانی که تأثیر بسیاری بر افکار و اندیشه‌های وی داشت، مصطفی اسماعیل بود؛ به طوری که شیخ محمد در ابتدای تلاوت از او تقلید می‌کرد و شیدای شیوه و سبک او بود. ایشان پس از سال‌ها تلاوت قرآن و برجای‌گذاردن میراث ارزشمندی از تلاوت‌های جذاب و فنی، در سال ۲۰۰۳م رحلت کرد.

۷-۱۰. استاد راغب مصطفی غلوش

استاد غلوش در روستای «برمه» مرکز طنطاء مصر متولد شد. ایشان پس از حفظ قرآن کریم با تشویق پدرش که از قاریان قرآن کریم بود، به یادگیری فنون قرائت قرآن کریم پرداخت. از شانزده سالگی به تلاوت در محافل گوناگون قرآنی و در ۲۴ سالگی به تلاوت در رادیو قرآن پرداخت.

این استاد بزرگ قرائت در ابتدا از صوت استاد مصطفی اسماعیل به نحوی شایسته تقلید می‌کرد. وی گفته است:

استاد مصطفی اسماعیل پس از استماع یکی از تلاوت‌ها تعجب کرده و مرا فراخواند و گفت: تو آینده بسیار خوبی خواهی داشت. مدتی بعد مسئولان رادیو قرآن به من گفتند: شما تا موقعی که به سبک استاد مصطفی اسماعیل می‌خوانید، بر شهرت ایشان افزوده می‌شود. از آن پس، تصمیم گرفتم یک سبک خاصی را اخذ کرده و از تقلید محض خودداری کنم. لذا به قراء ایرانی نیز توصیه می‌کنم تا از تقلید صرف خودداری کنند و از خودشان ابتکار داشته باشند تا صاحب سبک شوند.

استاد غلوش به کشورهای زیادی سفر کرده بود. ایشان از خاطره سفر به اروپا و مسلمان شدن تعدادی از مسیحیان به عنوان یکی از نقاط عطف زندگی اش نام می برد. این استاد بزرگ از مفاخر قراء و مبتکر در الحان گوناگون قرآنی به شمار می رفت و با چیرگی و مهارت و تسلط خاصی که در تلاوت از خود نشان می داد شنونده را مجذوب و متوجه آیات الهی می نمود. ایشان ضمن توصیه جوانان ایرانی به حفظ قرآن و رعایت کامل قواعد تجویدی، در مصاحبه ای گفته است:

من به همه قاریان توصیه می کنم که از صوت و صدای خودشان محافظت و نگهداری کنند و خودشان را به مشقت نیندازند و مهم ترین چیز برای صوت استراحت و خواب، حفظ گلو از سرماخوردگی و نیز تمرین مستمر و خیره شدن در فن قرآن است. مسلماً چیزهایی مثل گوشت، سبزیجات و مرغ، آن هم به صورت آبپز برای صدا مفید است و غذاهای چرب و دارای روغن زیاد مضر است.

پرسش ها

۱. کدام یک از استادان تلاوت، لحن محور هستند؟
۲. کدام یک از استادان در ابتدا از استاد محمد رفعت تقلید کرده اند؟
۳. تلاوت های کدام یک از استادان برای یادگیری تجوید، بیشتر توصیه می شود؟

منابعی برای مطالعه بیشتر:

- مریم قاسم احمد، نگاهی به زندگانی قاریان مشهور قرآن کریم، تهران، جهاد دانشگاهی، ۱۳۷۴.

درس هشتم:

آشنایی با مهارت حفظ قرآن

اهداف درس:

امید است فراگیران در پایان این درس:

۱. با فواید و آثار و شیوه‌های حفظ قرآن آشنا شوند؛
۲. انگیزه لازم برای حفظ قرآن را پیدا کنند؛
۳. با شناخت مقدمات حفظ قرآن، توانایی حفظ قرآن را پیدا کنند.

۸-۱. برکات حفظ قرآن^۱

یکی از مراتب انس با قرآن کریم حفظ آیات شریفه این کتاب الهی است که مقام معظم رهبری دامه نیز بر آن تأکید کرده و می‌فرمایند: «حفظ قرآن

۱. مطالب ارائه شده در این بخش خلاصه‌ای از کتاب «آموزش عمومی حفظ قرآن کریم» است (ر.ک. روح الله ناظمی، آموزش عمومی حفظ قرآن کریم، اصفهان، قائمیه، ص ۲-۲۸).

مقدمه تدبر است و هرکس توفیق پیدا بکند، یقیناً خیر کثیری به دست آورده است.^۱

۸-۱-۱. تسلط بر قرائت و مفاهیم قرآن

حافظ قرآن مفتخر است که آیات هدایت‌آفرین قرآن را به نیکی در ذهن و قلب خود ثبت کرده و همواره جلوی چشم او و راهبر و راهنما و دستگیر اوست؛ همچنان که مقام معظم رهبری دامه فرموده‌اند:

فرق است بین کسی که برای مطلبی، بارها آیات قرآن و فهرست‌های قرآنی را جست‌وجو می‌کند تا ببیند در این باره آیه‌ای وجود دارد یا نه با آن کسی که آیات قرآن در ذهن اوست، قرآن در دل اوست، آیات قرآن جلوی چشم اوست؛ نگاه می‌کند، آنچه را که در هر بخشی از معارف اسلامی به آن نیاز دارد، از قرآن استنباط و استخراج می‌کند و روی آن فکر و تأمل می‌کند و از آن استفاده می‌برد. انس با قرآن در دوران کودکی و نوجوانی تا دوران جوانی، یک نعمت بسیار بزرگ است. البته این مقدمه است؛ آشنایی با الفاظ و ظواهر قرآن، گام اول است، اما گام اول لازم! اگر دانش‌پژوهان دینی و قرآنی این قدم را برندارند، قدم‌های بعدی دشوار و گاهی هم ناممکن خواهد شد.^۲

۱. بیانات امام خامنه‌ای دامه در دیدار جمعی از قاریان و حافظان، ۱۳۶۸/۱۲/۴، دسترسی در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2270>

۲. بیانات امام خامنه‌ای دامه در دیدار جمعی از قاریان و حافظان، ۱۳۸۰/۶/۲۸، دسترسی در:

<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3086>

۸-۲. توفیق تدبر و اندیشیدن

یکی از فواید حفظ، توفیق تدبر در آیات الهی و بهره‌مندی از معارف و در پی آن تَخَلُّق به آداب الهی است. رهبر معظم انقلاب دامه‌الرحمة می‌فرمایند:

قرآن را حفظ کنید. حفظ قرآن خیلی مهم است. شما جوان‌ها به این احتیاج دارید و می‌توانید. وقتی شما حافظ قرآن هستید، این تکرار آیات قرآنی و انس دائمی با قرآن، به شما فرصت می‌دهد که در قرآن تدبّر کنید. «تدبر در قرآن» با همین‌طور خواندن و رد شدن به‌دست نمی‌آید؛ با یک بار و دو بار خواندن هم حاصل نمی‌شود؛ با تکرار و انس با آیه‌ای از قرآن و امکان تدبّر در آن به‌دست می‌آید؛ و چقدر لطایف در قرآن کریم هست که این‌ها را جز با تدبّر نمی‌توان فهمید. بنابراین حفظ و فهم معانی قرآن و تلاوت آن لازم است.^۱

۸-۳. توفیق عمل و خودسازی

حافظ برای تسلط بر آیات باید همواره با کلام الهی انس داشته باشد. طبیعی است این انس آثار تربیتی و سازنده‌ای را به دنبال خواهد داشت. امیر مؤمنان، علی علیه‌السلام در وصف قرآن کریم می‌فرمایند:

بدانید که قرآن مشاوری است که خیانت نمی‌ورزد و راه‌نمایی است که گمراه نمی‌کند و گوینده‌ای است که دروغ نمی‌گوید. هیچ‌کس با این قرآن ننشست، مگر اینکه با افزایش یا کاهش از نزد آن برخاست؛ افزایش در هدایت یا کاهش در کوری و گمراهی.^۲

۱. بیانات امام خامنه‌ای دامه‌الرحمة در دیدار با قاریان شرکت‌کننده در بیست‌وسومین مسابقات بین‌المللی قرآن، ۱۳۸۵/۷/۴، دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3353>.
۲. محمد محمدی ری‌شهری، میزان‌الحکمه، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم، دار‌الحديث، ۱۳۹۰، ح ۱۶۴۱۳.

همچنان که رهبر معظم انقلاب علیه السلام حفظ قرآن را سرمایه‌ای بزرگ دانسته، چنین می‌گویند:

مردم مسلمان ایران باید حفظ قرآن را جدی بگیرند... و آن را به عنوان سرمایه‌ای بزرگ در زندگی خویش به کار گیرند. این شرف بزرگی است که آیات الهی برای همیشه در ذهن و دل شما ماندگار باشد. ما به قرآن نیاز داریم...؛ من از نوجوانان خواهش می‌کنم که قدر سنین فراگیری و حفظ را که الان در آن هستند، بدانند و قرآن را حفظ کنند. نوجوانان باید قرآن را حفظ کنند تا معارف آن در سینه‌ها نفوذ پیدا کند.^۱

تلاوت و قرائت و حفظ قرآن، مقدمه فهم و عمل است.^۲

۸-۲. آثار حفظ قرآن در آینه روایات

حفظ قرآن کریم یکی از مراتب مهم انس با کلام الهی است که در سخنان پیشوایان دین از جایگاه خاصی برخوردار است. در ادامه به اختصار چند روایت از بیانات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را ذکر می‌کنیم.

۸-۲-۱. حفظ، دوری از عذاب

«قرآن را بخوانید و آن را به خاطر سپارید؛ چراکه خداوند قلبی که قرآن را در خود جای داده است، عذاب نمی‌کند.»^۳

۱. محمد حاج ابوالقاسم، علی قاسمی و سید مصطفی حسینی، درسنامه حفظ قرآن کریم، تهران، تلاوت، ۱۳۹۴، ص ۴۵.

۲. بیانات امام خامنه‌ای علیه السلام در مراسم اختتامیه هجدهمین دوره مسابقات حفظ، قرائت و تفسیر قرآن کریم، ۱۳۸۰/۷/۲۶، دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3090>.

۳. حسین بن محمد تقی نوری، همان، ج ۴، ص ۲۴۵.

۸-۲-۲. حفظ، شرافت امت

«شریف‌ترین مردم امت من حاملان قرآن و شب‌زنده‌داران هستند.»^۱

۸-۲-۳. حفظ، بهره‌مندی از عقل

«هرکه قرآن را حفظ کند، خداوند او را تا پایان عمر از نعمت عقل بهره‌مند می‌کند.»^۲

۸-۲-۴. حفظ، آمرزش گناهان

«کسی که قرآن را از حفظ بخواند و گمان کند خدای تعالی او را نمی‌آمرزد، در شمار کسانی است که آیات الهی را به تمسخر گرفته است.»^۳

۸-۲-۵. حفظ، سرشناسی در بهشت

«حاملان و حافظان قرآن، سرشناسان اهل بهشت‌اند.»^۴

۸-۲-۶. حفظ، حق شفاعت

«کسی که قرآن را به خاطر سپرده و حفظ کند و حلال آن را حلال و حرام آن را حرام بداند، خدای تعالی او را وارد بهشت سازد و شفاعت او را برای ده نفر از خاندانش که تمامی اهل آتش‌اند [اما مستحق شفاعت]، بپذیرد.»^۵

۱. محمد بن علی بن بابویه قمی (شیخ صدوق)، معانی الاخبار، تصحیح علی‌اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۳ق، ص ۱۷۸.

۲. محمد محمدی ری‌شهری، میزان الحکمه، همان، ح ۱۶۴۸۸.

۳. حسین بن محمدتقی نوری، همان، ص ۲۶۹.

۴. محمدباقر مجلسی، همان، ج ۸۹، ص ۱۷۷.

۵. حسین بن محمدتقی نوری، همان، ص ۲۴۵.

۸-۳. شروط عمومی حفظ قرآن^۱

برای حفظ قرآن شروط گوناگونی را می‌توان برشمرد؛ که به برخی اشاره می‌شود:

۸-۳-۱. داشتن هدف و انگیزه

حفظ قرآن باید با هدف نزدیکی بیشتر به خدا و انس افزون‌تر با کلام الهی انجام شود. کسی که قرآن را با این هدف حفظ می‌کند (هرچند بخش کمی از آن را به ذهن و قلبش بسپارد) در مسیر صحیحی گام برداشته و خود را در نردبان ترقی و اعتلای معنوی قرار داده است.

۸-۳-۲. داشتن درک صحیح از اهمیت و ضرورت حفظ قرآن

حفظ قرآن فقط مختص زمانی نبوده که امکان نگارش آن به‌طور گسترده فراهم نبوده است، بلکه حفظ قرآن برای انس با آن و تقرب به درگاه خداست. حفظ قرآن آن‌قدر مهم است که حافظان حقیقی قرآن با فرشتگان بلندمرتبه خدا، هم‌رتبه و همراه خواهند بود.

۸-۳-۳. شروع از سن مناسب

هرچند بسیاری از کارها را در هر سنی می‌توان انجام داد، اما برخی کارها در سنین خاصی بهتر انجام می‌شود. قرآن را در هر سنی می‌توان حفظ کرد. افراد دارای سن بیشتر از شصت سال و همچنین افراد کمتر از پنج سال نیز قرآن را

۱. مطالب ارائه‌شده در این بخش خلاصه‌ای از مباحث مرتبط دو کتاب «اصول و روش‌های حفظ قرآن کریم» و «درسنامه حفظ قرآن کریم» است (ر.ک. علی میرداماد نجف‌آبادی، اصول و روش‌های حفظ قرآن، قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی، ۱۳۹۳، ص ۲۵-۱۷۵؛ درسنامه حفظ قرآن کریم، حاج ابوالقاسم محمد، علی قاسمی و سیدمصطفی حسینی، قم، نورالثقلین، ۱۳۹۳، ص ۷۴-۱۷۲).

حفظ کرده‌اند. البته حفظ در سنین پایین‌تر، کم‌زحمت‌تر و تأثیرگذارتر است. سن ۸ تا ۱۵ سالگی مناسب‌ترین دوران حفظ قرآن است.

۸-۳-۴. داشتن پشتکار در کنار استعداد فردی

برای پیشرفت در هر کاری نیاز به داشتن سه عامل انگیزه، استعداد و پشتکار است. یکی از نکاتی که برخی افراد به‌عنوان شرط مهم در انجام کارها ذکر می‌کنند، برخورداری از استعداد بالاست. نقش استعداد در انجام کارها انکارناپذیر است، اما این نقش را نمی‌توان برجسته دانست.

واقعیت این است که افراد مستعد لزوماً به مقصد نمی‌رسند، ولی افراد با استعداد معمولی که پشتکار داشته باشند حتماً به هدف دست می‌یابند.

۸-۳-۵. توجه به مقدمات حفظ قرآن

خالص کردن نیت و انگیزه، تقویت عزم و اراده، جدیت در تصمیم، توکل به خدای متعال و مدد جستن از او، توسل به نبی مکرم و اهل بیت پاکش (علیهم‌السلام)، برنامه‌ریزی و ایجاد فراغت و فرصت، نظم در اجرای برنامه‌ها، مهارت در درست خواندن قرآن، مهارت در تجوید مقدماتی، انتخاب استاد، دانستن روش‌های حفظ و مرور و...، انتخاب مصحف مناسب برای حفظ (مانند خط عثمان طه یا کم‌علامت)، انتخاب ترجمه مناسب (مانند ترجمه آیت‌الله مشکینی، آیت‌الله مکارم شیرازی، استادان معظم فولادوند، انصاریان و...)، انتخاب تفسیر مختصر برای فهم آیات (مانند تفسیر یک جلدی مبین، قرآن حکیم، ذکر مبارک و...)، و انتخاب ترتیل مناسب (مانند تلاوت استادان منشاوی، پرهیزکار و...) برخی از مهم‌ترین مقدمات یا پیش‌نیازهای حفظ قرآن است؛ که در ادامه فقط به ذکر چهار نکته بسنده می‌کنیم. امیدواریم با تقویت

هرچه بیشتر این موارد بتوانیم پایه‌های حفظ قرآن را در وجود خودمان تقویت و تثبیت کنیم.

(الف) روخوانی صحیح: برای اینکه قادر به حفظ هر مطلبی باشیم باید قادر به خواندن آن مطلب از رو باشیم. تصور اینکه متن یا شعری را که در خواندن آن مشکل داریم بتوانیم به ذهن بسپاریم، باورپذیر نیست. درخصوص قرآن کریم این مطلب از آن رو اهمیت می‌یابد که:

یک - هر بخش یا عبارت و حتی کلمه و حرفی را اشتباه بخوانیم، ممکن است معنای نادرست و حتی خلاف مقصود خداوند را دربر داشته باشد؛

دو - اگر بخشی را اشتباه خواندیم و به ذهن خویش سپردیم، آن اشتباه در ذهن ما طوری تثبیت می‌شود که تصحیح آن زحمت و دردسر زیادی را در پی خواهد داشت. برای برخورداری از روخوانی صحیح قرآن لازم است آشنایی دقیقی با علائم، ترکیبات و کلمات خاص قرآن داشته باشیم.

(ب) تسلط بر روان‌خوانی: داشتن روخوانی صحیح کافی نیست تا متنی را حفظ شویم. علاوه بر روخوانی صحیح و کامل، باید متن را روان خواند تا بتوان آن را حفظ شد.

برای تسلط در روان‌خوانی قرآن می‌توانید شنیدن نوارهای قرائت ترتیل را به‌طور مرتب در برنامه خود قرار دهید.

(پ) آشنایی با تجوید: حفظ قرآن در صورتی که با حداقل تجوید همراه باشد از کیفیت بالاتری برخوردار خواهد بود. منظور از حداقل تجوید، رعایت مخارج، صفات و احکام مهم حروف است. البته رعایت دقیق تجوید و به‌کار بستن آن در محفوظات امری شایسته‌تر است.

ت) آشنایی با الحان قرآنی: از آنجاکه لازمهٔ ارائهٔ یک ترتیل زیبا، اجرای مناسب مقامات قرآنی است، آشنایی نسبی با الحان قرآنی برای حافظ قرآن ضرورت دارد.

ث) آشنایی با وقف و ابتداء: با توجه به اهمیت وقف و ابتداء در ترتیل خوانی، ضرورت دارد قبل از حفظ هر آیه با محل‌های مناسب وقف و ابتداء آشنا باشیم، وگرنه اصلاح آن، بعد از حفظ کاری بس مشکل است.

ج) توجه به مفاهیم آیات: توجه به مفاهیم، علاوه بر لذت‌بخش بودن برای حافظ، برکاتی را به دنبال دارد. نخست آنکه حفظ قرآن با تدبر و تأمل همراه گشته و حافظ از اثرات معنوی و تربیتی قرآن بهره‌مند می‌شود. از سوی دیگر، سرعت به یاد سپاری آیات افزایش یافته و درعین حال ماندگاری آیات در ذهن بسیار بالا می‌رود. افزون بر آن، حافظ سیر معنایی و ساختار سوره و ترتیب آیات و چرایی آن را درمی‌یابد.

منظور از پرداختن به ترجمه، حفظ ترجمهٔ آیات نیست؛ بلکه حافظ باید با ترجمه و مفهوم عمومی آیات آشنا شده و در حفظ خود به ارتباط معنوی آیات و موضوعات باهم توجه کند.

البته برای حافظ قرآن از سطح تحصیلی راهنمایی به بالا مطالعه و آشنایی اجمالی با تفسیر نیز مفید است. تفاسیر قسمت‌های گوناگون دارند که بخش‌های آشنایی با واژگان، توضیح آیات، بیان شأن نزول و مواردی از این قبیل برای حفاظ توصیه می‌شود.

۸-۳-۶. انتخاب محل شروع مناسب حفظ

اگر برای شروع حفظ قرآن از جایی آغاز کنیم که آشنایی بیشتری داریم، سرعت در ابتدای حفظ بیشتر و کیفیت بالاتر می‌رود. این حالت معمولاً در جزء سی‌ام

قرآن وجود دارد. به‌طور معمول بسیاری از علاقه‌مندان، روخوانی سوره‌های این جزء را می‌دانند و حتی بعضی از آن‌ها را از حفظ دارند. در چنین مواقعی کافی است جزء سی‌ام را تکمیل کنیم تا هم يك جزء قرآن و هم حدود یک‌سوم تعداد سوره‌های قرآن (۳۷ سوره) را حفظ کرده باشیم.

۸-۳-۷. انتخاب شیوه حفظ قرآن

دانستن روش آسان و کارآمد حفظ آیات و شیوه‌های ماندگاری آن در ذهن، مسیر حفظ را جذاب، کوتاه و دست‌یافتنی‌تر می‌کند. در تمام شیوه‌های حفظ قرآن مهم‌ترین و پایه‌ای‌ترین اصل «تکرار» است. آنچه در شیوه‌های گوناگون متفاوت است موضوع تکرار و شیوه آن و همچنین استفاده از وسایل کمک‌آموزشی می‌باشد. در ادامه مهم‌ترین نکات درخصوص شیوه حفظ قرآن ارائه می‌شود.

۸-۳-۸. مدت‌زمان مناسب حفظ

برای حفظ کل قرآن نمی‌توان زمان خاصی را مشخص کرد که حتماً باید در آن مدت قرآن را حفظ کرد. براساس تجربیات و میزان متوسط حفظ قرآن توسط حافظان قرآن، زمان مناسب حفظ در وضعیت عادی و برای افراد متوسط در حدود ۲ تا ۳ سال است. این زمان با در نظر گرفتن فرصت کافی برای حفظ و زمان مناسب برای کیفیت بخشیدن به آن است.

۸-۳-۹. ساعات مناسب حفظ

در زمان حفظ باید ذهن آماده این کار باشد. ذهن پراکنده و بخصوص نگران و مشغول نمی‌تواند حفظ قرآن را به‌خوبی انجام دهد. اگر چنین باشد، لازم است پس از آماده‌شدن ذهن به انجام حفظ پرداخت.

دو زمان از بهترین زمان‌های حفظ عبارت‌اند از: صبح زود (پس از نماز صبح) و انتهای شب (پیش از استراحت شبانه) در صورت وجود آمادگی کافی.

۸-۳-۱۰. رعایت نکات ضروری در حفظ قرآن

الف) گوش دادن به تلاوت الگو: برای رفع اشتباهات احتمالی در قرائت، تقویت فصاحت و تجوید، یادگیری الحان زیبای قرآنی، آشنایی با محل‌های صحیح وقف و ابتداء و آمادگی ذهن برای حفظ، آیات مربوط به این روز را با استفاده از تلاوت ترتیل یکی از استادان برجسته چند بار گوش داده و هم‌زمان، با دقت آیات را از روی مصحف، مشاهده کرده و خط ببرید. مکان‌های وقف و ابتداء را با علامتی در مصحف خود، مشخص کرده و در هنگام حفظ آیات، با توجه و رعایت وقف و ابتدای صحیح آیات را به ذهن بسپارید.

می‌توان با حداقل سه بار گوش دادن به نتیجه مطلوب دست یافت. البته بهتر است نخستین بار فقط به دقت آیات را استماع و در مرتبه دوم زمزمه کرده و بار سوم همراه قاری بلند بخوانیم.

ب) خواندن و آماده‌سازی ذهن برای حفظ: در این مرحله آیاتی را که برای حفظ یک روز در نظر گرفته‌ایم چند بار با صدای متوسط و به شیوه ترتیل از روی قرآن قرائت می‌کنیم. تعداد دفعات خواندن به اندازه‌ای است که تصویری اجمالی از همه آیاتی که در این زمان حفظ می‌شود، در ذهن شکل بگیرد.

پ) حفظ به صورت بخش‌بخش: حافظ با تقسیم یک آیه بلند به بخش‌های کوچک‌تر و قابل حفظ و سپس تکرار با اتصال به هم و تکرار زیاد، قسمت‌های یک آیه را به یکدیگر پیوند می‌دهد. برای آیات کوتاهی که هر یک از آن‌ها خود جمله کوتاه و قابل حفظ به حساب می‌آید، جمله‌بندی لازم نیست؛ بلکه همان آیه کوتاه با تکرار حفظ می‌شود.

ت) برقراری پیوند میان جملات هر آیه: برای اینکه حافظ بتواند آیات را پس از حفظ به صورت سلسله وار و پیوسته از حفظ قرائت کند، لازم است بعد از حفظ هر جمله، بین مقاطع و جملاتی که حفظ کرده است، پیوند برقرار کند. برای مثال، برای حفظ آیه: «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طوبى لَهُمْ وَحَسُنَ مَثَابُهُمْ» (رعد: ۲۹)، حافظ پس از حفظ عبارت نخست «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»، جمله «طوبى لَهُمْ» را به ذهن می سپارد. پس از پایان یافتن حفظ این جمله، جمله نخست و جمله دوم «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طوبى لَهُمْ» به صورت پیوسته، چند بار از حفظ تکرار می شود.

ث) برقراری پیوند میان آیات: بعد از حفظ هر آیه، نخست برقراری پیوند میان هر آیه با آیه قبل و سپس با مجموع آیات حفظ شده امروز انجام می شود؛ به این صورت که پس از حفظ آیه نخست، آیه دوم را حفظ می کنیم. پس از آن، هر دو آیه را به صورت پیوسته و متصل به هم یک بار از روی مصحف و ۳ تا ۵ بار از حفظ تلاوت می کنیم. در صورتی که از کیفیت مطلوب برخوردار بود، آیه سوم حفظ می شود. پس از آن، نخست آیه دوم و سوم را یک بار از روی مصحف و ۳ تا ۵ بار از حفظ می خوانیم. در صورت رضایت از کیفیت حفظ، آیات ۱، ۲ و ۳ را دست کم یک بار از حفظ می خوانیم. انجام دقیق و باحوصله این کار باعث می شود، ترتیب آیات به خوبی در ذهن ما جای بگیرد.

ج) تحکیم و تکمیل حفظ اولیه: بعد از گذشتن چند ساعت از حفظ اولیه، معمولاً بخشی از محفوظات انسان دچار آسیب شده و در ذهن کم رنگ می شود؛ چراکه آیات حفظ شده ابتدا در حافظه کوتاه مدت ذخیره می شود. برای تجدید حفظ اولیه و ترمیم آن لازم است حافظ در طول روز چند بار آیات جدید حفظ شده خود را تکرار کند تا کلمات فراموش شده باز یابی شوند.

پیشنهاد می‌شود با گذشت فاصله‌های زمانی ۲، ۶ و ۱۲ ساعت از حفظ اولیه و درنهایت پیش از استراحت شبانه، آیات مرور و تکرار شده و در صورت بروز اشکال یا فراموشی، محفوظات ترمیم و بازسازی شود.

چ) تمرین‌های تکمیلی و تقویتی: برای تقویت حفظ اولیه، تمرین ترتیب آیات و گفتن جمله آغاز هر آیه، گفتن کلمه آغازین و پایانی هر آیه، حفظ و تمرین شماره آیات، نوشتن آیات از حفظ، تداعی و مرور ذهنی آیات، استماع تلاوت قاریان برتر و زمزمه با آن (مشروط به اینکه یک کلمه در ذهن از تلاوت قاری جلوتر باشید)، ضبط کردن تلاوت خود و شنیدن و ارزیابی آن، پاسخ‌گویی به سؤالات تستی، پاسخ‌گویی به پرسش‌های شفاهی استاد یا دوستان، و تلاوت آیات حفظ‌شده برای هم‌مباحثه از جمله اقدامات مؤثر و مفید است.

۸-۴. عوامل موفقیت در حفظ قرآن

عوامل گوناگونی در ارتقای کمی و کیفی حفظ قرآن مؤثرند. مهم‌ترین این عوامل بیان می‌شود.

۸-۴-۱. برنامه‌ریزی

برای انجام هر کاری لازم است برنامه متناسب با آن در نظر گرفته و به آن عمل شود. هرچه قدر نوع کار حساس‌تر و دقیق‌تر باشد، برنامه‌ریزی برای انجام آن از حساسیت و دقت بالاتری برخوردار است. برای حفظ قرآن که از یک سو امری معنوی و از سوی دیگر امری متناسب با استعداد انسان است، باید با توجه به حساسیت‌های موجود، برنامه‌ریزی صورت گیرد.

در برنامه حفظ قرآن توجه به این موارد ضروری است:

۸-۴-۲. توجه به سرعت متناسب

در اوایل کار حفظ، باید سرعت کمتر باشد و به مرور زمان و بسته به توان فردی، به سرعت افزوده شود.

۸-۴-۳. استمرار و تداوم

در برنامه حفظ باید استمرار در نظر گرفته شود. در هر روز هفته میزان مشخصی از آیات در برنامه حفظ گنجانده شده و یک روز نیز برای مرور کامل محفوظات هفته، رفع اشکالات احتمالی و جبران عقب‌ماندگی‌های هفته در نظر گرفته می‌شود.

۸-۴-۴. تناوب تنظیم برنامه

در هفته‌ها و ماه‌های اول آغاز حفظ، بهتر است برنامه حداقل هر هفته‌ای یک بار تنظیم شود. پس از عادی شدن روال حفظ و تنظیم سرعت، می‌توان برنامه را به صورت ماهانه تنظیم کرد.

۸-۴-۵. استفاده از مصحف واحد

برای داشتن حفظ مستحکم لازم است اصل حفظ از روی مصحفی با قطع، خط و مشخصات واحد انجام شود. مشخصات موردتوصیه عبارت‌اند از:

(الف) خط: واضح و معمولی (نه بسیار درشت و نه خیلی ریز). ترجیحی برای خط خاص وجود ندارد؛ هرچند خط عثمان‌طه یا فونت تهیه‌شده براساس آن (با علامت‌گذاری آسان و آموزشی) بیشتر در دسترس است.

(ب) قطع: وزیری (۲۴ × ۱۷ سانتی‌متر) یا رقعی (۲۱ × ۱۴ سانتی‌متر). از به‌کاربردن قرآن با قطع بسیار بزرگ یا بسیار کوچک برای حفظ اجتناب شود.

پ) ترجمه: قرآن بدون ترجمه برای حفظ مناسب‌ترین نوع محسوب می‌شود. برای مراجعه به ترجمه آیات از قرآنی با ترجمه استفاده شود، ولی اصل حفظ از روی قرآن بدون ترجمه انجام گیرد.

ت) رنگ، تذهیب و حاشیه: تذهیب و حاشیه عمومی صفحات قرآنی که برای حفظ استفاده می‌شود باید حتی‌الامکان ساده و غیرزنده باشد. رنگ روشن - ترجیحاً نخودی یا سبزرنگ - مناسب‌ترین رنگ‌ها محسوب می‌شود. در هنگام حفظ، تصویری از صفحه حفظ‌شده در ذهن حافظ باقی می‌ماند. هرچه این تصویر واضح‌تر و شفاف‌تر باشد، کیفیت و تثبیت حفظ بهتر خواهد شد.

۸-۴-۶. حفظ در مکان مناسب

از آنجاکه معمولاً امکان ندارد حفظ قرآن در یک مکان ثابت و مشخص صورت گیرد، باید به چند نکته درباره مکان حفظ توجه کنیم:

۱. به‌دوراز سروصدای اضافه و مزاحم باشد؛
۲. باید عاری از پیرایش‌های اضافه بوده و اشیایی که توجه را به خود جلب می‌کنند، مانند: عکس، تزیینات و رنگ‌های زنده، وجود نداشته باشد؛
۳. وضعیت سرمایش و گرمایش مکان حفظ باید معتدل باشد؛ نه چنان سرد باشد که حافظ از سرما بلرزد و نه چنان گرم باشد که حافظ عرق بریزد!
۴. نور مکان حفظ باید غیرزنده و درعین‌حال مناسب باشد (نور خیره‌کننده و کم‌نور بودن هر دو ضرر دارند)؛
۵. ترجیحاً شرایط طوری مهیا باشد که هنگام نشستن برای انجام حفظ روبه‌قبله قرار گیریم.

۷-۴-۸. توجه به سیاق آیات

منظور از سیاق آیات، نحوه در پی هم آمدن آیات و استفاده از الفاظ و تفاوت و تشابه‌های موجود کلامی در قرآن است. برای نمونه به موارد زیر توجه کنید:

«فَأَمَّا مَنْ طَغَىٰ وَ آثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَىٰ» (نازعات: ۳۷-۳۹)

«وَ أَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ» (نازعات: ۴۰-۴۱)

در این آیات پشت سرهم عاقبت بدکاران و مؤمنان با سیاق مشابه و تفاوت اندک ذکر می‌شود.

«أَمَّا مَنْ اسْتَغْنَىٰ فَأَنَّ لَهُ تَصَدَّىٰ وَ مَا عَلَيْكَ أَلَّا يَرْكَبَ» (عبس: ۵-۷)

«وَ أَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَىٰ وَ هُوَ يَخْشَىٰ فَأَنَّ عَنْهُ تَلَهَّىٰ» (عبس: ۸-۱۰)

در این آیات پشت سرهم نحوه صحیح برخورد با گروه‌های روی گردان از حقیقت و عاشقان آن ذکر شده است.

«كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَارِ لَفِي سِجِّينٍ وَ مَا أَذْرَاكَ مَا سِجِّينُ كِتَابٌ مَرْقُومٌ» (مطففين: ۷-۹)

«كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيَّينَ وَ مَا أَذْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ كِتَابٌ مَرْقُومٌ» (مطففين: ۱۸-۲۰)

در این دو مجموعه آیات، سخن از نامه اعمال بدکاران و نیکوکاران به میان آمده و با الفاظی با سیاق شبیه و بعضاً یکسان با یکدیگر، مطالب ذکر شده است.

۸-۴-۸. کیفیت نوار آموزشی

در توضیح شیوه منتخب حفظ، سخن از نوار آموزشی به میان آمد. اینک برای تکمیل آن بحث، نکاتی را به آن می‌افزاییم:

۱. فرد حافظ از هر نواری که بپسندد و بتواند از نظر سرعت قرائت و لحن آن به حفظ بپردازد می‌تواند استفاده کند؛

۲. ترجیح دارد فرد حافظ هر نواری را که در ابتدای حفظ برگزید تا آخر حفظ یا حداقل تا پایان سوره‌ای که حفظ می‌کند، از آن بهره جوید. تغییر نوار آموزشی چه از نظر تجوید و لحن و چه از لحاظ حسن حفظ موجب اختلال می‌شود؛

۳. لازم نیست حافظ صدای خود را با صدای قاری مطابق کند. حتی ممکن است هماهنگ کردن صدا با صدای قاری، ضربه‌های جبران‌ناپذیری به صدای حافظ وارد کند.

۸-۴-۹. حفظ ترتیب سور قرآن

حافظ قرآن نه‌تنها لازم است ترتیب آیات همه سوره‌ها را حفظ کند، ترتیب سوره‌های قرآن را نیز باید بداند، به‌طوری‌که وقتی به انتهای سوره‌ای رسید، بتواند سوره بعدی را بدون تأمل و مراجعه به قرآن، از حفظ قرائت کند.

۸-۴-۱۰. اخلاص در حفظ

یکی از مهم‌ترین نکات در حفظ، داشتن اخلاص است. انسان باید حفظ خود را فقط برای خدای متعال انجام دهد و هر انگیزه دیگری غیر از نزدیکی به خدا و جلب رضایت حق تعالی را از ذهن و وجود خود دور کند.

۸-۴-۱۱. خواندن دعا‌های ویژه حفظ

در متون روایی، دعا‌های گوناگونی درباره تقویت حافظه و حفظ قرآن نقل شده است. از میان تمام دعاها، یک دعا ذکر می‌شود:

پیامبر اکرم ﷺ به حضرت علی علیه السلام فرمود: دعایی به تو یاد می‌دهم که قرآن را فراموش نکنی:

اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي بِتَوَكُّلِكَ مَعَاصِيكَ أَبَدًا مَا أَبْقَيْتَنِي وَارْحَمْنِي مِنْ تَكَلُّفِ مَا لَا يَغْنِيَنِي وَارْزُقْنِي حُسْنَ الْمُنْظَرِ فِيمَا يُرْضِيكَ عَنِّي وَالْزِمْ قَلْبِي حِفْظَ كِتَابِكَ كَمَا عَلَّمْتَنِي وَارْزُقْنِي أَنْ أَتْلُوهُ عَلَى النَّحْوِ الَّذِي يُرْضِيكَ عَنِّي اللَّهُمَّ نَوِّرْ كِتَابَكَ بَصَرِي وَاشْرَحْ بِهِ صَدْرِي وَفَرِّحْ بِهِ قَلْبِي وَأَطْلُقْ بِهِ لِسَانِي وَاسْتَعْمِلْ بِهِ بَدَنِي وَقَوِّنِي عَلَى ذَلِكَ وَاعْنِنِي عَلَيْهِ إِنَّهُ لَا مُعِينَ عَلَيْهِ إِلَّا أَنْتَ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ.^۱

بارخدايا! تا زمانی که مرا زنده می‌داری به وسیله ترک نافرمانی‌ات به من رحم کن؛ و به من رحم کن از رنج کشیدن برای آنچه به کارم نیاید؛ و به من نگاه کردن نیکو در آنچه تو را از من خشنود می‌سازد روزی کن؛ و حفظ کردن قرآنت را ملازم دلم گردان، چنانچه آن را به من آموختی؛ و به من روزی کن آن را همان گونه که خوشایند توست بخوانم. بارخدايا! با قرآنت دیده مرا روشن کن و سینه مرا به واسطه آن بگشا؛ و دلم را با آن شاد کن؛ و زبانم را به سبب آن باز کن؛ و تنم را در راه آن به کار بند؛ و مرا بدان نیرو بخش و بدان یاری کن؛ زیرا جز تو یاورى بر این کارها نیست و معبودى جز تو وجود ندارد.

۸-۴-۱۲. توکل بر خدا

اگر انجام کاری با توکل بر خدا همراه باشد، خدا آن را به توفیق نزدیک‌تر می‌کند. این کار هرچه مهم‌تر باشد، نقش توکل در موفقیت آن بیشتر و بیشتر

۱. محمد بن یعقوب کلینی، همان، ج ۲، ص ۵۷۷.

خواهد شد. حفظ قرآن همانند هر عمل ارزشمند دیگری باید با توکل همراه باشد تا احتمال و میزان موفقیت در آن بیشتر شود.

۸-۴-۱۳. وضو داشتن

وضو داشتن در هنگام قرائت قرآن مستحب است. اگر حفظ قرآن با وضو همراه شود، ارتقای کیفی در آن رخ می‌دهد.

۸-۴-۱۴. روبه‌قبله و مؤدب بودن

در هنگام حفظ بهتر است انسان روبه‌قبله و با ادب کامل بنشیند تا بتواند از ارتقای مناسب در حفظ برخوردار شود.

۸-۴-۱۵. استعاذه

قرآن را باید با پناه بردن به خدا (استعاذه) قرائت و حفظ کرد تا ضمن دوری از شیطان، بتوان حفظی سریع‌تر و بهتر داشت. ذکر «أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» بسیار مهم و قابل توصیه است.

۸-۵. آسیب‌ها در حفظ قرآن

از میان آسیب‌های گوناگونی که در کار حفظ وجود دارد، سه آسیب مهم‌تر از بقیه موارد است:

الف) مشکل در هدف: حافظی که در هدف حفظش دچار مشکل شود، حفظش دچار مشکل می‌شود. گفتیم هدف حفظ باید نزدیکی به خدا و بهره‌مندی بیشتر از معارف قرآن باشد.

ب) ضعف در پشتکار: حافظی که به هر دلیل پشتکارش در حفظ قرآن دچار ضعف شود یا پشتکارش را از دست بدهد حفظ را کنار می‌گذارد و حتی ممکن است محفوظات گذشته‌اش را به مرور از دست بدهد. معمولاً افرادی در پشتکار دچار ضعف می‌شوند که حفظ را بزرگ بیندارند یا بخش‌هایی را با زحمت زیاد نتوانند حفظ کنند و در نتیجه کار حفظ را ادامه ندهند.

پ) ضعف در برنامه‌ریزی مناسب: یکی از لوازم ارتقای کمی و کیفی حفظ، برنامه‌ریزی است. برخی افراد بدون برنامه‌ریزی به کار حفظ اقدام می‌کنند. چنین افرادی نمی‌توانند حفظ خود را ادامه دهند و اگر هم ادامه دهند از کیفیت مطلوب برخوردار نخواهد بود.

با تمام این توضیحات، اگر کسی کار حفظ را کنار گذاشت، با توجه، دقت و برنامه‌ریزی مناسب می‌تواند دوباره حفظ خود را ادامه دهد و در این راه به موفقیت دست یابد.

ت) عدم تکرار و مرور محفوظات: تکرار و مرور در تمام امور مهم است. اگر انسان بخواهد به تبحر و تسلط در کاری برسد، باید آن قدر تکرار کند تا در انجام آن مسلط شود. اگر مسئله‌ای با حافظه انسان مرتبط باشد، اهمیت تکرار در آن موضوع بیشتر می‌شود. به ذهن سپردن یک آیه، فقط با دقت و تکرار ممکن است.

ارزش مرور محفوظات در طول زمان، بیش از حفظ اول است. حفظ هر بخش از قرآن در صورتی ارزشمند است که با مرور همیشگی همراه باشد. در روایات متعددی به ما توصیه شده که اگر قرآن را به ذهن سپردیم، نگذاریم از صفحه ذهن (و البته قلبمان) پاک شود. امام صادق علیه السلام فرموده است:

هرکس سوره ای از قرآن را فراموش کند، آن سوره به صورتی زیبا و درجه ای بلند در بهشت برایش نمایان می شود. زمانی که آن را ببیند، می گوید: تو کیستی؟ چه قدر زیبایی! کاش از آن من بودی! آن سوره در پاسخش می گوید: مرا نمی شناسی؟ من فلان سوره ام. اگر مرا فراموش نکرده بودی، تو را به این مقام (بلند) می رساندم (ولی حیف که مرا از دست دادی).^۱

پرسش ها

۱. عوامل مؤثر در حفظ قرآن چیست؟
۲. بهترین شیوه حفظ قرآن چیست؟
۳. مهم ترین ویژگی ها برای زمان مناسب حفظ چیست؟

منابعی برای مطالعه بیشتر:

- حسین اجرایی، بهترین روش حفظ قرآن کریم، قم، جامعه القرآن کریم، ۱۳۹۱.
- محمد حاج ابوالقاسم و دیگران، درسنامه حفظ قرآن کریم (چرایی، چگونگی و اصول کلاس داری حفظ قرآن کریم)، قم، نورالثقلین، ۱۳۹۳.
- مصطفی حسینی، بررسی جایگاه حفظ قرآن از منظر آیات و روایات، قم، جامعه القرآن کریم، ۱۳۹۳.
- علی میرداماد نجف آبادی، اصول و روش های حفظ قرآن، قم، مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی، ۱۳۹۳.

۱. همان، ص ۶۰۷.

درس نهم:

آشنایی با مهارت تدریس

اهداف درس:

امید است فراگیران در پایان این درس:

۱. با ویژگی‌های معلم شایسته آشنا شوند؛

۲. انگیزه لازم برای تدریس شایسته قرآن کریم را پیدا کنند؛

۳. در زمینه کلاس داری و تدریس به توانایی لازم دست یابند.

تدریس در حقیقت، فعالیت‌هایی است که با هدف آسان‌ساختن یادگیری از سوی معلم طرح‌ریزی می‌شود و هدف، مسلط‌شدن بر تدریس قرآن کریم است. این بخش شامل مباحث کلی مربوط به روش تدریس و نیز مباحث مربوط به روش تدریس قرآن کریم است.

۹-۱. ویژگی‌های معلم شایسته

معلمان نمونه ویژگی‌های مشترکی به شرح زیر دارند:

۱. اخلاق که شامل مواردی از قبیل: تواضع، صداقت، خیرخواهی، وفای به عهد و منظم بودن است؛
۲. اراده، یعنی اینکه بخواهد کاری انجام دهد که لازمه‌اش داشتن انگیزه مناسب و اعتماد به نفس است؛
۳. توانایی، یعنی اینکه بتواند کاری را انجام دهد؛
۴. تخصص، یعنی بداند که چگونه کاری را انجام دهد.

۹-۱-۱. شاخصه‌های توانایی

مهم‌ترین شاخصه‌های توانایی به شرح زیر است:

الف) تسلط:

یک - بر گفتار (انتخاب کلمات دقیق و دارای مفهوم)؛

دو - بر درس؛

سه - بر کلاس و شاگردان؛

چهار - بر صدا (پرده مناسب، حجم صدا و وضوح).

ب) ایجاد تنوع از طریق قصه، لطیفه، شعر، مَثَل، تحرک در کلاس، تنوع در موضوع تدریس، تنوع شکل ظاهری، خواندن قرآن و حدیث، صلوات و اشعار قرآنی، مفاهیم آیات، کارت تشویقی، برگزاری مسابقه و جُنْگ و نمایش فیلم.

پ) مخاطب‌شناسی؛

ت) استفاده از امکانات آموزشی؛

ث) ایجاد انگیزه در فراگیران از طریق بیان اهداف آموزشی مورد انتظار از دانش‌آموزان در آغاز درس، تشویق کلامی، تکلیف مناسب، مشخص کردن وظایف دانش‌آموزان، استفاده از نمره و آزمون، ارزش قائل شدن خود معلم برای موضوع، ارائه مطلب از ساده به دشوار؛

ج) برقراری ارتباط بین مطالب درسی با واقعیات زندگی و کاربرد آن، و معرفی الگوها؛

چ) تخصص، که دارای دو بخش عام، یعنی درزمینه کلاس‌داری و خاص درزمینه گرایش تخصصی است.

۹-۲. روش‌های کلاس‌داری

چهار نوع روش کلاس‌داری در بین معلمان رواج دارد که در ادامه به ویژگی‌ها و محسنات و محدودیت‌های هر یک اشاره می‌کنیم.

۹-۲-۱. روش شاگردمحور (شاگردمدار)

ویژگی‌ها: رکن شاگرد است.

این روش در کلاس‌های خط، نقاشی و حل تمرین ابتدایی و متوسطه و ارائه اجلاس‌ها ازسوی دانشجویان کاربرد دارد.

الف) محسنات:

- سرزندگی و نشاط در کلاس؛

- تشویق به فکر و ابداع؛

- ماندگاری مطالب به‌علت انجام آزمایش و خطا؛

- کمک به اجتماعی شدن و افزایش اعتمادبه‌نفس.

ب) شروط لازم برای رسیدن به مطلوب در این روش:

- جمع‌بندی مناسب ازسوی معلم؛

- کمک به شاگردان برای رسیدن به هدف و حل مسئله؛

- شرکت همه در بحث و ترغیب شاگردان به رعایت حقوق اجتماعی.

پ) محدودیت‌ها:

- امکان تأثیر منفی این تجربه در حین تدریس دیگر معلمان؛
- امکان ایجاد تعارض بین معلم و شاگردان درخصوص اجرای این روش؛
- بی‌ظرفیتی برخی شاگردان؛
- مناسب نبودن برای همهٔ دروس و همهٔ معلمان؛
- کُندی سرعت در ارائهٔ مطالب درسی.

۹-۲-۲. روش درس‌محور (روش سنتی)

در این روش هدف انتقال مقادیر مشخصی از مطالب در هر دوره است و معلم فقط درس می‌دهد، اما در برنامه‌ریزی سرفصل دروس و تدوین کتب درسی دخالتی ندارد.

الف) محسنات:

- وظایف معلم پیشاپیش معلوم است؛
- مسئولیت صحت و سقم مطالب برعهدهٔ معلم نیست؛
- ادارهٔ کلاس ساده‌تر است؛
- جابه‌جایی معلمان در طول دوره ساده‌تر است.

ب) محدودیت‌ها:

- نقش شاگرد کم است؛
- مطالب درسی زود تغییر می‌کند؛
- حفظ کردن یا فراگیری طوطی‌وار جای پژوهش و نوآوری و تفکر را می‌گیرد.

۳-۲-۹. روش رفاقت‌طلب

حالتی بین دو روش قبل و بهترین روش کلاس‌داری است.

۴-۲-۹. اقتدار‌طلب یا استبدادی

- منسوخ شده است؛

- مجال خلاقیت نیست؛

- شبیه شیوه سربازخانه‌ای است؛

- اگر معلم در کلاس نباشد نظم به هم می‌خورد.

۳-۹. روش‌های تدریس

روش‌های تدریس رایج در مراکز آموزشی به دو نوع تاریخی و نوین تقسیم می‌شود.^۱

ردیف	روش تدریس	زیرمجموعه
۱	روش‌های تاریخی	سقراطی و نظام مکتبی ایران
۲	روش‌های نوین	توضیحی، سخنرانی، اکتشافی، حل مسئله، مباحثه، پرسش و پاسخ، واحد کار (پروژه)، گروه‌های کوچک، یادگیری فردی، نمایشی، گردش علمی یا فعالیت تجربی خارج از کلاس، بازی‌های تربیتی و فن تمرین

۱. مطالب این بخش برگرفته از کتاب «مهارت‌های آموزشی و پرورشی» است (ر.ک. حسن شعبانی، مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس)، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۸۰، ص ۲۴۱-۳۲۷).

۹-۳-۱. روش‌های تاریخی

روش‌هایی که در گذشته استفاده می‌شده که شامل موارد زیر است:

الف) روش سقراطی: سقراط فیلسوف شهیر یونان (۳۹۹-۴۷۰ م) به‌وسیلهٔ سؤال و جواب خطای فرد را مشخص می‌کرد تا وی حقیقت را کشف کند. در این روش معلم فقط سؤال می‌کند و شاگردان پاسخ می‌دهند. سؤال‌ها به‌گونه‌ای است که شاگرد از جهل خویش آگاه می‌شود و حقیقت را می‌یابد و دراقع از جزء به‌کل می‌رسد. شاگردان در ابتدا از معلم رنجیده‌خاطر اما در پایان شرم‌منده می‌شوند. این روش درحقیقت تدریس نیست، بلکه نوعی کشف حقیقت است.

ب) نظام مکتبی ایران:

یک - آزادی‌ها (آزادی سنی، آزادی شروع، آزادی مدت تحصیل، اصل آزادی فرد)؛

دو - خلیفه (دستیار معلم از میان شاگردان)؛

سه - قرآن (عمّ جزء)، فارسی (گلستان سعدی، دیوان حافظ، موش و گربه عبید زاکانی)، ادبیات عرب، کتب اخلاقی (معراج السعاده ملااحمد نراقی) جزو دروس اصلی بود.

۹-۳-۲. روش‌های نوین

در این بخش به مهم‌ترین روش‌های مرتبط با تدریس قرآن کریم اشاره می‌کنیم.

الف) روش توضیحی: انتقال مستقیم اطلاعات به دانش‌آموزان با استفاده از مطالب چاپی (کتاب، جزوه) یا سخنرانی. در این روش معلم هم اصول و هم راه‌حل مسائل را ارائه می‌دهد. برخلاف روش اکتشافی، در روش توضیحی

معلم از دانش آموز نمی‌خواهد که به‌طور مستقل حقایق را کشف کند. سخنرانی‌هایی که در سالن‌های اجتماعات ایراد می‌شود نمونه‌ای از روش توضیحی است.

یک - محاسن: مجموعه‌ی کاملی از حقایق و اصول و مفاهیم به شیوه‌ای منسجم به دانش آموزان ارائه می‌شود.

دو - محدودیت‌ها: دانش آموز مطالب را حاضر و آماده دریافت می‌کند و در کشف حقایق فعال نیست و ناچار به حفظ مطالب است (به محاسن و محدودیت‌های روش سخنرانی دقت کنید).

توجه: بهتر است توضیحات ساده و کوتاه و دقیق باشد. استفاده از مثال، تصویر و فیلم مؤثر است.

ب) روش سخنرانی: جزو روش توضیحی است و از بیان شفاهی برای توضیح و تعمیم مطالب استفاده می‌شود. در این روش معلم بدون وقفه در کلاس صحبت می‌کند و شاگردان یادداشت برمی‌دارند، اما گفت‌وگویی بین معلم و شاگرد نیست و اگر سؤالی است برای روشن شدن مطلب است نه به‌عنوان بحث؛ شبیه سخنرانی‌هایی که از صداوسیما پخش می‌شود. سخنرانی سه بخش عمده دارد: ۱. مقدمه، ۲. بیان، ۳. پایانی (جمع‌بندی).

یک - محاسن:

۱. انحصاری بودن (برای تعداد زیاد ممکن است)؛
۲. انعطاف‌پذیری (کتب درسی ثابت‌اند، اما معلم می‌تواند توضیحات دهد). این روش مکمل کتاب است.
۳. برای تقویت قوه‌ی بیان معلم و مهارت گوش دادن دانش آموزان مفید است.

دو- محدودیت‌ها:

۱. معلم متکلم‌وحده است؛
۲. برای آموزش مهارت‌های عملی مناسب نیست؛
۳. اختلافات فردی افراد نادیده گرفته می‌شود؛
۴. بیشتر به نفع معلم است تا شاگرد؛
۵. جلب توجه و تمرکز فکری دانش‌آموزان مشکل است (مخصوصاً در طولانی مدت).

سه- در چه مواردی استفاده شود؟

۱. هنگامی که روش‌های دیگر ممکن نباشد؛
 ۲. تعداد دانش‌آموزان زیاد باشد؛
 ۳. تدریس دانش جدید بدون مواد آموزشی.
- پ) روش اکتشافی: شاگرد با راهنمایی محدود معلم یا بدون راهنمایی به هدف موردنظر نائل آید. معلم می‌تواند فقط اصول یا راه‌حل مسئله را توضیح دهد.

مثال: معلم وقتی می‌خواهد انقباض و انبساط فلزات در اثر حرارت را یاد دهد یک حلقه و گوی فلزی را نشان می‌دهد و از دانش‌آموزان می‌خواهد که آزمایش را انجام دهند.

یک- محاسن: تقویت توانایی ذهنی، افزایش انگیزه درونی و دوام بهتر آموخته‌های دانش‌آموزان؛

دو- محدودیت‌ها: وقت‌گیر بودن و انتقال اطلاعات محدود.

ت) حل مسئله: در این روش مسئله‌ای برای دانش‌آموزان مطرح می‌شود تا خودشان به حل آن بپردازند. راه‌حل‌های گوناگونی برای حل مسئله وجود دارد

که مهم‌ترین آن‌ها آزمایش و خطاست؛ مثل زمانی که می‌خواهیم قفلی را باز کنیم و دسته کلیدهای مختلفی داریم و همه را یکی یکی امتحان می‌کنیم. روش آزمایش و خطا قاعده معینی ندارد و موجب اتلاف وقت می‌شود. نام دیگر این روش «تحلیلی» است.

ث) روش مباحثه: از قدیمی‌ترین روش‌هاست و روش سقراطی نیز نوعی مباحثه است.

یک - گونه‌های جدید این روش:

۱. بحث کنترل‌شده از سوی معلم

ابتدا معلم دانش‌آموزان را به طرح سؤال ترغیب می‌کند؛ سپس دانش‌آموزان موضوعی را با اجازه معلم مطرح می‌کنند؛ معلم پاسخ می‌دهد و سپس نظریه شاگردان مطرح می‌شود. صحبت کردن هر دانش‌آموزی با اجازه معلم است.

محاسن: اختیار بحث از معلم سلب نمی‌شود و بر کلاس احاطه دارد.

محدودیت‌ها: جلسه معلم‌مدار است. این روش برای درس‌های علوم تجربی و ریاضی کاربرد ندارد.

۲. بحث آزاد

معلم با طرح یک سؤال بحث را شروع می‌کند و دانش‌آموزان را در بحث آزاد می‌گذارد.

محاسن: هیجان و فعالیت در کلاس، سنجش عقاید شاگردان؛

محدودیت‌ها: شلوغی و سروصدا، کنترل سخت کلاس، امکان سوءاستفاده

و شیطنت برخی.

ج) روش بحث گروهی: هر گروه (۶ تا ۲۰ نفر) راجع به موضوعی موردعلاقه

گروه بحث می‌کنند. موضوع باید قابل فهم برای همه باشد و اطلاعات لازم را

داشته باشند. اعضای گروه عبارت‌اند از: ۱. رهبر گروه، ۲. دانش‌آموزان، ۳. منشی، ۴. شخص مطلع (میهمان).

یک - محاسن: استفاده از تجربیات یکدیگر، تقویت همکاری گروهی و تعاون، بالا رفتن اعتمادبه‌نفس.

دو - محدودیت‌ها: ۱. تعداد گروه بیش از ۲۰ نفر نباشد؛ ۲. برای دانش‌آموزان دوره ابتدایی کاربرد ندارد؛ ۳. برای همه موضوعات مناسب نیست (موضوعات اجتماعی مناسب است)؛ ۴. لزوم ساماندهی بحث گروهی.

چ (پرسش و پاسخ: پرسش و پاسخ فنی است که در کلیه روش‌های تدریس به کار می‌رود؛ هم برای مرور مطالب قبلی و هم برای ارزشیابی میزان درک دانش‌آموزان از مفاهیم مدنظر.

یک - فرصت سؤال: قسمتی از جلسه به پاسخ‌گویی به سؤالات اختصاص داده شود؛

دو - پرسش‌های پیگیر: یعنی معلم به شکل منظم و پی‌درپی سؤالاتی مطرح می‌کند. هدف راهنمایی شاگرد برای رسیدن به پاسخ مطلوب است.

سؤال مناسب باید این ویژگی‌ها را داشته باشد: روشن و واضح باشد؛ به تفکر وادارد؛ مختصر و هدف‌دار باشد؛ نباید فقط مربوط به حافظه باشد؛ جوابش عین جملات کتاب نباشد؛ حاوی چند سؤال نباشد؛ لفظ جواب در خود سؤال نباشد (مثلاً پرسیم: شهر اصفهان مرکز کدام استان است؟) و جواب اختصاص به عده‌ای خاصی نداشته باشد.

ح) روش بارش فکری: روش ذهنی گروهی است که برای یک مسئله خاص گروهی با تمرکز تمامی افکار و اندیشه‌هایی که همان‌جا ارائه می‌شود راه‌حلی بیابند. این روش نوعی حمله ذهنی به موضوع است که در آن موقعیتی ایجاد

می‌شود تا شرکت‌کنندگان فی‌البداهه نظر خود را ابراز کنند. رعایت قوانین زیر در این روش ضروری است:

۱. انتقاد و غرض‌ورزی ممنوع؛
۲. قضاوت و ارزش‌یابی اندیشه و فکر اعضا ممنوع؛
۳. به نظرات غیرمنقول و غیرمنطقی و دور از ذهن باید توجه شود؛
۴. کمیت اندیشه‌ها و نظریات مهم است؛
۵. ترکیب، تلفیق و تغیردادن اندیشه‌های دیگران آزاد است.

۹-۴. وظایف معلم پیش از شروع تدریس

(الف) خودشناسی؛

(ب) شناخت محیط درس (مادی - اجتماعی)؛

(پ) آماده‌کردن طرح درس؛

(ت) مشخص‌کردن روش تدریس؛

(ث) بررسی منابع موجود (نشریه، کتاب، جزوه و...)

(ج) تسلط بر موضوع تدریس.

۹-۵. طرح درس

طرح درس یعنی نقشهٔ فعالیت‌های معلم در تدریس به‌صورت گام‌به‌گام، و به‌عبارتی برنامهٔ کار معلم در دوره یا هر جلسه. طرح درس دو نوع است: ۱. کل دوره، ۲. هر جلسه. در طرح درس کلی دو عامل مهم است: ۱. تعداد جلسات دوره، ۲. حجم مطالب درس.

۹-۵-۱. اجزا و طرح درس روزانه

الف) تعیین هدف درس جدید؛

ب) تعیین رفتار ورودی (یعنی توانایی‌هایی که شاگردان قبل از شروع درس جدید کسب کرده باشند که در صورت لزوم با آزمون مشخص می‌شود)؛

پ) تعیین مراحل و روش‌های تدریس در هر مرحله:

۱. کارهای مقدماتی قبل از شروع تدریس (حضور و غیاب، بازدید تکالیف،

تذکرات)؛

۲. آماده‌سازی و ایجاد انگیزه؛

۳. ارائه درس جدید؛

۴. فعالیت‌های تکمیلی (تکلیف و تمرین).

ت) انتخاب مواد و وسایل آموزشی یا رسانه‌ها: رسانه وسیله‌ای است که سبب ایجاد ارتباط بین پیام‌دهنده و پیام‌گیرنده می‌شود. مفهوم وسیع آن شامل جامعه، مدرسه، معلم و...، اما مفهوم محدودتر آن شامل کتاب درسی، مجلات، سی‌دی، فیلم، تلویزیون و... می‌شود.

ویژگی‌های رسانه مطلوب عبارت است از: توانایی انتقال پیام، قابلیت حمل و نقل، در دسترس بودن، اقتصادی بودن، و رجوع‌پذیری (مجدداً بتوان از آن استفاده کرد).

ث) تعیین میزان و حدود فعالیت‌های معلم و شاگرد در جلسه؛

ج) ارزشیابی (از نتیجه تدریس): این ارزشیابی برای آن است که معلم از کیفیت کار خود پس از تدریس و همچنین از پیشرفت جمعی و فردی دانش‌آموزان آگاه شود.

۹-۵-۲. مزایای داشتن طرح درس روزانه

الف) مشخص بودن فعالیت‌های ضروری معلم و شاگرد؛

ب) فراموش نشدن موضوع اصلی تدریس؛

پ) آسان بودن تهیهٔ سوالات؛

ت) مشخص بودن مسیر تدریس؛

ث) ایجاد اعتماد به نفس در معلم و شاگردان.

۹-۵-۳. وظایف معلم در نخستین روز تدریس

الف) تهیهٔ طرح درس؛

ب) وضع ظاهری معلم:

یک - ویژگی‌های بدن و پوشش؛

دو - ویژگی‌های نامرئی معلم.

پ) انس معلم با شاگرد: در این خصوص، دو اصل مهم است: رعایت ارزش‌های

اخلاقی و رعایت ظرفیت افراد.

ت) ایجاد حس مطلوب به درس و تدریس در دانش‌آموزان: معلم باید به گونه‌ای

برخورد کند که دانش‌آموز احساس کند در یک برنامه‌ریزی کاملاً منظم قرار

گرفته است.

ث) صحبت‌های کلیدی دربارهٔ نحوهٔ تدریس، منابع و سرفصل‌های درس، انضباط

و... مطرح شود.

ج) ایجاد انگیزه در دانش‌آموزان.

۹-۶. مهارت‌های تدریس^۱

۹-۶-۱. قبل از تدریس

معلمی که می‌خواهد موضوعی را تدریس کند، لازم است به موضوعات زیر توجه کند:

- (الف) داشتن طرح درس با مواد و محتوای مناسب؛
- (ب) شناخت کافی از متن درس؛
- (پ) مطالعه قبل از تدریس و آمادگی قبلی برای تدریس؛
- (ت) دسته‌بندی مطالب درسی، زیرا دسته‌بندی مطالب در تفهیم درس و کیفیت تدریس بسیار مؤثر است؛
- (ث) در صورت امکان، تعداد شاگردان کلاس از بیست نفر بیشتر نشود؛
- (ج) آماده‌سازی تابلو، ماژیک و... قبل از شروع کلاس؛
- (چ) شناخت اجمالی از موقعیت کلاس و وضع شاگردان و سطح معلومات آنان از طریق مسئولان مربوطه؛
- (ح) آراستگی ظاهری، از قبیل شانه‌کردن موها، تمیز بودن بدن و لباس و خوش‌بو کردن خود؛
- (خ) آمادگی روحی و فکری، قبل از اقدام به تدریس؛
- (د) توجه و تمرکز روی جلسهٔ اول تدریس، زیرا معمولاً هنر استاد در جلسهٔ اول تدریس مشخص می‌شود.

۱. مطالب این بخش خلاصه‌ای از مباحث مرتبط کتاب «کلیات روش‌ها و فنون تدریس» است (ر.ک. امان‌الله صفوی، کلیات روش‌ها و فنون تدریس، تهران، معاصر، ۱۳۸۶، ص ۱۴۱-۱۷۵).

۹-۶-۲. ضمن تدریس

در حین برگزاری کلاس، لازم است به نکات زیر توجه شود:

(الف) رعایت اصل تنوع و نشاط در آموزش؛

(ب) سعی در تفهیم کامل درس به شاگردان؛

(پ) پرسش سؤالات درسی از تمام افراد کلاس، برای آمادگی بیشتر همه شاگردان؛

(ت) پاسخ دادن به سؤالات خارج از موضوع درس پس از پایان کلاس؛

(ث) خودداری از ادامه تدریس در صورت مشاهده خستگی در چهره شاگردان کلاس؛

(ج) بدون پاسخ نگذاشتن شبهات و در صورت کافی نبودن وقت، پرهیز از طرح شبهات بدون پاسخ؛

(چ) بیان خلاصه درس برای شاگردان در پایان درس؛

(ح) بیان مطالب با مدرک و مأخذ معتبر؛

(خ) فراهم کردن زمینه پاسخ دادن برای قرآن‌پژوهان و پرهیز از پاسخ دادن به سؤالات شاگردان با کلمات و عباراتی مانند: ظاهراً، احتمالاً، فکر می‌کنم.

(د) اجازه دادن به شاگردان برای سخن گفتن و سؤال کردن و قطع نکردن سخنان آنان بدون دلیل؛

(ذ) سؤال درباره مطالب دروس قبلی، پیش از آغاز هر درس؛

(ر) تحرک و پویایی هنگام تدریس و پرهیز از نشستن یکنواخت در یک جا؛

(ز) گوش کردن به سخنان شاگردان و حتی توجه به انتقادهای آنان؛

(ژ) اجتناب از تعصب بیجا و شهادت در گفتن کلمه «نمی‌دانم»؛

- س) دوری از طعنه زدن به کودکان و نوجوانان، زیرا آن‌ها افراد حساسی هستند و ممکن است سخت آزرده شوند؛
- ش) توجه به حضور و غیاب شاگردان؛
- ص) استفاده از وسایل و ابزار کمک آموزشی در حد امکان؛
- ض) پرهیز از بیان مطالب تکراری و خسته کننده؛
- ط) ایجاد انگیزه و آمادگی ذهنی برای توجه و یادگیری از طریق بیان اهمیت و هدف دروس مدنظر، شروع مناسب (با طرح سؤال، بیان داستان و خاطره، همراه با نشاط و خوش رویی) و در نظر گرفتن جنسیت، سن و سطح علمی دانش آموزان؛
- ظ) ذکر مثال متناسب با بحث و سطح مخاطبان؛
- ع) نوشتن مطالب کلی و اسکلت بحث روی تخته و کمک گرفتن از دانش آموزان در توضیح بحث، به صورت ایجاد سؤال و جواب؛
- غ) شناخت موقعیت زمانی و مکانی و توجه به میزان وقت کلاس؛
- ف) فراهم کردن فرصت سؤال برای شاگردان در خصوص موضوع درس؛
- ق) تنوع در مطالب کلاس و متناسب با سطح مخاطبان.

۹-۶-۳. بعد از تدریس

- رعایت موارد زیر بعد از اتمام کلاس، لازم به نظر می رسد:
- الف) عمل به وعده ها و قول هایی که استاد در کلاس می دهد، به ویژه در خصوص دادن هدیه و جایزه؛
- ب) دادن سؤالات و تمرین های مناسب به دانش آموزان، با توجه به موقعیت های گوناگون؛
- پ) گرفتن آزمون کتبی و شفاهی از شاگردان، در صورت امکان؛

ت) ارزشیابی از شاگردان، چه به صورت شفاهی و چه با توزیع برگه‌های نظرسنجی.

پرسش‌ها

۱. وظایف معلم در نخستین روز تدریس چیست؟
۲. بهترین روش کلاس‌داری چیست؟ چرا؟
۳. از بین روش‌های تدریس، کدام روش را برای تدریس روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم مناسب‌تر می‌دانید؟ چرا؟

منابعی برای مطالعه بیشتر:

- منوچهر فضلی‌خانی، راهنمای عملی روش‌های فعال و اکتشافی در آموزش و پرورش، تهران، آزمون نوین، ۱۳۸۶.
- یحیی کاظمی، کلیات روش‌ها و فنون تدریس با تأکید بر کاربرد در مدارس ایران، تهران، جهاد دانشگاهی، ۱۳۷۴.
- علی حبیبی، راهنمای تدریس روخوانی قرآن کریم، قم، سنابل، ۱۳۹۴.
- دفتر پژوهش، تألیف کتب و فناوری آموزشی معاونت آموزش سازمان نهضت سوادآموزی، راهنمای تدریس آموزش روخوانی قرآن دوره تکمیلی، تهران، نهضت سوادآموزی، ۱۳۸۴.
- داود تک‌فلاح، کاربرد مهارت‌های تدریس و روان‌شناسی در آموزش قرآن، تهران، کاتبان وحی، ۱۳۹۴.
- محمدرضا محمدی پرچوی، روش تدریس قرآن، قم، جامعه القرآن الکریم، ۱۳۸۹.
- احمد طهماسبی، روش کلاس‌داری، قم، یاقوت، ۱۳۸۸.

درس دهم:

آشنایی با مهارت برگزاری جلسات و محافل قرآنی

اهداف درس:

امید است فراگیران در پایان این درس:

۱. جایگاه جلسات قرآن را در ترویج فرهنگ قرآنی بشناسند؛
 ۲. انگیزه لازم برای برگزاری جلسه قرائت قرآن کریم را پیدا کنند؛
 ۳. توانایی لازم برای برگزاری یک جلسه قرآن تأثیرگذار را بیابند.
- بی شک، یکی از مهم ترین فعالیت های قرآنی اثرگذار در جامعه، برگزاری جلسات قرآن کریم است که ثمره آن تربیت قاریان و خادمان ممتاز قرآن کریم است. در اهمیت قرائت قرآن کریم همین بس که نبی اکرم ﷺ می فرماید:
- يَا بُنَيَّ لَا تَعْفُلْ عَنِ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ إِذَا أَصْبَحْتَ وَ إِذَا أَمْسَيْتَ فَإِنَّ الْقُرْآنَ يُحْيِي الْقَلْبَ الْمَيِّتَ وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ.

فرزندم! از خواندن قرآن غافل مباش، زیرا قرآن دل مرده را زنده

می‌کند و از فحشا و زشتی بازمی‌دارد.^۱

این جلسات از چنان جایگاهی برخوردار است که پیامبر بزرگوار اسلام ﷺ

فرموده‌اند:

هیچ جلسه قرآنی برای تلاوت و درس در مجلسی از مساجد خدا

برقرار نشد، مگر اینکه آرامش بر آنان نازل شد و رحمت در برشان

گرفت و فرشتگان در اطراف آنان حلقه زدند و خداوند در میان

کسانی که نزدش هستند، از آنان یاد کرد.^۲

۱۰-۱. شاخصه‌های تأثیرگذار در برگزاری جلسات^۳

۱۰-۱-۱. داشتن ارکان مناسب و فعال

در رویکرد سنتی اداره جلسه قرآن، ارکان جلسه را به دو دسته استاد و اعضای

جلسه می‌توان طبقه‌بندی کرد؛ اما در رویکرد تعاملی که یک روش جدید در

اداره جلسات محسوب می‌شود، مجری و مدیر هماهنگی جلسه و خادمان

قرآن را می‌توان به دو رکن قبلی اضافه کرد.

۱. سید هاشم بن سلیمان بحرانی، البرهان فی تفسیر القرآن، قم، مؤسسه البعثة، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۱۹.

۲. حسین بن محمدتقی نوری، همان، ج ۳، ص ۳۶۳، ح ۳۷۸۸.

۳. مطالب این بخش برگرفته از مقاله «شاخصه‌های تأثیرگذار در برگزاری جلسات قرائت قرآن کریم» است (ر.ک. علی اصغر شعاعی، «شاخصه‌های تأثیرگذار در برگزاری جلسات قرائت قرآن کریم»، مجموعه مقالات پانزدهمین نشست شورای عالی قرآن، ۱۳۹۹، ص ۴-۱۳).

الف) استاد جلسه: در روش سنتی، استاد جلسه هم‌زمان اداره‌کننده جلسه نیز محسوب می‌شود؛ ولی در روش تعاملی، استاد قرآن جلسه را اداره نمی‌کند، بلکه جایگاه خود را به‌عنوان استاد، حفظ کرده و وارد امور اجرایی جلسه نمی‌شود.

یک استاد واقعی باید هم از لحاظ فنی در سطح بسیار بالایی باشد و هم از لحاظ اخلاقی؛ زیرا او اسوه و الگوی شاگردانش بوده و همه به دید یک انسان قرآنی به او نگاه می‌کنند. همچنین، یک استاد مسلم قرآن باید مانند پدر برای شاگردان خود دلسوزی کرده و آن‌ها را مورد حمایت فنی و اخلاقی قرار دهد.

درحقیقت، در جلسات قرآنی سه نوع مدیریت ضروری است که گاهی در یک نفر جمع می‌شود: مدیر فنی یا همان استاد، مدیر اجرایی و مدیر پشتیبانی.

ب) مجری جلسه: از مهم‌ترین ویژگی‌های مجری، داشتن روابط عمومی قوی، عدالت، آداب معاشرت مناسب و حضور فعال در کلیه جلسات است. مدیر اجرایی لازم است دقایقی قبل از شروع جلسه در مکان برگزاری، حاضر شده و تا انتهای جلسه حضور داشته باشد.

پ) اعضای جلسه: اعضای جلسه مشارکت‌کنندگان در جلسه هستند. درواقع، می‌توان گفت جلسه قرآن بدون حضور اعضا معنایی ندارد. اعضا با حضور منظم خود در جلسه قرآن می‌توانند جلسه را فعال، زنده و پویا نگه دارند. اعضای جلسه را می‌توان به دو گروه فعال و غیرفعال تقسیم کرد.

یک - اعضای فعال: افرادی هستند که به‌طور منظم و مستمر در کلیه جلسات شرکت کرده و با علاقه‌مندی تمام امور جلسه را پیش می‌برند. می‌توان برای این

افراد کارت شناسایی نیز تهیه کرد. این کار هم باعث تشویق و ایجاد انگیزه بیشتر برای شرکت در جلسات خواهد بود و هم باعث تمایز این افراد از دیگر اعضا خواهد شد؛

دو- اعضای عادی: بیشترین اعضای جلسه را تشکیل می‌دهند و افرادی هستند که دارای فعالیت‌های مستمر نبوده و تازمانی که شرایط اعضای فعال را پیدا ننمایند برای آنان صرفاً می‌توان تشکیل پرونده داد، اما کارت شناسایی برای ایشان صادر نمی‌شود.

ت) خادمان قرآن کریم: یکی از راه‌های تشویق بیشتر و ایجاد انگیزه مضاعف در اعضای جلسه برای حضور مرتب در جلسات، واگذاری برخی از مسئولیت‌های اجرایی جلسه به آن‌هاست. این واگذاری و پذیرش مسئولیت می‌تواند با محوریت نوجوانان باشد تا آنان علاوه بر یادگیری علم قرائت، با مسئولیت‌های اجتماعی نیز آشنا شده و خود را برای یک زندگی موفق قرآنی در آینده آماده کنند.

۱۰-۱-۲. انجام اقدامات لازم برای برگزاری جلسه مطلوب

به‌طورکلی، می‌توان اقدامات لازم برای برگزاری جلسه را در سه بخش عنوان کرد:

الف) اقدامات قبل از برگزاری جلسه: آگاهی از تعداد شرکت‌کنندگان، آراستگی و نظم ظاهری جلسه، نظافت محل برگزاری جلسه، آماده‌سازی سیستم صوتی، آماده‌سازی جایگاه تلاوت قاری و استاد، تدارک مقدمات پذیرایی، در نظر گرفتن محل پارک وسایل نقلیه اعم از موتور، دوچرخه و ماشین و اطمینان از نبود مشکل در این خصوص.

ب) اقدامات در هنگام برگزاری جلسه: اقداماتی که در هنگام برگزاری جلسه باید از سوی استاد یا مسئول اجرایی صورت پذیرد عبارت‌اند از: معرفی اعضای جلسه برای آشنایی هرچه بیشتر اعضا از یکدیگر، خیرمقدم و خوشامدگویی از سوی استاد یا مدیر اجرایی جلسه و ذکر مناسبت ایام اعم از اعیاد و وفیات و همچنین مناسبت‌های ملی، تذکر زمان اختصاص یافته به هر یک از افراد برای قرائت، تهیه فهرستی از اسامی افرادی که می‌خواهند تلاوت کنند، تشویق افراد به مشارکت فعال در تلاوت، تشویق افرادی که تلاوت خوبی ارائه کرده و در این زمینه پیشرفت داشته‌اند، یادداشت نظرات مختلف افراد، ارائه تکلیف و ذکر اشکالات بعد از تلاوت قاری، مدیریت زمان جلسه، بیان نکات اخلاقی، ضبط تلاوت‌ها، و پخش بین برنامه‌ها از قبیل فرازهای ضبط‌شده‌ای از قاریان یا فایل‌های صوتی ابتهال، سخنان و نکات اخلاقی بزرگان.

پ) اقدامات بعد از برگزاری جلسه: اقداماتی که پس از برگزاری جلسه باید صورت پذیرد عبارت‌اند از: ارزیابی جلسه، تهیه گزارش و تهیه لیست حضور و غیاب.

۱۰-۱-۳. محل برگزاری جلسه قرآن

از مهم‌ترین ویژگی‌های مکان جلسات می‌توان به مواردی از قبیل: وسعت و بزرگی، آراستگی، نظافت و تمیزی، نور مناسب، دسترسی آسان، وجود سیستم صوتی مناسب، وجود فضاهای مناسب برای برگزاری چند کلاس به صورت هم‌زمان، وجود فضای مناسب برای تفریح و استراحت قرآن‌آموزان اشاره کرد.

بی‌شک، بهترین و شایسته‌ترین مکان برای برگزاری جلسات، مساجد است و پیامبر گرامی اسلام ﷺ چه زیبا می‌فرماید: «إِنَّمَا نُصِبَتِ الْمَسَاجِدُ لِلْقُرْآنِ؛ مسجدها را برای قرآن خواندن ساخته‌اند.»^۱

۱۰-۱-۴. زمان جلسه

یکی از مهم‌ترین شاخصه‌ها در انتخاب زمان جلسه، تداخل نداشتن با جلسات دیگر است. «زمان جلسه دارای اهمیت خاصی است و باید آن را به مقتضای حال مخاطبین برگزار کرد.»^۲

نکته مهم دیگر این است که باید زمانی برای جلسه انتخاب شود که اکثریت اعضا بتوانند خود را به جلسه برسانند. برای مثال، زمان ظهر، برای برگزاری جلسه مناسب نیست، چراکه افراد شاغل نمی‌توانند در این جلسه شرکت کنند. همچنین، در مناسبت‌هایی از قبیل ایام ماه مبارک رمضان باید جلسه را در زمان خاصی برگزار کرد که همه افراد بتوانند شرکت کنند (ترجیحاً بعد از افطار).

۱۰-۱-۵. رعایت آداب تلاوت در برگزاری جلسه

در جلسات قرآن شایسته است آداب تلاوت قرآن رعایت شود و دیگران نیز به رعایت این موضوع سفارش شوند. آداب تلاوت قرآن به دو دسته آداب ظاهری و آداب باطنی تقسیم می‌شوند.^۳

۱. محمد بن حسن حرّ عاملی، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل‌البیت علیه السلام لإحياء التراث، ۱۴۱۲ق، ج ۳، ص ۴۰۳.

۲. محمدجواد مغنیه، ترجمه تفسیر کاشف، ترجمه موسی دانش، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۴۲۸.

۳. ر.ک. محمدعلی رضایی، همان، ص ۲۰-۴۷.

الف) آداب ظاهری: مهم‌ترین آداب ظاهری تلاوت که در روایات آمده عبارت‌اند از:

۱. طهارت و آراستگی که سزاوار است قاری با طهارت و وضو باشد و مسواک بزند تا دهانش به‌عنوان مَعْبَرِ قرآن خوش‌بو شود.^۱
۲. قاری قرآن باید با لباس تمیز و مرتّب، در کمال ادب و وقار و آرامش رو به قبله بنشیند؛ مانند شاگردی که در برابر استاد نشسته و بر چیزی تکیه ندهد.^۲
۳. در میان اماکن گوناگون، دو مکان برای تلاوت قرآن شرافت بیشتری دارد: خانه و مسجد^۳ که بنابر روایات خواندن قرآن در مسجد فضیلت بیشتری دارد.^۴
۴. از دیگر آداب ظاهری تلاوت قرآن می‌توان به مواردی از قبیل «خواندن دعا» هنگام شروع و ختم تلاوت،^۵ گفتن استعاذه و بسمله،^۶ خواندن با صدای نیکو و حزین و قرائت با لهجه عربی و رعایت ترتیل در آن، رعایت استماع و انصات،^۷ قرائت از روی مصحف،^۸ و مقید بودن به خواندن مستمر قرآن^۹ اشاره کرد.

-
۱. محمد بن حسن حرّ عاملی، همان، ج ۲، ص ۲۲-۲۳.
 ۲. محمد محسن فیض کاشانی، محجة البیضاء، تصحیح علی‌اکبر غفاری، قم، اسلامی، ج ۲، ص ۲۱۹.
 ۳. محمد بن یعقوب کلینی، همان، ج ۲، ص ۶۱۰.
 ۴. محمد بن حسن حرّ عاملی، همان، ج ۵، ص ۲۱۳.
 ۵. اسماعیل معزی ملایری، جامع احادیث الشیعه، قم، الصحف، ۱۴۱۳ق، ج ۱۹، ص ۱۰۰-۱۰۸.
 ۶. محمد باقر مجلسی، همان، ج ۸۹، ص ۲۱۰.
 ۷. اعراف (۷)، آیه ۲۰۴.
 ۸. محمد باقر مجلسی، همان، ج ۸۹، ص ۲۰۱-۲۰۲.
 ۹. محمد بن یعقوب کلینی، همان، ج ۲، ص ۶۱۷؛ محمد محسن فیض کاشانی، تفسیر الصافی، همان، ج ۱، ص ۶۸.

ب) آداب باطنی: از آداب باطنی قرآن نیز می‌توان به اخلاص، توجه به عظمت کلام، تدبّر در آیات و تأثر از آیات اشاره کرد. اخلاص در قرائت جزو ارکان تأثیر قرآن در دل‌هاست و چه زیبا امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «وَأَجْعَلْنِي أَتْلُوهُ عَلَى النَّحْوِ الَّذِي يُؤْذِيكَ عَنِّي؛ خدایا مرا به تلاوت قرآن، آن‌گونه که باعث خشنودی توست، وادار کن!»^۱

در روایات و احادیث، از تلاوت بدون تدبّر، تعبیر به «عبادت بدون خیر» شده است.^۲ نقل است پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله هنگام قرائت آیه ۱۱۸ سوره مبارکه مائده آن‌قدر درنگ و تفکر کرد که شب را به صبح رسانید!^۳ بی‌شک، رعایت آداب تلاوت قرآن سبب می‌شود تا قاری آن از خواندن قرآن بهره بیشتری برده و جلسه معنویت بیشتری پیدا کند.

۱۰-۱-۶. رعایت الزامات آموزشی

در جلسات قرائت قرآن می‌بایست مدیر اجرایی با کمک و همفکری استاد این موارد را انجام دهد: سطح‌بندی افراد، ارائه تکلیف برای جلسه، اجرای برنامه‌های قرآنی در کنار برنامه‌های عترتی، گزینش دقیق برای پذیرش در جلسه، تشکیل پرونده آموزشی برای اعضا، توجه به مباحث تربیتی، فضاسازی جلسه قرآن از طریق نصب احادیث و آیات مرتبط با موضوع آموزش قرآن و نیز احادیث اخلاقی و تربیتی در جایگاه تلاوت، سیستم تبلیغی مناسب از طریق طراحی پوستر و اطلاع‌رسانی در شبکه‌های اجتماعی و طراحی، چاپ و نصب

۱. محمدباقر مجلسی، همان، ج ۹۱، ص ۳۶۱.

۲. همان، ج ۹۲، ص ۲۱۱.

۳. عبدالرحمن بن ابی‌بکر سیوطی، الاتقان فی علوم القرآن، تحقیق فواز احمد زمرلی، بیروت، دار الکتاب العربی، ۱۴۲۱ق، ج ۱، ص ۳۴۸.

پوستر اطلاع‌رسانی در اطراف محل برگزاری جلسه، حضور در مدارس وابسته به آموزش و پرورش، مصاحبه با خبرگزاری‌های قرآنی کشوری و استانی، اطلاع‌رسانی زمان و مکان برگزاری جلسات و نیز انعکاس و بازتاب خبری موفقیت‌های جلسه و معرفی افراد برتر در مسابقات و دیگر فعالیت‌های قرآنی در رسانه‌هایی از قبیل خبرگزاری‌های قرآنی، رادیو قرآن، شبکه قرآن و معارف سیما و سایت‌های خبری.

استفاده از ظرفیت‌های فضای مجازی نیز باید توسط مدیر اجرایی جلسه انجام شود.

۱۰-۷. سیستم جذب مناسب مخاطب

یکی از ویژگی‌های جلسه موفق آن است که هم بتواند اعضای فعلی جلسه را حفظ کند و هم بتواند اعضای جدید را جذب جلسه نماید. جذب مخاطب جدید با شیوه مدیریت جلسه، ارتباط مستقیم و تنگاتنگی دارد؛ به این ترتیب که هر مقدار که شیوه مدیریت و اداره جلسه جذاب‌تر باشد، به همان میزان، جذب مخاطب جدید نیز بیشتر خواهد بود؛ یعنی حتی خود اعضای جلسه نیز در بین فامیل، دوستان و آشنایان خود به تبلیغ جلسه پرداخته و عضو جدید جذب می‌کنند.

۱۰-۸. استفاده از فرصت‌های طلایی فرهنگ‌سازی قرائت به‌ویژه

شب‌های قدر

در ایام سال فرصت‌هایی همچون ماه مبارک رمضان وجود دارد که مردم از آمادگی مناسب‌تری برای انس با قرآن کریم برخوردارند. نقطه عطف این ایام، شب‌های قدر است. شایسته است در این ایام، علما و خطبا با ذکر احادیث و

آیات، بر انس مردم با قرآن کریم افزوده و در شب‌های قدر زمان مناسبی را برای تلاوت قرآن اختصاص دهند. متأسفانه در اکثریت قریب به اتفاق مساجد، حسینیه‌ها و تکیه‌ها در این شب‌ها وقت لازم و کافی برای قرآن اختصاص داده نمی‌شود و صرفاً به مراسم احیا و قرآن به سرگرفتن اکتفا می‌کنند؛ در حالی که این شب‌ها زمان نزول قرآن است و انسان باید اهتمام بیشتری برای تلاوت و انس با قرآن داشته باشد.

۱۰-۹. تشویق و تقدیر نخبگان

تهیه جوایز: یکی از وظایف مدیر اجرایی تهیه جوایز برای نفرات برگزیده و خوش‌خوان جلسه است. اهدای جایزه یکی از مهم‌ترین ابزار تشویق قرآن‌آموزان است. در تهیه جوایز سن و به تبع آن، نیازهای مخاطبان می‌بایست لحاظ شود.

یکی از برنامه‌های مؤثر در گسترش فرهنگ انس با قرآن کریم تجلیل از نخبگان قرآنی است که بزرگان و از جمله مقام معظم رهبری (عج) نیز بر آن تأکید کرده‌اند. ایشان می‌فرمایند: «اگر بخواهیم قرآن در خانه‌ها، بین بچه‌ها و بزرگ‌ها، بین زن‌ها و مردها رواج پیدا کند، بایستی قهرمانان قرآنی را احترام کنند.»^۱

در این خصوص شایسته است در جلسات آموزش قرآن از نخبگان و حائزان رتبه‌های ممتاز قرآنی به صورت هفتگی، ماهیانه، یا در قالب ویژه برنامه تقدیر و تجلیل شود.

۱. بیانات امام خامنه‌ای (عج) در مراسم اختتامیه مسابقات قرآن، ۱۳۷۷/۹/۱، دسترسی در:

۱۰-۱-۱۰. برگزاری مسابقات

یکی از بهترین روش‌ها برای جذب عموم مردم خصوصاً کودکان، نوجوانان و جوانان به جلسات قرآن، برگزاری مسابقات قرآن است. برگزاری مسابقات باید به گونه‌ای باشد که:

۱. چنانچه مسابقه برای شرکت عموم مردم طراحی شده، در رشته‌های گوناگون برگزار شود تا همه افراد بتوانند در آن شرکت کنند. وجود فقط یک رشته در مسابقات قرآن می‌تواند از حضور بسیاری از علاقه‌مندان به شرکت در مسابقه جلوگیری کند، مگر آنکه مسابقات به صورت تخصصی و حرفه‌ای برگزار شود که ناگزیر فقط افراد دارای شرایط می‌توانند در آن رشته شرکت کنند؛

۲. برگزاری مسابقه در ایامی باشد که همه مشارکت‌کنندگان اعم از دانش‌آموز و کارمند و... بتوانند در آن شرکت کنند؛

۳. مکان برگزاری نیز باید وضعیت مناسب را داشته باشد. باتوجه به تعداد مشارکت‌کنندگان و جنسیت آنان باید همه شرایط برای پذیرش، اسکان و پذیرایی و سالن اجتماعات با ظرفیت موردنظر را محاسبه کرد.

برای ارتقای سطح جلسات قرآنی علاوه بر موارد ذکر شده می‌توان به مواردی از قبیل برگزاری نشست‌های هم‌افزایی بین استادان جلسات، تشکیل شورای جلسات قرآنی، استفاده از تجارب مفید جلسات دیگر، شناسایی استعدادها، برتر جلسات، برگزاری دوره‌های آموزشی و ارتقا، و تعامل با نهادهای قرآنی اشاره کرد.

برگزاری نشست بین استادان و مدیران اجرایی جلسات از چند نظر می‌تواند مفید باشد که می‌توان به مواردی از قبیل: انتخاب یک شیوه و اسلوب واحد در

اداره جلسه و سیر مباحث آموزشی، و استفاده از امکانات جلسات برای برگزاری هرچه باشکوه‌تر مسابقات اشاره کرد. برگزاری مسابقات بین جلسات قرآن نیز امری شایسته و تأثیرگذار است. کشف و شناسایی استعدادهای برتر، ایجاد شور قرآنی در محله‌ها، مشغول شدن خانواده با موضوع قرآن و ایجاد یک موج قرآنی در آن منطقه، از آثار برگزاری این مسابقات است.

پرسش‌ها

۱. مهم‌ترین شاخصه‌های تأثیرگذار در برگزاری جلسات قرائت قرآن کریم

چیست؟

۲. بهترین مکان و زمان برای برگزاری جلسات را با ذکر دلیل بیان کنید.

۳. مهم‌ترین اقدامات قبل و بعد از برگزاری جلسه قرآن چیست؟

منابعی برای مطالعه بیشتر:

- غلامعلی سرمد، روش‌های تدریس و هنر معلمی، قم، اشراق، ۱۳۷۶.

درس یازدهم:

آشنایی با مهارت ابتهال، تواشیح و همخوانی قرآن کریم

اهداف درس:

امید است فراگیران در پایان این درس:

۱. با مفهوم تواشیح و ابتهال و تفاوت این دو با یکدیگر آشنا شوند؛
۲. انگیزه‌شان برای تشکیل گروه‌های همخوانی و تواشیح بیشتر شود؛
۳. توانایی تشکیل گروه تواشیح و همخوانی و اجرای ابتهال پیدا کنند.

۱-۱۱. تعریف تواشیح^۱

معنای «تواشیح» به لحاظ لغوی زینت و آرایش است. «تواشیح» جمع کلمه

۱. مطالب این درس خلاصه‌ای از کتاب «تواشیح و ابتهال: باید‌ها و نبایدها» است (ر.ک. شورای عالی قرآن، تواشیح و ابتهال: باید‌ها و نبایدها، تهران، مرکز طبع و نشر قرآن کریم، ۱۳۹۷، ص ۲۵-۶۰ و ۱۲۰-۱۴۰).

توشیح و از ریشه «وشح» به معنای آراستن است.^۱ آن‌طور که می‌گویند، مبارزان عرب در گذشته زره و غلاف‌های شمشیرهایشان را که آراسته یا مرصع به نگین‌های رنگارنگ بود، «مُوشِح» می‌نامیدند و به همین دلیل اشعاری که از نظر وزن، مضمون و محتوا، شادتر و جذاب‌تر از اشعار دیگر است، «مُوشِح» نامیده می‌شود.

می‌توان گفت «تواشیح» گونه‌ای آواز دینی است که موضوع اشعار آن دعاست یا اینکه به مدح و نعت پیامبر اسلام ﷺ و اهل بیت ایشان علیهم‌السلام می‌پردازد. زبان «تواشیح» به‌طور معمول عربی است و اغلب بدون همراهی ساز اجرا می‌شود. در «تواشیح» اشعار و ادعیه توسط تک‌خوان و گروه اجرا می‌شود که به گروه همراه «بطانه» می‌گویند.

«تواشیح» به‌خودی‌خود دارای اسلوب و روش‌های خاصی است که آن را از «اناشید»، «مدائح»، «ابتهاال»، «مناجات»، «دعا»، «قوالی»، «مولودخوانی» و «مداحی» متمایز می‌کند.

همان‌طور که گفته شد، «تواشیح» در ایران عمر زیادی ندارد و بیشتر مربوط به دوران پس از پیروزی انقلاب است. اگرچه «تواشیح» در کشور مصر ابداع شده است، امروزه در کشورهای اسلامی دیگر - به‌ویژه سوریه - رواج زیادی دارد.

۱۱-۲. نکات اساسی برای گروه‌های مدیحه‌سرایی و همخوانی قرآن کریم

اعضای گروه‌های مدیحه‌سرایی عربی و همخوانی قرآن کریم به‌خصوص آنان که

۱. محمد بن مکرم ابن منظور، لسان العرب، تصحیح جمال‌الدین میردامادی، بیروت، دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۶۳۲.

تازه می‌خواهند وارد این رشته شوند باید به این نکات که براساس مسائل علمی و تجربی گردآوری شده کاملاً توجه کنند.

۱۱-۲-۱. رفتار و اخلاق مناسب گروه

الف) اعضای گروه باید این نکته را مدنظر قرار دهند که در جامعه مورد احترام هستند؛ لذا باید اخلاق اسلامی را در همه حال رعایت کرده و رفتاری منطقی و اسلامی داشته باشند و برای رعایت نظم باید هنگام اجرای برنامه از لباس یک‌رنگ استفاده کنند.

ب) یک گروه به همان اندازه که محترم است مورد توجه و ریزبینی افراد جامعه نیز واقع می‌شود؛ لذا رعایت مسائلی مانند مرتب و تمیز بودن لباس‌ها و مساوات و طبیعی بودن حالت صورت در زمان اجرا اکیداً توصیه می‌شود. در تمرین‌های فردی و جمعی برای طبیعی کردن حالت صورت می‌توان از آینه استفاده کرد.

پ) اعضای گروه هنگام اجرای برنامه نباید حرکات غیرمتعارف داشته باشند یا سر خود را بالا و پایین بگیرند، بلکه باید به جمعیت نگاه کنند.

ت) اعضای گروه برای انسجام هرچه بیشتر باید نظرات همدیگر را تحمل کنند و در تمرین و اجرا و مسافرت تشریک مساعی داشته باشند. به‌هرصورت در برنامه‌های جمعی بر سر بعضی مسائل اختلاف نظر به‌وجود می‌آید. گذشتن از خطاهای افراد، انسجام گروه را بیشتر می‌کند. اعضای گروه برای همدلی بیشتر و پیشبرد کارها باید یک نفر را از میان خود به‌عنوان مسئول انتخاب کنند. گروه‌هایی که مربی دارند شاید مشکلی در این خصوص نداشته باشند. در یک گروه روابط عمومی نقش بسیار مؤثری در بالابردن کیفیت برنامه‌ها دارد. باید از

بینندگان و شنوندگان نظرخواهی کرده و از انتقادات و پیشنهاد‌های آنان استفاده کرد.

۱۱-۲-۲. توکل

قبل از تمرین و اجرا باید ابتدا توکل به خدا کرد و از ائمه اطهار علیهم‌السلام استعانت جست؛ چنانچه بسیاری از قاریان مشهور کشورمان و همین‌طور گروه‌های مدیحه‌سرایی عربی و همخوانی رمز موفقیت خود را در این موضوع می‌دانند. باید بدانیم توجه به مسائل معنوی در اجرای برنامه‌ها بسیار مؤثرند.

۱۱-۲-۳. شناخت صدای افراد گروه

الف) باید صدای تک‌تک افراد گروه شناسایی شود؛ هرکس بداند صدایش در چه ارتفاعی قرار داشته و چه توانایی‌هایی دارد.

ب) باتوجه به تقسیم‌بندی صدا‌های انسان، ترکیب صدای اعضای یک گروه باید چنین باشد: یک گروه هفت‌نفره باید سه صدای بم و چهار صدای زیر داشته باشد. یک گروه شش‌نفره به دو صدای بم و چهار صدای زیر نیازمند است. یک گروه پنج‌نفره به دو صدای بم و سه صدای زیر و یک گروه چهارنفره به دو صدای بم و دو صدای زیر و در صورتی که یک نفر صدای بم قوی داشته باشد به سه صدای زیر نیاز دارد. البته این انتخاب‌ها باتوجه به توانایی‌های صدای هر فرد باید انجام شود. درخصوص گروه‌های بیش از هفت نفر تعداد نفرات گروه‌های باس و تنور باید مساوی باشد و اگر تعداد نفرات عدد فرد بود، نفر اضافی را باید از صدای تنور یا زیر انتخاب کرد (شایان تذکر است در ترکیبات فوق صدا‌های متوسط باتوجه به توانایی‌های صدای هر فرد بین یکی از دو گروه باس و تنور قرار گرفته‌اند).

پ) باید در هر گروه دوه‌دو یا سه‌به‌سه صدای افرادی را که ترکیبی یکسان دارند شناسایی کرد. برای شناسایی صداها آسان‌ترین شیوه این است که از فاصله چندمتری بدون دیدن افراد به صدای آنان که هم‌زمان باهم، قطعه‌ی یکنواختی را قرائت می‌کنند، گوش دهیم. اگر صدایی با صداها‌ی دیگر فرق داشته یا اصطلاحاً بیرون زد مشخص می‌شود. ترکیب هماهنگ یا در اصطلاح موسیقی هم‌رنگ بودن صداها مانع از این می‌شود تا متوجه شویم چه تعدادی در حال خواندن هستند؛ آیا یک نفر قرائت می‌کند یا تعداد بیشتری در حال خواندن هستند.

ت) باید قبل از تمرین و اجرا از خوردنی‌های سرد مثل آب یخ و بستنی و خوردنی‌های بسیار گرم مانند چای داغ اجتناب کرد. به‌طورکلی، قبل از تمرین و اجرا نباید چیزهایی را که موجب تحریک حنجره می‌شود (مثل ترشی‌ها، شیرینی‌ها و مواد خوراکی تند و فلفل‌دار) استفاده کرد.

ث) ابتدا باید از پرده‌های بم شروع کرد و تا چند پرده صدا را پرده‌پرده از صدای بم به سمت صدای زیر بالا برد. آن‌گاه دوباره به پرده‌ی اولیه بازگشت و این کار را تا اکتاو پرده‌ای که در ابتدا گرفته شده ادامه داد.

۱۱-۲-۴. مراقبت از صدا

الف) قبل از اجرا و حتی در مواقع تمرین نباید اجازه داد هوای سرد وارد دهان و حلق شود. کسانی که با موتورسیکلت تردد می‌کنند باید به این نکته توجه کرده و حتماً سینه و گلو و دهان خود را بپوشانند.

ب) به‌منظور ذخیره‌ی انرژی بیشتر قبل از اجرای برنامه حتی المقدور از صحبت کردن باید خودداری شود.

۱۱-۲-۵. تمرین

(الف) باید تمرین در محیطی کاملاً ساکت و آرام انجام شود و اگر صدا بیرون می‌رود از خروج صدا جلوگیری کرد تا مزاحمتی برای دیگران ایجاد نشود. در محیط تمرین باید از رفت‌وآمد و حضور افراد متفرقه جلوگیری نمود.

(ب) تمرین همیشه باید به مدت یک ساعت بدون هیچ صحبت متفرقه‌ای انجام شود؛ و اگر توضیحی مربوط به تمرین بود مربی باید آن را توضیح داده و دیگران گوش دهند. بعد از یک ساعت تمرین، ده دقیقه استراحت برای رفع خستگی لازم است. در خلال استراحت سکوت را باید رعایت کرد تا اعضای گویایی و شنوایی استراحت کنند. بعد از استراحت باید تمرین را ادامه داد.

۱۱-۲-۶. انتخاب پرده صوتی مناسب

(الف) در برنامه‌هایی که اوج صدا در آن زیاد است باید پیش‌بینی کرد چنانچه پرده اولیه بالاتر یا پایین‌تر از توانایی صدای اعضای گروه درآمد، به چه ترتیبی باید با آن برخورد کرد. بهترین کار این است که اولاً همیشه مدیحه‌سرایی یا همخوانی مدنظر را در پرده‌های گوناگون تمرین نمود؛ ولی چنانچه هنگام اجرای برنامه، پرده مطلوب نبود، باید در نقطه‌ای که امکان تعویض پرده صوتی وجود دارد، بلافاصله از پرده قبلی خارج شده و با پرده مطلوب برنامه را ادامه بدهیم؛ به گونه‌ای که خارج محسوب نشود.

(ب) گرفتن پرده اولیه در هر اجرا خیلی مهم است. یک دستگاه ضبط صوت کوچک یا دیاپازون (که برای کوک کردن سازها و صداها در موسیقی به کار می‌رود) مهم‌ترین نقش را می‌تواند در این خصوص داشته باشد. باید پرده اولیه را در ابتدای یک نوار خام ضبط کرده و یک نفر وظیفه داشته باشد تا آن را مرور

کند. این شخص لحظاتی قبل از اجرا به نوار گوش کرده و آن را در کلمات یا مصرع اول یا بیت اول اعلام می‌کند و دیگران بقیه متن یا شعر را ادامه می‌دهند. همین کار را می‌توان با دیاپازون انجام داد. یک نوع دیاپازون شبیه ساز دهانی ولی گرد است و یک نوع آن شبیه پرگار است و انواع دیگری نیز دارد. بعضی از آن‌ها فقط یک نت و بعضی تمام نت‌ها را به صدا درمی‌آورند.

۱۱-۲-۷. لحن مناسب

یکی از مسائل مهم رعایت لحن عربی است که حتی در تمرین‌ها باید مراعات شود. منظور از لحن عربی رعایت مخارج و صفات حروف و احکام تجویدی است. البته با توجه به اینکه مدیحه‌سرایی عربی با قرآن تفاوت دارد، گاهی اوقات مد بیش از اندازه کشیده می‌شود، یا در جایی که باید ادغام کرد، اظهار صورت می‌گیرد؛ ولی در هر صورت باید توجه داشت مخارج و صفات حروف نباید تغییر کند و چنانچه تغییری بود، باید در احکام انجام شود.

۱۱-۲-۸. تحریرهای باکیفیت

برای منطبق کردن تحریرها در ذهن باید موارد زیر به ترتیب انجام شود. ابتدا باید مدیحه‌سرایی عربی یا توحیدیات یا همخوانی قرآن را مربی گروه در نواری ضبط کرده و آن را در اختیار تک‌تک اعضای گروه قرار دهد و اعضای گروه در محیطی کاملاً ساکت و آرام که فقط صدای نوار شنیده می‌شود تا ده مرتبه متوالی از ابتدا تا انتهای آن را فقط استماع کرده و از یازدهمین مرتبه همراه نوار زمزمه‌وار تمرین کنند؛ به گونه‌ای که صدای نوار بلندتر از صدای آن‌ها باشد. اعضای گروه باید تا مرتبه بیستم به همین روش ادامه داده و هر مرتبه صدای خود را بلندتر کنند تا صدایشان با نوار هم طراز شود. البته هرگاه فردی از لحن

خارج شد باید فوراً آن را اصلاح کند. پس از این مرحله در تمرین‌های گروهی، مربی گروه باید ایراد تک‌تک اعضا را برطرف کند و چه‌بسا تمام این مراحل را نیز تکرار نماید.

۱۱-۲-۹. نفس‌گیری مناسب

افراد پرنفس هر گروه باید شناسایی شوند تا در جایی که احتیاج به نفس زیاد است خصوصاً در همخوانی قرآن کریم بتوانند دیگران را یاری کنند. برای نفس‌گیری مناسب در این مواقع باید به نکات زیر توجه کرد:

(الف) قبلاً جاهایی را که باید نفس گرفت معین و بین افراد تقسیم کرد؛
(ب) برای اینکه صدا افت نکند در زمان نفس‌گیری فقط یک نفر باید نفس بگیرد؛

(پ) فردی که نفس‌گیری کرده باید با صدایی که از لحاظ ارتفاع با بقیه در یک پرده قرار دارد ولی از لحاظ شدت ضعیف‌تر است، وارد صدای گروه شود و بعد کم‌کم حجم صدایش را بیشتر کند تا به حد دیگران برسد؛
(ت) حالت خواندن و چهره افراد باید طبیعی باشد تا بینندگان و شنوندگان متوجه نفس‌گیری نشوند.

۱۱-۲-۱۰. برخورد مناسب با اعضا

(الف) مربی گروه اگر هنگام تمرین متوجه شد که یکی از اعضا از دیگران گیرایی ضعیف‌تری دارد باید لحظاتی او را به حال خود گذاشته و با دیگران تمرین کند تا در خلال تمرین او نیز آماده شود؛ آن‌گاه با او نیز تمرین کنند.
(ب) اگر در اجرای یک برنامه، فردی از اعضای گروه اشتباهی کرد نباید هنگام اجرا به وسیله ایما و اشاره او را متوجه کرد، چون موجب حواس‌پرتی افراد

گروه و جلب توجه بینندگان و شنوندگان می‌شود. تذکرات لازم ساعتی پس از اجرا باید به او داده شود. البته اگر به‌صورت قراردادی علائمی در این موارد بین اعضای گروه گذاشته شود، بسیار مناسب است.

۱۱-۲-۱۱. تکخوان و گروه

الف) در مواردی که در مدیحه‌سرایی و توحیدیات تکخوانی نیز وجود دارد، باید تمام افراد گروه، متن تکخوانی را تمرین کنند تا در صورت نبود تکخوان، از دیگران استفاده شده و برنامه مختل نشود. به‌علاوه در مواردی که تکخوان دچار عارضه‌ای می‌شود نباید کار گروه به‌خاطر او معطل بماند.

ب) مدیحه‌سرایی یا توحیدیات یا همخوانی قرآن کریم را باید در مواقع بیکاری به‌تنهایی تمرین کرد تا کار گروه در تمرین‌های جمعی راحت‌تر پیش برود.

۱۱-۲-۱۲. ترکیب و حالت استقرار گروه

الف) نحوه نشستن یا ایستادن افراد گروه باید به صورتی باشد که:

یک - افراد تکخوان نزدیک میکروفون قرار بگیرند؛

دو - کسانی که صدایشان خسته یا مریض است نزدیک میکروفون قرار نگیرند؛

سه - در صورتی که تعداد نفرات زیاد است گروه باس پشت گروه تنور یا در کنار گروه تنور قرار گیرند و در صورتی که تعداد نفرات کم است به‌صورت هلالی قرار بگیرند. البته این موضوع بستگی به جایگاه نیز دارد؛

چهار - افرادی که صدایشان شبیه به هم (همرنگ) است کنار هم قرار بگیرند؛

پنج - چنانچه موارد بالا رعایت شده است به ترتیب قد قرار بگیرند؛ شش - حالت بدن نسبت به زمین چه در حالت ایستاده، یا نشسته بر روی زمین و صندلی قائم باشد؛

ب) باید افراد گروه از قراردادن متن در مقابل خود به هنگام اجرا اجتناب کنند و برنامه را از حفظ اجرا کنند. اجرای از حفظ تسلط انسان را زیاد می‌کند؛

پ) اعضای گروه باید ترتیب ورود به صحنه را قبلاً مشخص کنند و پس از استقرار در جایگاه با سکوت کامل خود حاضران در جلسه را ملزم به رعایت سکوت نمایند.

۱۱-۲-۱۳. زمان و روش‌های اجرای برنامه

مُبتهلین و مَوْسَّحِن، به‌ویژه در مصر و سوریه، در مساجد و در رادیو و تلویزیون به مناسبت‌های گوناگون به اجرای تواشیح و ابتهال می‌پردازند. در کشور مصر در مساجد معروف هر روز (خاصّه هنگام اذان و نماز صبح) تعدادی از برجسته‌ترین مُبتهلین و قاریان مصری باید به‌طور نوبتی و معمولاً هر ماه یک بار برنامه اجرا کنند. معمولاً این مراسم بیشتر در دو مسجد بزرگ، معروف و بسیار زیبای قاهره (پایتخت مصر)، به نام‌های مسجد رأس‌الحسین یا امام حسین علیه السلام و مسجد سَیِّده زینب علیها السلام که روحانیت خاصی دارند، برگزار می‌شود.

قبل از نماز صبح ابتدا یکی از قاریان حدود نیم‌ساعت قرآن کریم را تلاوت می‌کند. پس از آن، یکی از مُبتهلین به خواندن ابتهال و توحیدیات می‌پردازد و در انتهای ابتهال اذان می‌گویند. سپس همان قاری تلاوت کوتاهی را تقریباً به‌مدت پنج دقیقه مجدداً اجرا کرده و بعد از آن مُبتهلین اقامه می‌گویند.

۱۱-۳. آشنایی با تواشیح طلع البدر علینا

«طلع البدر علینا» یک نشید قدیمی اسلامی است که گفته می‌شود انصار هنگام ورود پیامبر اسلام ﷺ به یثرب (۶۲۲ میلادی) آن را می‌خوانده‌اند. چنان‌که سیره‌نویسان و مورخان آورده‌اند در آستانه ورود پیامبر ﷺ آن‌گاه‌که مرکب او از ثنیه‌الوداع سرازیر شد غریو شادی مدینه را فراگرفت و خیل عظیمی از مردمان آن دیار شادمانه و هلهله‌کنان در مراسم باشکوهی به استقبال او شتافتند. دراین میان، عده‌ای از کنیزکان و دختران یثرب دف‌زنان زمزمه می‌کردند:

طَلَعَ الْبَدْرُ عَلَيْنَا مِنْ ثَنِيَاتِ الْوُدَاعِ

وَجَبَّ الشَّكْرُ عَلَيْنَا مَا دَعَا لِلَّهِ دَاعٍ

برآمد قرص ماه بر ما از گذرگاه‌های وداع. واجب شد سپاسگزاری بر ما تاهنگامی که کسی الله را صدا می‌کند.

أَيُّهَا الْمَبْعُوثُ فِينَا جِئْتَ بِالْأَمْرِ الْمُطَاعِ

جِئْتَ شَرَفْتَ الْمَدِينَةَ مَرْحَبًا يَا خَيْرَ دَاعٍ

تو ای مبعوث‌شده در میان ما که آمدی با دستور اطاعت، آمدی و به مدینه شرافت دادی، خوش آمدی ای بهترین دعوت‌کننده!

طَلَعَ النُّورُ الْمُبِينُ نَوْرُ خَيْرِ الْمُرْسَلِينَ

نور آمن و سلام نور حق و یقین

۱۱-۴. ابتهال خوانی

واژه «ابتهال» از نظر لغوی هم به صورت مجرد (بَهْلٌ، يَبْهَلُ) و هم مزید از دو باب مباهله (بَاهِلٌ، يُبَاهِلُ) و ابتهال (ابْتَهَلُ، يَبْتَهِلُ) استفاده شده

است.^۱ در قرآن در آیه معروف مباحله «فَقُلْ تَعَالَوْا... ثُمَّ نَبْتَهِل...» (آل عمران: ۶۱) از باب افتعال استفاده شده، اما معروف به آیه «مباحله» از باب مفاعله است که برخلاف کاربرد آیه است (شاید استفاده از باب مفاعله به این دلیل باشد که مشترک بین دو طرف است). یکی از معانی «ابتهاال» دعا برای طرف مقابل است و نیز به معنای اجتهاد در دعاست؛ یعنی اینکه شیوه دعا و انتخاب واژه‌های آن برای مجری، آزاد است. یکی دیگر از معانی «ابتهاال» در زبان عرب دعا کردن با نهایت اخلاص همراه با تضرع، اصرار و الحاح است.^۲

۱۱-۴-۱. شیوه اجرای «ابتهاال»

«ابتهاال» به صورت انفرادی اجرا می‌شود و به جز جمله‌های آغازین و پایانی که معمولاً تسبیح و صلوات است، متن اصلی به طور معمول قصیده‌ای شعری است و نثر نیست. آهنگ «ابتهاال» معمولاً از پیش ساخته نمی‌شود و موضوعات آن بیشتر دعایی است که البته مدح حضرت رسول ﷺ را نیز شامل می‌شود و اجرای آن معمولاً پیش از اذان صبح است که البته اهمیت آن به هیچ عنوان با تلاوت قرآن مقایسه پذیر نیست. همان طور که پیش تر گفته شد، «ابتهاال» در مقایسه با «تواشیح» هنر نوپاتری است. شاید به همین دلیل است که همه اقشار جامعه از چند و چون آن خبر ندارند و تفاوت آن را با «تواشیح» نمی‌دانند.

مصریان در «ابتهاال خوانی» تبحر بسیار دارند و از مبتهل های مطرح جهان اسلام می‌توان به طه الفشنی، نصرالدین طوبار، سید محمد نقش بندی، محمد عمران و شیخ محمد فیومی اشاره کرد.

۱. محمد بن مکرم ابن منظور، همان، ج ۱۱، ص ۷۱.

۲. همان، ص ۷۲.

پرسش‌ها

۱. ابتهال با تواشیح چه تفاوتی دارد؟
۲. نحوه اجرای تواشیح و ابتهال را توضیح دهید.
۳. در تشکیل گروه‌های تواشیح چه نکاتی حائز اهمیت است؟

منابعی برای مطالعه بیشتر:

- فرشاد سرابی، آموزش هنر تواشیح و همخوانی قرآن کریم، تهران، گلریز، ۱۳۹۲.
- امین میرزایی، هنر آسمانی (پژوهشی در فن انشاد و تواشیح)، اصفهان، رنگینه، ۱۳۹۲.

درس دوازدهم:

آشنایی با نهادها، نرم افزارها و سایت های قرآنی

اهداف درس:

امید است فراگیران در پایان این درس:

۱. با نهادها، سایت ها و نرم افزارهای مهم قرآنی آشنا شوند؛
۲. انگیزه آشنایی با مهم ترین نرم افزارهای آموزشی، تبلیغی و ترویجی قرآن کریم را پیدا کنند؛
۳. توانایی استفاده از ظرفیت های نهادها و سایت ها و نرم افزارهای قرآنی را پیدا کنند.

۱-۱۲. نهادهای قرآنی

۱-۱۲. سازمان اوقاف و امور خیریه^۱

سازمان اوقاف و امور خیریه یک سازمان شبه دولتی است که مدیریت کلیه

1. www.oghaf.ir

موقوفات فاقد متولی کشور را در اختیار دارد. حوزه فعالیت این سازمان شامل مدیریت موقوفات عام فاقد متولی، موقوفات خاصه و اماکن مذهبی اسلامی، اثاث باقیه و بقعه های متبرکه، همچنین محبوسات، نذور، صدقات و هر مال دیگری که به غیر از عنوان وقف برای امور عام المنفعه و خیریه اختصاص یافته و نیز اداره مؤسسات و انجمن های خیریه می باشد.

بخش های قرآنی وابسته به سازمان اوقاف و امور خیریه عبارت است از:

الف) دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم:^۱ دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم از مراکز آموزشی وابسته به سازمان اوقاف و امور خیریه است که در حال حاضر در ۱۸ شهر (تهران، مشهد، مراغه، کرمانشاه، شاهرود، شیراز، ملایر، میبد، زاهدان، آمل، خوی، خمین، ایلام، سبزوار، اصفهان، بندرعباس، زابل و بجنورد) دارای شعبه ای با عنوان دانشکده علوم قرآنی است.

ب) مؤسسه راسخون:^۲ مؤسسه فرهنگی اطلاع رسانی راسخون، از سازمان های فرهنگی وابسته به سازمان اوقاف و امور خیریه است. از جمله اقدامات این مؤسسه راه اندازی سرویس وبلاگ دهی «راسخون بلاگ» است. «پرتال فرهنگی راسخون» با هدف ترویج و تبیین فرهنگ و معارف اصیل اسلامی و ارتقای ارزش های دینی و مذهبی نسل جوان و اطلاع رسانی اخبار در حوزه های گوناگون تأسیس شده است.

بخش های مهم پرتال فرهنگی راسخون عبارت است از مقالات (بیش از ۱۶۰۰۰ عنوان در موضوعات دین پژوهی، مهدویت، علم و دانش، خانه و خانواده، فرهنگ و اندیشه، پزشکی سلامت، حکومت دینی، جهان سیاست،

1. www.quran.ac.ir

2. www.rasekhoon.ir

نگاهی به تاریخ، ورزش و سرگرمی، وقف)، ویژه‌نامه (بیش از ۸۰۰ ویژه‌نامه مناسبی و موضوعی)، اخبار، انجمن‌ها (دین‌پژوهی، کامپیوتر و فناوری اطلاعات، مطالب عمومی، ورزش، زبان‌های خارجه، هنر و...)، چندرسانه‌ای (آرشیو کامل و بی‌نظیر فایل‌های صوتی و تصویری در موضوعات قرآن‌کریم، آموزشی، امام و رهبری، دعا، مناجات و تواشیح، سخنرانی، سرود و مداحی و...)، نرم‌افزارهای روز دنیا، فروشگاه محصولات فرهنگی، معرفی و ارائه زندگی‌نامه مشاهیر، مسابقات، وبلاگ اختصاصی اعضا، مشاوره، بازی‌های آنلاین و معرفی نرم‌افزارها.

پ) مرکز ترجمه قرآن^۱: «مرکز ترجمه قرآن مجید به زبان‌های خارجی» با همکاری وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در سال ۱۳۷۳ تأسیس شده است. هدف نهایی این مرکز، ارائه ترجمه‌ای گویا، روان و به‌دوراز تحریف قرآن مجید، به زبان‌های زنده دنیا برای میلیون‌ها انسان مشتاقی است که در انتظارند تا به زبان خود حقایق و معارف اسلامی را به‌طور مستقیم از کانون وحی درک کنند، به‌گونه‌ای که جنگ‌های فرقه‌ای و مذهبی در آن راه نیابد و ترجمه‌ای خالی از هرگونه تعصب و شائبه مذهبی باشد.

ازجمله فعالیت‌های این مرکز عبارت است از تهیه ترجمه‌های چاپی قرآن، آرشیو مقالات و بحث‌های نظری ترجمه قرآن، ایجاد کتابخانه تخصصی ترجمه به زبان‌های گوناگون (انگلیسی، عربی، آلمانی، اسپرانتو، آذربایجانی، ایتالیایی، فرانسه، ترکی استانبولی، روسی، لاتین، بلغارستانی، اسپانیایی، سوئدی، اردو، آلبانیایی، پرتغالی، رومانیایی، ژاپنی، پشتو، کردی، ارمنی،

مالایلاما، تلگوگو، بنگالی، هندی، تامیلی، مراتی، سواحلی و سومالی) و شناسایی استادان زبان و انتشار مجله تخصصی ترجمان وحی.

ت) انتشارات اسوه: شرکت چاپ و انتشارات اسوه برای چاپ کتب دینی و مذهبی و قرآن در سال ۱۳۷۰ با سرمایه موقوفات کشور تأسیس شده و تاکنون گذشته از چاپ قرآن مجید ده ها عنوان کتاب چاپ و منتشر کرده است. ساختمان این چاپخانه که بزرگترین چاپخانه قرآن کریم در خاورمیانه است در زمینی به مساحت پنجاه هزار مترمربع و با زیربنای یازده هزار متر در قم احداث شده است.

ث) مرکز امور قرآنی: اهداف این مرکز عبارت است از برنامه ریزی و برگزاری مسابقات قرآن کریم در سطوح استانی، ملی و بین المللی؛ ساماندهی و ارتقای سطح توان علمی و مهارتی داوران مسابقات قرآن کریم؛ بهره برداری مناسب از ظرفیت بقاع متبرکه به منظور توسعه فعالیت های قرآنی؛ برگزاری آموزش های عمومی و تخصصی قرآن کریم.

یکی از مهم ترین و بزرگترین اهداف این مرکز در سازمان در حوزه تبلیغ و ترویج قرآن کریم است. اقداماتی که با بهره گیری از ظرفیت های آموزش و ترویج فعالیت های قرآنی صورت می گیرد؛ از جمله: نظارت بر طراحی نظام آموزشی قرآن کریم، تأمین محتوا، برگزاری همایش های بین المللی قرآن کریم، تعامل با برگزارکنندگان مسابقات بین المللی در کشورهای اسلامی، برگزاری جشنواره های قرآنی، چاپ قرآن کریم در چاپخانه تخصصی اسوه، تولید آثار و محصولات فاخر قرآنی، برگزاری کرسی های تلاوت و محافل انس با قرآن، جزء خوانی قرآن کریم در ماه مبارک رمضان بهار قرآن و برگزاری کرسی های

تلاوت اذان گاهی در بقاع متبرکه و حمایت و تجلیل از چهره‌های برتر قرآنی و قرآن‌آموزان.

۱۲-۲. سازمان دارالقرآن الکریم^۱

«سازمان تبلیغات اسلامی» به موازات تأسیس در سال ۱۳۶۰ و در مسیر عمل به وظایف اساسی خود در حوزه نشر فرهنگ قرآنی، ابتدا بخش «دارالقرآن الکریم» را در مرکز، با هدف نهادینه کردن و گسترش و تعمیق فعالیت‌ها و فرهنگ قرآنی در سطح جامعه تأسیس کرد که این بخش با توجه به گسترش سریع دایره فعالیت‌ها و افزایش انتظارات جامعه به «اداره کل» و از سال ۱۳۸۱ به بعد نیز با تغییر ساختار تشکیلاتی به یکی از مؤسسات وابسته به سازمان تبلیغات اسلامی تحت عنوان «سازمان دارالقرآن الکریم» تبدیل شد.

سازمان تبلیغات اسلامی با بهره‌گیری از سازمان دارالقرآن الکریم - به عنوان حوزه تخصصی خود در امور قرآنی کشور - و بیش از ۲۵۰ دارالقرآن الکریم در مراکز استان‌ها و کانون‌های قرآن شهرستانی تابعه (با ۴۵۰ پُست رسمی و مصوّب قرآنی) و همچنین بیش از ۲۵۰۰ اتحادیه، مؤسسه قرآنی مردمی و خانه قرآن روستایی تحت نظارت، هم‌اکنون فعالیت‌های قرآنی در حوزه‌های گوناگون آموزشی، پژوهشی، تبلیغی، ترویجی، نظارتی و حمایتی دارد.

از جمله وظایف و مأموریت‌های اساسی و سازمان برنامه‌ریزی، نظارت، هدایت و ساماندهی فعالیت‌های قرآنی دارالقرآن الکریم ادارات کل تبلیغات اسلامی استان‌ها و کانون‌های قرآن شهرستانی وابسته، تلاش در جهت توسعه کمی و کیفی «آموزش‌های قرآن کریم» برگزاری دوره‌های تربیت معلم، مراسم،

محافل، مسابقات، جشنواره ها و همایش های قرآنی؛ و تصحیح و نظارت بر چاپ و نشر قرآن کریم و صدور مجوزهای قانونی مربوطه (از سال ۱۳۶۲ نظارت تاکنون) است.

بنا به مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی، این سازمان «دبیرخانه ارزشیابی و اعطای مدرک تخصصی به حافظان قرآن کریم» می باشد. درجات ۱، ۲، ۳ و ۴ این مدرک به ترتیب معادل دکتری، فوق لیسانس، لیسانس و فوق دیپلم است.

۱۲-۱-۳. سازمان قرآنی دانشگاهیان کشور^۱

در سال ۱۳۶۲ جهاد دانشگاهی عهده دار و متولی فعالیت های فرهنگی دانشگاه ها شد و از سال ۱۳۸۰ سازمان قرآنی دانشگاهیان کشور، از واحدهای تابع «جهاد دانشگاهی» فعالیت خود را آغاز کرد. از جمله فعالیت های این سازمان می توان به برگزاری مسابقات بین المللی قرآن دانشجویان مسلمان، تأسیس و ایجاد خبرگزاری بین المللی قرآن کریم با نام اختصاری «ایکنا»^۲ اشاره کرد.

این خبرگزاری در جهان اسلام، تنها خبرگزاری تخصصی در زمینه قرآن کریم است که فعالیت خود را در سال ۱۳۸۲ زیر نظر سازمان قرآنی دانشگاهیان کشور آغاز کرده است و پس از گذشت قریب به دو دهه از فعالیت خود، با تولید روزانه ۵۰۰ خبر به ۱۹ زبان زنده دنیا (فارسی + ۱۸ زبان دیگر) گام بلندی را در تحقق اهداف این سازمان برداشته است.

1. www.isqa.ir

2. International Quran News Agency.

این خبرگزاری قرآنی ایران که با عبارت اختصاری «IQNA» شناخته شده است، در بیستم آبان‌ماه ۱۳۸۲ مقارن با پانزدهم رمضان المبارک ۱۴۲۴ ق افتتاح شد و اخبار مذهبی و قرآنی جهان اسلام و ایران را پوشش می‌دهد.

۱۲-۱-۴. معاونت قرآن و عترت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی^۱

مهم‌ترین وظایف این معاونت، سیاست‌گذاری برای چگونگی برگزاری نمایشگاه‌های قرآن و عترت، ارزیابی و صدور مجوز برای تشکیل مراکز و مؤسسات فرهنگی قرآن و عترت، بسترسازی تبیین منشور توسعه فرهنگ قرآنی و معرفی کارکردهای آن در دستگاه‌های دولتی و تدوین ضوابط شناسایی، معرفی، تکریم و حمایت از خادمان، نخبگان، فعالان و مدیران قرآن و عترت است.

۱۲-۱-۵. شبکه قرآن^۲

شبکه قرآن و معارف سیما که در تداول عامه با نام شبکه قرآن شناخته می‌شود در ۲۱ آذر ۱۳۷۹ آغاز به کار کرد. وظایف این شبکه گردآوری و دریافت و تهیه و تنظیم و پخش گزارش‌های قرآنی و برنامه‌های دینی است. برنامه‌های این شبکه در بیشتر مناطق ایران از طریق گیرنده‌های آنالوگ و دیجیتال قابل دریافت است.

گروه‌های شبکه عبارت‌اند از: تلاوت و نغمات دینی، جلسات و مسابقات، کودک و نوجوان، تأمین برنامه و طرح و نظارت.

1. www.qia.farhang.gov.ir

2. www.qurantv.ir

۱۲-۱-۶. رادیو قرآن^۱

این رادیو در ۲۲ بهمن ماه سال ۱۳۶۲ با حضور مقام معظم رهبری (دامت برکاته) افتتاح شد. رادیو قرآن در ادامه فعالیت خود و با رشد مخاطب به عنوان اولین شبکه تخصصی رادیویی طرح های کلان را با مشارکت دستگاه های مسئول جلو می برد. از جمله این طرح ها می توان به طرح های ملی «آیه های زندگی»، «ختم قرآن کریم»، «حفظ قرآن»، «جشنواره های ابتهاج»، «تواشیح و جمع خوانی» و... اشاره کرد.

شایان ذکر است که رادیو تلاوت با عنوان کانال دوم شبکه قرآن با هدف اشاعه فرهنگ قرآن خوانی و تشویق و ترغیب علاقه مندان به قرائت قرآن از روز اول ماه مبارک رمضان سال ۱۳۹۱ آغاز به کار کرد و در حال حاضر ۲۴ ساعته پخش می شود.

۱۲-۱-۷. رادیو معارف^۲

در بهمن ماه سال ۱۳۷۷، اولین رسانه معارفی با ۸ ساعت پخش آغاز و در سال ۱۳۸۲ با بهره مندی از نیروهای جوان سطوح عالی حوزوی و دانشگاهی ۲۴ ساعته شد. گروه های برنامه ساز این رادیو عبارت اند از: گروه قرآن و حدیث، فقه و سیره، اندیشه و حکمت، فرهنگ و ادب و خبر و برنامه های سیاسی.

برنامه های رادیو معارف در سه سطح عمومی، تخصصی و فوق تخصصی در گروه های موضوعی فرهنگ و ادب، اندیشه و حکمت، خبر و برنامه های سیاسی، فقه و سیره، و قرآن و حدیث می باشد.

1. www.radioquran.ir

2. www.radiomaaref.ir

۱۲-۱-۸. شورای عالی قرآن^۱

شورای عالی قرآن در سال ۱۳۷۰ با فرمان رهبر حکیم انقلاب «اَمَّ ظَلَّة» تأسیس شد. مهم‌ترین فعالیت‌های این مرکز عبارت است از: برگزاری دوره‌های ارتقا برای قاریان، اعزام قاریان به کشورهای گوناگون، نظارت بر تولید و پخش برنامه‌های قرآنی صداوسیما، و اجرای طرح ارزیابی قاریان و مدرسان با اعطای درجات ۱، ۲، ۳ و ۴ به‌ترتیب معادل دکتری، فوق‌لیسانس، لیسانس و فوق‌دیپلم.

۱۲-۲. نرم‌افزارهای قرآنی

۱۲-۲-۱. نرم‌افزارهای علوم قرآنی

الف) مشکلات الأنوار:

- تولیدکننده: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی
- ۵۰۲ عنوان کتاب در ۶۰۰ جلد از منابع فارسی و عربی علوم قرآن، شرح حال تفسیری ۳۱۶۷ تن از مفسران در قالب ۳۵ نمایه از ۲۷ منبع، ارائه بیش از ۳۰۰۰۰ چکیده درباره مفسران.

ب) رضوان:

- تولیدکننده: شرکت میثاق نوین
- کتابخانه کتب علوم اسلامی و قرآنی، تفسیر قرآن، شامل: تفسیر المیزان به عربی و فارسی و تفسیر نمونه.

۱۲-۲-۲. نرم افزارهای موضوعی قرآن

الف) جامع معارف قرآن:

- تولیدکننده: مرکز فرهنگ و معارف قرآن

- متن کامل تفسیر راهنما، تفسیر موضوعی تفسیر راهنما، ۳۰۱۵ کلیدواژه و ۱۳۰۰۰۰ نمایه و ۶۵۰۰۰ فیش، متن کامل فرهنگ قرآن ۳۳ جلد به همراه ۶۷۰۰۰ موضوع قرآنی، فرهنگ موضوعی تفاسیر (طبقه بندی ۲۰ دوره تفسیر قرآن در ۳۰۵ مجلد) با ۳۷۰۰۰ موضوع.

ب) فرهنگ موضوعی تفاسیر:

- تولیدکننده: مرکز فرهنگ و معارف قرآن و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم

اسلامی

- فیش برداری از ۲۰ دوره تفسیر (در ۳۰۵ مجلد) شامل بیش از ۴۵۰۰۰

فیش پژوهشی، دسته بندی و موضوع نگاری ۲۰ دوره تفسیر با بیش از ۳۷۷۰۰ موضوع در حوزه معارف قرآنی و تفسیری.

پ) دانشنامه مقالات قرآنی:

- تولیدکننده: مرکز فرهنگ و معارف قرآن

- ارائه ۱۰۰۰۰ مقاله تمام متن در موضوعات علوم، معارف، تفسیر و ترجمه

قرآن، طبقه بندی اطلاعات به ۱۴۰۰ موضوع.

ت) مشکات:

- تولیدکننده: مؤسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان

- تفسیر موضوعی تفاسیر المیزان، نمونه و نور نگارش اول، دسترسی به

۲۰۰۰۰ موضوع قرآنی در سه سطح همراه با امکان جست و جو، ارتباط

مفهومی و اطلاعاتی بین بخش‌های گوناگون برنامه، ۸۰۰۰۰ نقش دستوری کلمات قرآن.

ث) فرهنگ موضوعی تفسیر تبیان:

- تولیدکننده: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.

- متن کامل تفسیر اجتهادی التبیان فی تفسیر القرآن در ۱۰ جلد اثر شیخ طوسی، جست‌وجوی موضوعی به وسیله امکاناتی چون: کلیدواژه، نمایه و موضوع، عرضه فهرست بیش از ۳۱۰۰۰ موضوع برگرفته از تفسیر تبیان.

۱۲-۲-۳. نرم‌افزارهای ترجمه

الف) ترجمان وحی:

- تولیدکننده: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی و مؤسسه فرهنگی

ترجمان وحی

- متن و فهرست کامل سوره‌های قرآن کریم همراه ۸۰ ترجمه به ۲۵ زبان، شامل: فارسی (۳۴ ترجمه)، انگلیسی (۱۰ ترجمه)، فرانسه (۳ ترجمه)، آلمانی (۶ ترجمه)، ایتالیایی، اسپانیایی، آلبانیایی، اندونزیایی، مالزیایی، پرتغالی، ترکی استانبولی (۲ ترجمه)، سواحلی، کردی، آذربایجانی، اردو (۳ ترجمه)، بلغاری، بوسنیایی، تامیلی، چینی، روسی (۴ ترجمه)، ژاپنی، کره‌ای، لهستانی، هندی و هوسا.

ب) ترنم وحی:

- تولیدکننده: شرکت نرم‌افزاری ترنم

آشنایی با نهادهای نرم افزارها و سایت های قرآنی ❁ ۱۹۵

- متن کامل ۱۱ دوره تفسیر قرآن کریم، ۱۰۲ ترجمه به زبان فارسی، ۱۲ ترجمه به زبان انگلیسی و ۷۸ ترجمه به زبان های دیگر، ارائه شرح آیات الأحکام و شأن نزول آیات.

پ) برهان (آموزش تجوید):

- تولیدکننده: مؤسسه فرهنگی یاسین

- آموزش تجوید به شیوه ای نوین و جذاب در ۱۸ درس با تمرین، یک دوره ترتیل کامل قرآن کریم با قابلیت انتخاب جزء، سوره و آیه همراه با ۷ ترجمه گویا.

ت) آوای وحی:

- تولیدکننده: گسترش دنیای نرم افزار

- قرائت تجوید کامل قرآن کریم با صدای عبدالباسط عبدالصمد، ۷ ترجمه قرآن به زبان های زنده دنیا، نمایش قرآن با خط عثمان طه و نمایش هم زمان ترجمه، تکرار آیات برای حفظ قرآن.

ث) نبأ:

- تولیدکننده: دفتر تحقیقاتی یاسین قم

- آموزش تجوید قرآن کریم، برگزیده تفسیر نمونه اثر آیت الله مکارم شیرازی، هفت ترجمه فارسی و یک ترجمه انگلیسی.

ج) بینات:

- تولیدکننده: شرکت میثاق نوین

- آموزش مخارج حروف به صورت پویانمایی، قرائت تجوید و ترتیل کامل قرآن توسط عبدالباسط، تلاوت استادان: عبدالباسط، منشاوی و پرهیزکار،

مجموعه کامل قرآن، نهج البلاغه، مفاتیح الجنان و صحیفه سجاده همراه تفسیر المیزان (فارسی و عربی) و تفسیر نمونه.

۱۲-۲-۴. نرم افزارهای جامع تفسیر و علوم قرآن

الف) مکتبه اهل البيت (ع):

- متن کامل بیش از ۷۰۵۰ جلد کتاب از تمام مذاهب اسلامی، در رده‌های: تفسیر، علوم قرآن، فقه، مصطلحات، حدیث، اصول فقه، رجال، کتاب‌شناسی، نسب‌شناسی، تاریخ، زندگی‌نامه پیامبر (ص) و ائمه معصومان (ع)، زبان‌شناسی عربی، عقاید، اخلاق، عقاید اهل کتاب، شعر، طب، فلسفه، منطق، عرفان، تعبیر خواب، متفرقه و کتاب‌های خطی.

- درخت عقاید اسلامی (موضوعات عقایدی): بیش از ۲۳۰/۰۰ فیش در ۲۰۰۰ موضوع عقایدی، برگرفته شده از حدود ۳۰۰۰ جلد کتاب از مهم‌ترین منابع اسلامی شیعه و سنی و لغت‌نامه‌ها (۸۰ جلد).

ب) جامع تفاسیر نور:

- تولیدکننده: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

- متن ۴۴۶ عنوان کتاب در ۲۰۵۶ جلد، شامل: متن کامل قرآن کریم، ۳۴۱ عنوان تفسیر فارسی و عربی، ۲۳ ترجمه فارسی، ۴۷ ترجمه در ۲۵ زبان خارجی، متن کامل ۴ عنوان تفسیر انگلیسی، ۷ فرهنگ‌نامه معتبر قرآنی، ۲۰ لغت‌نامه و ۳ آوانگاری انگلیسی قرآن کریم؛ نمایش بیش از ۱۰۰۰ تصویر و افزون بر ۶۰ قطعه فیلم مرتبط با آیات؛ تجزیه و ترکیب تمامی آیات قرآن؛ ترجمه گویای انگلیسی قرآن کریم؛ ۱۵ دوره ترتیل کامل قرآن کریم و ۱۵۹ قرائت مجلسی از پانزده قاری جهان اسلام به همراه قرائت تحقیق خلیل حصری.

- نسخه جدید نرم افزار جامع التفاسیر: ۶۰ دوره کامل از معتبرترین تفاسیر فارسی، عربی و انگلیسی از قرآن، به همراه ۱۸ ترجمه قرآن کریم.

پ) کتابخانه احادیث تفسیری:

- تولیدکننده: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی
- متن کامل ۱۴۲ عنوان کتاب در ۶۸۶ جلد به زبان عربی و فارسی، در موضوعات: تفسیر جامع، تفسیر کلامی و اجتهادی، تفسیر روایی و ادبی، تفسیر متشابهات، اسباب نزول، پاسخ به مسائل قرآنی و دینی، کتب مقدس، طب و لغت نامه.

۱۲-۲-۵. نرم افزارهای قرآنی گویا

الف) درس هایی از قرآن:

- تولیدکننده: مؤسسه فرهنگی تبیان
- مجموعه مباحث برنامه تلویزیونی «درس هایی از قرآن» سال ۱۳۸۲، شامل متن کامل همراه با فیلم.

ب) تفسیر:

- تولیدکننده: مرکز نشر اسراء
- مجموعه دروس تفسیر قرآن کریم حضرت آیت الله جوادی آملی.

پ) مجموعه دروس تفسیر ترتیبی قرآن کریم:

- تولیدکننده: شرکت نشر اسراء
- مجموعه دروس تفسیری آیت الله جوادی آملی.

۱۲-۲-۶. نرم‌افزارهای آموزشی

الف) بیان (آموزش روخوانی قرآن کریم):

- تولیدکننده: مؤسسه فرهنگی یاسین

- آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم به شیوه‌ای نوین و جذاب همراه با تمرین، یک دوره ترتیل کامل قرآن با قابلیت انتخاب جزء و سوره و آیه، هفت ترجمه فارسی و یک ترجمه گویا.

ب) آموزش قرآن:

- تولیدکننده: استاد حاج‌رضا شاه‌میوه

- آموزش تخصصی صوت و لحن قرآن کریم توسط استاد حاج‌رضا شاه‌میوه در ۲۲ جلسه، اجرای دستگاه‌های مختلف، شامل: صبا، بیات، عجم، نهاوند، سه‌گاه، حجاز و رست.

۱۲-۲-۷. نرم‌افزارهای آموزش کودکان

الف) گنجینه سیمای وحی:

- تولیدکننده: مؤسسه فرهنگی یاسین

- آموزش الفبای عربی، صداها، کوتاه و کشیده، سکون، تشدید، حروف والی (ناخوانا)، تنوین نصب، تنوین جر، تنوین رفع، مد، اشباع، وصل، وقف، علامت‌های وقف، به همراه ۲۴ قصه قرآنی با صوت و تصویر.

ب) صبا (قرآن برای کودکان):

- تولیدکننده: مؤسسه فرهنگی یاسین

- دو دوره ترتیل کامل قرآن با صدای استاد محمد صدیق منشاوی و استاد پرهیزکار، آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم، ترجمه گویای قرآن با

صدای استاد فولادوند، دانستی های گوناگون قرآنی، ۲۴ قصه قرآنی همراه با صوت و تصاویر زیبا.

پ) هدهد (قرآن برای نونهالان):

- تولیدکننده: مؤسسه فرهنگی یاسین

- آموزش الفبای قرآنی همراه با پویانمایی های زیبا و قابل فهم برای نونهالان، ترتیل کامل قرآن با صدای استاد پرهیزکار با قابلیت تکرار آیات، ورق زدن صفحات و ترجمه گویا، آشنایی با سوره های کوچک قرآن با روشی ساده و جذاب با آموزش مفاهیم، قرائت و حفظ، ارائه داستان های جذاب مربوط به پیامبران به صورت پویانمایی های زیبا و آموزش مهارت های زندگی به روش تعاملی.

ث) سروش ایمان:

- تولیدکننده: سروش مهر

- بزرگ ترین جشنواره قرآنی با استفاده از هوش مصنوعی صوتی در جهان اسلام، آموزش قرائت قرآن و برگزاری آزمون حفظ، تجوید و فصاحت به همراه حفظ آیه به آیه قرآن، آزمون حفظ کل قرآن به صورت نوشتاری و شنیداری با امکان انتخاب محدوده با استفاده از فناوری هوشمند صوتی.

ج) صبا نوجوان:

- تولیدکننده: مؤسسه فرهنگی یاسین

- در قالب سه بخش: آموزش روخوانی، تجوید و علوم قرآن با شیوه های جذاب همراه با تمرین، آموزش حفظ به شیوه جامع با امکان بهره مندی از استاد

راهنما در حفظ و قابلیت‌های تکرار، ترتیل کامل قرآن با صدای استاد پرهیزکار، معرفی کامل سوره‌ها با بیان محتوای آن‌ها به شیوه نو.

چ (دبستان قرآن (تمام دوره‌های دبستانی):

– تولیدکننده: مؤسسه فرهنگی یاسین.

– آموزش کتاب قرآن به شیوه‌ای جدید و جذاب، آموزش کتاب هدیه‌های آسمان به شیوه نوین همراه با کتاب کار و زنگ تفریح متناسب با هر درس، آموزش اذان، اقامه، نماز و آداب ترتیبی همراه با صوت و تصویر، ترتیل و قرائت جزء ۲۸ و ۲۹ و ۳۰ با صدای مشهورترین قاریان جهان.

ح (ذکر (آموزش حفظ قرآن کریم):

– تولیدکننده: مؤسسه فرهنگی یاسین

– آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن کریم به شیوه‌ای نوین و جذاب همراه با تمرین، یک دوره ترتیل کامل قرآن با قابلیت انتخاب جزء و سوره و آیه، هفت ترجمه فارسی و یک ترجمه گویا.

۱۲-۲-۸. نرم افزارهای قرائت قرآن

الف) نداء:

– تولیدکننده: مؤسسه فرهنگی یاسین

– ۱۴ ساعت قرائت قرآن کریم با صدای قاریان مشهور جهان، همچون: مصطفی اسماعیل، عبدالباسط و سعید مسّلم، به همراه تصویر قاریان، سوره و آیات.

ب) تنزیل (ترتیل قرآن مجید):

– تولیدکننده: مؤسسه فرهنگی یاسین

- قرائت کامل قرآن کریم به روش ترتیل، نمایش متن قرآن با رسم الخط عثمان طه در دو اندازه کوچک و بزرگ (تمام صفحه).

۱۲-۲-۹. نرم افزارهای تلاوت تحقیق

الف) تلاوت تحقیق:

- تولیدکننده: شرکت نرم افزاری کوثر
- تلاوت تحقیق آهنگین استاد محمود خلیل الحصری.

ب) شمیم نور:

- تولیدکننده: شرکت مهندسی ره آوران سورا رایانه
- متن کامل قرآن کریم، ارائه فنی ترین قرائت از استادان و قراء مشهور، آموزش نغمات (فروع و ترکیبات) و آشنایی با قاریان مشهور جهان.
پ) آموزش تخصصی وقف و ابتداء:

- تولیدکننده: سازمان دارالقرآن الکریم و استاد مستفید
- آشنایی کامل با انواع وقف و ابتداء در قرآن، ضرورت و نقش وقف و ابتداء در تلاوت قرآن، آشنایی با علائم و رموز وقف در قرآن عثمان طه، آشنایی با نام های وقف و کاربرد هر کدام در قسمت های گوناگون تلاوت.

۱۲-۲-۱۰. نرم افزارهای کتاب شناسی قرآنی

الف) کتاب شناسی جهانی قرآن کریم:

- تولیدکننده: پارسا
- معرفی پایگاه ها، کتاب ها و پایان نامه های قرآنی، شامل: اصطلاح نامه، متن چکیده، عنوان کتاب یا مجموعه، عنوان مقاله نشریه و نیز عنوان مقاله

مجموعه، کلیدواژه چکیده‌ها، پدیدآورنده، ناشر، محل نشر؛ به همراه جست‌وجوهای متنوع در متن.

(ب) بانک جامع اطلاعات قرآنی:

- تولیدکننده: مؤسسه نمایشگاه‌های فرهنگی ایران، دبیرخانه نمایشگاه قرآن کریم

- بانک جامع اطلاعات قرآنی، شامل: کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالات قرآنی، کتب قرآنی چاپ‌شده در خارج از کشور، نوارهای قرآنی به همراه زندگی‌نامه قاریان، معرفی سازمان و مراکز قرآنی، معرفی نرم‌افزارهای قرآنی و خادمان برگزیده قرآنی.

۱۲-۲-۱۱. نرم‌افزارهای اعجاز علمی قرآن

(الف) اعجاز علمی قرآن:

- تولیدکننده: مؤسسه فرهنگی جهان رایانه کوثر (تهران)

- ترجمه سلسله الإعجاز العلمی فی القرآن الکریم، از عربی به فارسی.

(ب) قرآن و ابر و باد:

- تولیدکننده: مؤسسه فرهنگی جهان رایانه کوثر (تهران)

- مجموعه اعجاز علمی قرآن، ارائه دانش‌های قرآنی با اشاره به آیات موضوعی متناسب با مباحث علمی، بهره‌گیری از مباحث مرتبط با علوم قرآنی از دایره المعارف‌های بریتانیکا، اینکارتا و بارتلی، معرفی پایگاه‌های قرآنی اینترنتی و مرتبط با موضوعات علمی، اهل بیت (ع) از دیدگاه قرآن، پخش تواشیح در برنامه به‌عنوان صوت زمینه، لغت‌نامه و فرهنگ هوشمند انگلیسی و فارسی همراه با ترجمه آیات.

پ) القرآن و الحيوان:

- تولیدکننده: مرکز التراث

- مجموعه اعجاز علمی در قرآن کریم (قرآن و جانوران) به زبان عربی، شامل مباحثی چون: مهاجرت پرندگان و رازهای آن، چگونگی و اسرار جفت گیری پرندگان، جانوران دریا و ماهیان، مهاجرت قزل آلا و ماهی ای که در بیرون آب زندگی می کند، شتر و برخی دیگر از جانوران، به همراه تصاویر و آیات و تلاوت آن.

ت) القرآن و النبات:

- تولیدکننده: مرکز التراث

- مجموعه اعجاز علمی در قرآن کریم (قرآن و گیاهان) به زبان عربی، شامل: گندم و چگونگی انبار و نگه داشت آن، میوه پیش از گوشت، خرما و تولد، بوته کدو و انجیر و زیتون و خواص آنها و مباحثی درباره گیاهان و تأثیر آنها در زندگی بشر همراه تصاویر و آیات و تلاوت آن.

ث) القرآن و الصحه:

- تولیدکننده: مرکز التراث

- مجموعه اعجاز علمی در قرآن کریم (قرآن و سلامت بدن) به زبان عربی، سلامت تن و روح آدمی از نگاه قرآن، ابعاد اعجازی آیات، بررسی روش های درمانی قرآن در بیماری پوست و دیگر بیماری ها، آموزش چگونگی خوردن و آداب آن، آداب وضو و غسل و آثار آن بر تن و روح و سلامت آنها، همراه تصاویر و تلاوت آیات.

ج) القرآن و السحب و الرياح:

- تولیدکننده: مرکز التراث

- مجموعهٔ اعجاز علمی در قرآن کریم (ابرها و باده‌ها) به زبان عربی، بیان اعجاز علمی قرآن دربارهٔ آسمان و ابر و باد، همراه توضیحاتی درخصوص انواع ابرها و نمایش تصاویر مرتبط.

چ) القرآن و الأرض:

- تولیدکننده: مرکز التراث

- ارائهٔ مباحثی دربارهٔ زمین، معادن و ظواهر و پدیده‌های طبیعی و آسمان و تأثیر آن‌ها بر زمین، همراه با تلاوت آیات مربوطه، عرضهٔ مطالب از طریق صوت و تصویر.

ح) القرآن و الانسان:

- تولیدکننده: مرکز التراث

- مجموعهٔ اعجاز علمی قرآن (انسان) به زبان عربی، شامل: آیات موضوعی متناسب با مباحث علمی، مباحث مرتبط با موضوع برگرفته از دائرةالمعارف‌های بریتانیکا، اینکارتا و بارتلی.

۱۲-۲-۱۲. نرم‌افزارهای قرآنی ویژهٔ تلفن همراه

الف) قرآن تبیان:

- جست‌وجو براساس سوره، آیه، شمارهٔ صفحه، شمارهٔ جزء، کلمات قرآن و ترجمه، نمایش صفحات قرآن براساس عثمان طه و رنگی همراه تلاوت قرآن و نمایش ترجمه، امکان ذخیره‌سازی قسمت‌های گوناگون و ایجاد فهرست برای مراجعات بعدی.

نشانی اینترنتی: <http://mc.tebyan.net>

ب) سراج:

- متن کامل قرآن همراه دو ترجمه از مرکز فرهنگ و معارف قرآن، به همراه چهار ترجمه فارسی دیگر و سه ترجمه به زبان های انگلیسی، آلمانی و فرانسه، تفسیر المیزان و نمونه، تلاوت شش قاری معروف و تلاوت آیه به آیه از سی قاری، ترجمه گویای هشت ترجمه به هفت زبان، امکان جست و جو در آیات قرآن و ترجمه فعال.

نشانی اینترنتی: www.maarefquran.com

پ) فصیح خوانی قرآن کریم:

- توضیح نسبتاً فشرده و مختصر قواعد تجوید، برگرفته از کتاب حلیه القرآن سید محسن موسوی بلده.

ت) احکام قرآنی:

- شامل هشت درس با موضوعاتی همچون: مس آیات و کلمات قرآن، رعایت احترام قرآن، مقدمات قرائت، و احکام قرآنی بانوان.

ث) داستان های قرآنی:

- داستان پیامبران الهی ذکر شده در قرآن به صورت تفصیلی.

ج) قلم هوشمند قرآنی:

- متن کامل قرآن از طریق اشاره قلم روی هر آیه، امکان استفاده از قرائت ۴۵ قاری مشهور، قابلیت تکرار نامحدود آیات.

چ) گنجینه قرآن:

- ارائه فضیلت و آثار سوره‌ها و خواص آیات قرآن.

ح) معجزات علمی قرآن:

- شامل ده‌ها موضوع از معجزات قرآن به همراه شرح معجزات و آیات مربوطه.

خ) قرآن و تبلیغ (حجت الاسلام والمسلمین قرائتی):

- کاری از گروه فرهنگی هنری سفیر بیان، وابسته به حوزه علمیه سفیران هدایت قزوین.

- مشتمل بر کتاب قرآن و تبلیغ، اثر حجت الاسلام والمسلمین قرائتی.

د) شمیم وحی:

- متن کامل قرآن به همراه قواعد تجویدی با رنگ‌های متمایز، ترجمه گویا، تفسیر نور، شأن نزول، اعراب قرآن و آیات الاحکام، امکان دسترسی به آیات از طریق سوره‌های مکی و مدنی و جزء، جست‌وجو به وسیله نام سوره.

ذ) ام‌الکتاب (قرآن جامع):

- متن و ترجمه قرآن کریم با قابلیت جست‌وجو، عرضه بیش از صد ترجمه به زبان‌های زنده دنیا، تلاوت بیش از سی قاری برتر جهان اسلام، ارائه متون تفسیری با قابلیت جست‌وجو، مقالات قرآنی.

۱۲-۳. سایت‌های قرآنی

الف) مرکز جهانی اطلاع‌رسانی آل‌البیت علیهم‌السلام:^۱ این سایت یک پایگاه شیعی در

1. www.al-shia.com.

اینترنت است که بخش های متنوع و مستقل آن به سی زبان زنده دنیا ارائه می شود. بخش قرآن این سایت شامل ارائه متن قرآن، جست و جوی متن و ترجمه چهار زبان قرآن، ترتیل کل قرآن با صدای هفت قاری مشهور، تلاوت مجلسی قاریان مشهور، آموزش، آشنایی با حافظان خردسال قرآن کریم و زندگی نامه ۲۷ نفر از قاریان مشهور جهان، نسخ خطی قرآن، کتاب ها و مقالات و مترجمان قرآن کریم به زبان های زنده دنیا است.

(ب) **پارس قرآن:**^۱ این سایت امکان مشاهده و جست و جوی متن و ترجمه فارسی و انگلیسی قرآن را فراهم می سازد. در این سایت، به طور ویژه به بررسی های موضوعی و آماری مفاهیم و واژه هایی از قرآن پرداخته شده است. مقالات و تصاویر، دو بخش دیگر این سایت است. یکی از امکانات ویژه این سایت، ارائه نرم افزارهای قرآنی قابل ذخیره سازی (دانلود) است؛ مانند: کتاب الکترونیکی قرآن مجید، نرم افزار جزء سی قرآن کریم و نرم افزار آیه امروز.

(پ) **شهر قرآن:**^۲ شهر قرآن، طرحی است نو در ارائه مفاهیم قرآنی، به صورت قابل فهم برای تمام سطوح سنی. شهر قرآن از بخش های گوناگونی تشکیل شده است، از جمله: باشگاه (گفت و گو، پرسش و پاسخ، ایجاد و بلاگ و دیدار با نخبگان قرآنی) آموزش کده (ارائه برنامه های آموزشی با استفاده از روش ها و قالب های رسمی و آزاد در رشته های قرائت، ترجمه، تفسیر، حفظ)، رادیو و تلویزیون، نمایشگاه، پژوهشگاه، جوانه ها (ویژه نوجوانان).

1. www.parsquran.com.

2. www.qurancity.ir.

شهر قرآن به زبان‌های فارسی، عربی و انگلیسی، ازسوی سازمان فعالیت‌های قرآنی دانشجویان کشور (وابسته به جهاد دانشگاهی) اداره می‌شود. (ت) بنیاد قرآن و عترت: ^۱ این سایت متعلق به بنیاد قرآن و عترت سپاه پاسداران انقلاب اسلامی است. این بنیاد در سال ۱۳۸۰، با حضور جمعی از پیش‌کسوتان قرآنی، به‌ویژه برادر پاسدار استاد شهریار پرهیزکار، تشکیل شده است. این سایت، از بخش‌های متنوعی همانند: اخبار قرآنی، فهرست سوره‌های قرآنی، قرآن‌پژوهان، قاریان و حافظان، مراکز قرآنی، مقالات، استفتانات قرآنی، کتابخانه علوم قرآنی، اهل‌بیت (علیهم‌السلام) و قرآن و... تشکیل شده است.

(ث) پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه: ^۲ این پایگاه ازسوی مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی و با هدف ارائه و طبقه‌بندی مطالب علوم اسلامی، پاسخ‌گویی به شبهات و فراهم کردن زمینه تماس بین محققان و کاربران ایجاد شده است. بخش قرآن این پایگاه، حاوی مقالات فراوانی در زمینه‌های علوم قرآنی، تفسیر، قرآن و اهل‌بیت (علیهم‌السلام)، قرآن و هنر و ادبیات، دایرةالمعارف و بسیاری از مطالب جالب دیگر است.

(ج) خبرگزاری قرآنی ایران (ایکنا): ^۳ ایکنا نخستین و تنها خبرگزاری تخصصی قرآن کریم در جهان اسلام است. اخبار و رویدادهای گوناگون اسلامی و قرآن ایران و جهان با دید و مَحک قرآنی، بررسی می‌شوند. این سایت به دوازده زبان زنده دنیا ارائه می‌شود و متعلق به جهاد دانشگاهی است.

1. www.bonyad_qoran.org.

2. www.hawzah.net.

3. www.iqna.ir.

چ) **قرآن شناسی:**^۱ این سایت حاوی مسائل علمی و کاربردی قرآن مجید است که با هدف آشنایی کاربران با مفاهیم روزمره زندگی از دیدگاه قرآن، به چهار زبان فارسی، عربی، انگلیسی و سوئدی طراحی شده است. بخشی از مطالبی که در این سایت به آن ها پرداخته شده است عبارت اند از: ستارگان، ماه و خورشید، زمین، دریاها، شب و روز، ابر و باران، درختان و میوه ها، بدن انسان، حیوانات و... روش پرداختن به این موضوعات، چنین است که ابتدا یک آیه درباره موضوع مدنظر مطرح می شود و سپس به نکات آیه از نگاه علوم امروز و جدید پرداخته می شود. بخش دیگری از سایت، به پاسخ به پرسش ها و شبهات و نیز به بررسی نوشته های مخالف قرآن اختصاص دارد.

ح) **شبکه قرآن سیما:**^۲ این سایت متعلق به شبکه قرآن سیمای جمهوری اسلامی ایران است که به فعالیت ها و برنامه های قرآنی شبکه قرآن می پردازد. از مزایای این سایت می توان به آرشیو غنی از تلاوت ها، سخنرانی ها و برنامه های صداوسیما اشاره کرد.

خ) **پایگاه مرکز فرهنگ و معارف قرآن:**^۳ این مرکز وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم است که در عرصه های تفسیر، ترجمه و موضوعات قرآنی فعالیت می کند. بخش قرآن پژوهی این سایت، حاوی فرهنگ موضوعی، تفاسیر، کتابخانه و پربسامان های قرآنی است. بخش دیگری از سایت، به اخبار و تازه های کتاب و مقالات قرآنی اختصاص دارد. بخش اطلاع رسانی سایت

1. www.quranology.com.

2. www.qurantv.irib.ir.

3. www.maarefquran.com.

شامل معرفی کتب، مقالات، پایان‌نامه‌ها، مراکز، پایگاه‌های اینترنتی و نرم‌افزارهای قرآنی جالب توجه است.

د) **درس‌هایی از قرآن:**^۱ «درس‌هایی از قرآن» نام برنامه‌ای است که بیش از ۲۵ سال، هر هفته از سیمای جمهوری اسلامی ایران پخش می‌شود. نام سایت این برنامه، به نام مجری آن یعنی حجت‌الاسلام والمسلمین قرائتی است که زمینه اصلی فعالیت ایشان قرآن و تفسیر است. تفسیر نور، از تألیفات ایشان، در این سایت قرار دارد. از بخش‌های دیگر این سایت می‌توان به آرشیو برنامه‌های هفتگی «درس‌هایی از قرآن» اشاره کرد. همچنین بخش‌های مسابقات هفتگی، پرسش و پاسخ و کتابخانه، مخاطبان خاص خود را دارد.

ذ) **دانشنامه اینترنتی قرآن:**^۲ این دانشنامه حاوی مطالب گسترده‌ای از موضوعات قرآنی است که از سوی کاربران آن، تکمیل و به‌روز می‌شود. این صفحات آزاد، به نام نویسنده آن درج می‌شود و محل مناسبی برای آشنایی با مفاهیم قرآنی است.

ر) **دایرکتوری وبلاگ‌های قرآنی:**^۳ در کنار سایت‌هایی که در زمینه قرآن فعالیت دارند، وبلاگ‌هایی نیز که از سوی اشخاص حقیقی ایجاد و اداره می‌شوند، قابل توجه‌اند. این سایت، در یافتن این وبلاگ‌ها به شما کمک می‌کند.

1. www.qaraati.net.

2. www.wikiquran.net.

3. www.quranblog.ir.

ز) دانشنامه موضوعی مقالات قرآن:^۱

- مرکز پشتیبانی کننده: مرکز فرهنگ و معارف قرآن
- معرفی اجمالی: دربردارنده ۱۱۳۳۹ مقاله تمام متن قرآن، طبقه بندی اطلاعات مقالات قرآنی در ۱۴۰۰ موضوع.

ژ) پایگاه اطلاع رسانی سراسری اسلامی (پارسا):^۲

- معرفی اجمالی: قابلیت جست و جوی بسیار قوی کتب، مقالات و پایان نامه ها در تمامی حوزه های علوم اسلامی از جمله قرآن، معرفی بیش از ۶۰/۰۰۰ مقاله، متن کامل ۱۰/۰۰۰ مقاله روی پایگاه.

س) آل البیت (ع):^۳

- معرفی اجمالی پایگاه: انبوه اطلاعات قرآنی و حدیثی، کتب تفسیری و حوزوی، و آشنایی و ارتباط با مشاهیر شیعه از جمله امکانات این شبکه است.

ش) حوزه نت:^۴

- معرفی اجمالی: رابط کاربری سه زبانه (فارسی، عربی و انگلیسی)، مشتمل بر مطالبی مانند: اسلام، اخلاق، احکام، کتابخانه، حوزه علمیه، قرآن، عقاید، فرهنگ و تمدن، علوم اسلامی و مراکز اسلامی. گزینه قرآن مشتمل است بر: قرآن و ترجمه، علوم قرآنی، تفسیر، قرآن و اهل بیت (ع)، ادیان و

1. www.maarefquran.org.

2. www.islamicdatabank.com/farsi.

3. <http://www.aalulbayt.org>.

4. <http://new.hawzah.net>.

تمدن‌ها در قرآن، هنر و ادبیات، مؤسسات قرآنی، خادمان قرآن، کتابخانه، نگارخانه، پایگاه‌ها و نرم‌افزارها.

ص) شبکه اطلاع‌رسانی شارح:^۱

- مرکز پشتیبانی‌کننده: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
- معرفی اجمالی: دربردارنده اطلاعات دینی، ارائه مجله پژوهش‌های قرآنی به همراه متن کامل. البته مدتی است به‌روز نشده، ولی دسترسی به اطلاعات قبلی امکان‌پذیر است.

ض) پایگاه تبیان:^۲

- مرکز پشتیبانی‌کننده: سازمان تبلیغات اسلامی
- معرفی اجمالی: بزرگ‌ترین پایگاه مذهبی؛ ارائه بیش از ده‌ها هزار کتاب و مقاله قرآنی، ترجمه و تفسیر قرآن. آمار پایگاه: کتب فارسی (۱۳۲۸۰)، مقالات فارسی (۹۴۹۴۶)، کتب عربی (۸۶۳۹)، مقالات عربی (۵۹۰۵)، کتب انگلیسی (۱۸۱۰) و مقالات انگلیسی (۱۳۸۵).

ط) مرکز قرآنی دانشجویان کشور:^۳

- مرکز پشتیبانی‌کننده: مرکز قرآنی دانشجویان
- معرفی اجمالی: وابسته به مرکز فعالیت‌های قرآنی دانشجویان کشور (جهاد دانشگاهی)، ارائه مطالب مفید قرآنی.

1. www.shareh.com.

2. www.tebyan.net.

3. www.iska.ir.

ظ) دائرةالمعارف قرآن در پایگاه حوزه:^۱

- مرکز پشتیبانی کننده: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی
- معرفی اجمالی: ارائه موضوعات قرآنی به صورت درختی، گزیده کتاب های مهم قرآنی از نویسندگان برجسته، مقالات برخی مجلات.

ع) غدیر:^۲

- مرکز پشتیبانی کننده: مرکز اطلاع رسانی غدیر
- معرفی اجمالی: شامل بخش های متعدد مانند: قرآن، حدیث، پیامبران، امامان و علوم سیاسی.

غ) حوزه:^۳

- مرکز پشتیبانی کننده: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی
- معرفی اجمالی: بخش قرآنی پایگاه شامل: علوم قرآنی، دائرةالمعارف قرآنی، تفاسیر، مقالات قرآنی، قرآن و هنر.

ف) کانون قرآن و عترت:^۴

- مرکز پشتیبانی کننده: کانون قرآن و عترت
- معرفی اجمالی: تحقیقات قرآنی، معرفی کانون قرآن و عترت دانشکده علوم دانشگاه تهران، برنامه ها و آثار کانون، شهدای دانشکده، گفت وگو، تحقیقات دانشجویی، ازدواج دانشجویی و کتاب ازدواج چرا و چگونه؟

1. www.hawzah.net/Per/Q/QDefa.asp?URL=Start/QStart.htm.

2. www.ghadeer.org.

3. www.hawzah.net/Per/Default.asp.

4. www.ghoran-etrat.com.

ق) الرافد:^۱

- معرفی اجمالی: دربردارنده کتب قرآنی و دیگر کتب اسلامی.

پرسش‌ها

۱. طرح ارزیابی قاریان و مدرّسان و حافظان قرآن کریم ازجانب کدام نهادها انجام می‌شود؟
۲. مهم‌ترین نرم‌افزارهای آموزشی مرتبط با قرائت کدام است؟
۳. مهم‌ترین خبرگزاری مرتبط با فعالیت‌های قرآنی و سایت‌های قرآنی چیست؟

1. www.rafed.net/books.

کتابنامه

قرآن کریم.

شریف الرضی، محمد بن حسین. نهج البلاغه، قم، هجرت، ۱۴۱۴ق.

ابن بابویه قمی (شیخ صدوق)، محمد بن علی. ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، قم، دار الشریف الرضی، ۱۴۰۶ق.

_____ . معانی الأخبار، تصحیح علی اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۳ق.

ابن طاووس، علی بن موسی. اللهوف علی قتلی الطفوف، ترجمه احمد فهری زنجانی، تهران، جهان، ۱۴۱۷ق.

ابن فارس، أحمد. معجم مقاییس اللغة، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ق.
ابن فهد حلی، احمد بن محمد. عدة الداعی و نجاح الساعی، قم، دار الكتاب الاسلامی، ۱۴۰۷ق.

ابن منظور، محمد بن مکرم. لسان العرب، تصحیح جمال الدین میردامادی، بیروت، دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۱۴ق.

- ابن هشام حمیری، عبدالملک. السیرة النبویة، بیروت، دارالمعرفة.
- اجرابی، حسین. بهترین روش حفظ قرآن کریم، جامعه القرآن الکریم، ۱۳۹۱.
- اسکندرلو، محمدجواد. علوم قرآنی، قم، سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیة خارج از کشور، ۱۳۷۹.
- بحرانی، سید هاشم بن سلیمان. البرهان فی تفسیر القرآن، قم، مؤسسه البعثة، ۱۳۷۴.
- پایگاه اطلاع رسانی دفتر مقام معظم رهبری. دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir>
- پاینده، ابوالقاسم. نهج الفصاحه، تهران، دنیای دانش، ۱۳۸۲.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد ابن محمد. غررالحکم و دررالکلم، قم، دار الکتاب الاسلامی، ۱۴۱۰ق.
- حاج ابوالقاسم محمد، علی قاسمی و سید مصطفی حسینی. درسنامه حفظ قرآن کریم، قم، نورالثقلین، ۱۳۹۳.
- _____. درسنامه حفظ قرآن کریم، تهران، تلاوت، ۱۳۹۴.
- حاجی شریف، احمد و محمد خواجهوی. آموزش روخوانی و روان خوانی قرآن کریم نور، تهران، پیام آزادی.
- حبیبی، علی. آموزش تجوید قرآن کریم، قم، مصطفی، ۱۳۸۸.
- _____. راهنمای تدریس روخوانی قرآن کریم، قم، سنابل، ۱۳۹۴.
- حجتی، سید محمدباقر. پژوهشی در تاریخ قرآن کریم، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۵.

حرّ عاملی، محمد بن حسن. وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل البيت (ع) لإحياء التراث، ۱۴۱۲ق.

حسینی زبیدی، محمدمرتضی. تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۴ق.

حسینی، مصطفی. بررسی جایگاه حفظ قرآن از منظر آیات و روایات، جامعه القرآن الکریم.

خوئی، سید ابوالقاسم. البیان، نیویورک، مؤسسه إحياء آثار الامام الخوئی، ۱۴۳۰ق.

رامیار، محمود. تاریخ قرآن، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۹.

رضایی، محمدعلی. انس با قرآن کریم، قم، مسلم، ۱۳۸۰.

رفیعی، محمدحسین. فرهنگ انس با قرآن کریم، قم، زائر، ۱۳۹۶.

زنجانی، ابوعبدالله. تاریخ القرآن، تهران، منظمه الإعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ق.

ستوده‌نیا، محمدرضا. دانش تجوید، قم، نسیم حیات، ۱۳۹۱.

سیوطی، عبدالرحمن بن أبی بکر. الاتقان فی علوم القرآن، تحقیق فواز احمد زمرلی، بیروت، دار الكتاب العربی، ۱۴۲۱ق.

_____. دَر المنثور، قم، مکتبه آية الله العظمی المرعشی النجفی (ع)، ۱۴۰۴ق.

شافعی حفیان، احمد محمود. التجديد فی الاتقان و التجديد، بیروت، دار الكتب العلمیه، ۱۴۲۲ق.

شاکر، محمدکاظم. قواعد وقف و ابتدا در قرائت قرآن کریم، قم، بوستان کتاب، ۱۳۹۰.

شاه‌میوه، غلامرضا. هنر تلاوت، اصفهان، بوستان فدک، ۱۳۸۲.

شعاعی، علی اصغر. «راهکارهای ایجاد انس با قرآن کریم در میان اقشار جامعه»، مجموعه مقالات بیست‌وششمین دوره مسابقات بین‌المللی قرآن کریم، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۱۰-۳.

_____. «شاخصه‌های تأثیرگذار در برگزاری جلسات قرائت قرآن کریم»، مجموعه مقالات پانزدهمین نشست شورای عالی قرآن، ۱۳۹۹، ص ۴-۱۳.

_____. صدای ماندگار، قم، نشر، ۱۳۹۱.

شعبانی، حسن. مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس)، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۸۰.

شعیری، محمد بن محمد. جامع الأخبار، نجف، مطبعة حیدریة.

شورای عالی قرآن. توشیح و ابتهاج: بایدها و نبایدها، تهران، مرکز طبع و نشر قرآن کریم، ۱۳۹۷.

صفوی، امان‌الله. کلیات روش‌ها و فنون تدریس، تهران، معاصر، ۱۳۸۶.

عبدالعظیم، محمد محمود. احکام التجوید و فضائل القرآن، قاهره، شركة الشمری.

علامی، ابوالفضل. آداب تلاوت، قم، حضور، ۱۳۸۶.

_____. درآمدی بر دانش وقف و ابتداء، تهران، سروش، ۱۳۸۳.

عیاشی، محمد بن مسعود. تفسیر العیاشی، تهران، المطبعة العلمية، ۱۳۸۰ ق.

فراهیدی، خلیل بن أحمد. کتاب العین، تحقیق مهدی مخزومی و ابراهیم سامرای، قم، دارالهجرة، ۱۴۰۵ ق.

فیض کاشانی، محمدحسن. تفسیر الصافی، بیروت، مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۲ ق.

- _____ . محجة البيضاء، تصحيح على اكبر غفارى، قم، اسلامى.
- قاسمى، على. آموزش روخوانى و روان خوانى، قم، جامعة القرآن الكريم، ۱۳۹۰.
- قندوزى، سليمان بن ابراهيم. ينابيع المودة، تحقيق سيدعلى جمال اشرف، قم، منظمة الاوقاف و الشؤون الخيرية دارالأسوة للطباعة و النشر، ۱۴۴۲ق.
- كلينى، محمد بن يعقوب. الكافى، تهران، دار الكتب الاسلامية، ۱۴۰۷ق.
- مجلسى، محمدباقر. بحار الأنوار، بيروت، دار إحياء التراث العربى، ۱۴۰۳ق.
- محمدي رى شهري، محمد. شناخت نامه قرآن برپايه قرآن و حديث، قم، دارالحديث، ۱۳۹۱.
- _____ . ميزان الحكمه، ترجمه حميدرضا شىخى، قم، دارالحديث، ۱۳۹۰.
- مصباح يزدي، محمدتقى. قرآن شناسى، تهران، بنياد دايرة المعارف اسلامى، ۱۳۸۲.
- معرفت، محمدهادى. تاريخ قرآن، تهران، سازمان مطالعه و تدوين كتب علوم انسانى دانشگاه ها (سمت)، ۱۳۸۲.
- _____ . التمهيد فى علوم القرآن، قم، مركز مديريت حوزه علميه، ۱۴۱۰ق.
- معزى ملايرى، اسماعيل. جامع احاديث الشيعة، قم، الصحف، ۱۴۱۳ق.
- مغنيه، محمدجواد. ترجمه تفسير كاشف، ترجمه موسى دانش، قم، دفتر تبليغات اسلامى، ۱۳۷۸.
- مفيد، محمد بن محمد. الإرشاد فى معرفة حجج الله على العباد، قم، مؤسسه آل البيت عليه السلام، ۱۴۱۳ق.
- ملائيان، يحيى. زندگى نامه قاريان مشهور جهان، قم، روح، ۱۳۸۰.
- موسوى بلده، محسن. حلية القرآن (۲)، تهران، احياء كتاب، ۱۳۹۹.

میرداماد نجف‌آبادی، علی. اصول و روش‌های حفظ قرآن، قم، مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی، ۱۳۹۳.

ناظمی، روح‌الله. آموزش عمومی حفظ قرآن کریم، اصفهان، قائمیه.

نوری، حسین بن محمدتقی. مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم،

مؤسسه آل‌البیت علیه السلام، ۱۴۰۸ ق.